

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ
ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ**

**Γυναικείοι συνεταιρισμοί στην παραγωγή και ανάδειξη
του τοπικού τροφίμου και η συμβολή τους στη
διαπαιδαγώγηση μιας ισορροπημένης διατροφής**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Όνομα φοιτήτριας: Γκουντάνα Ελिसάβετ

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:
Θ. Ανθοπούλου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια, Επιβλέπουσα
Α. Μωυσίδης, Καθηγητής
Ι. Γιδαράκου, Καθηγήτρια Γ.Π.Α.

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2012

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Μέσα από τη συγκεκριμένη μεταπτυχιακή έρευνα προσωπικά απέκτησα πολύτιμες γνώσεις τόσο για την ερευνητική διαδικασία όσο και για το αντικείμενο με το οποίο επέλεξα να ασχοληθώ. Τα οφέλη που αποκόμισα από τη συγκεκριμένη διαδικασία δεν μετρώνται με έναν βαθμό ή την απονομή ενός διπλώματος.

Με την ευκαιρία λοιπόν θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου και τα άτομα που μου προσέφεραν απλόχερα τη βοήθειά τους κατά τη διάρκεια της προσπάθειάς μου.

Ευχαριστώ θερμά την κ. Θεοδοσία Ανθοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών στο τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, για τις υποδείξεις της και τη γενικότερη καθοδήγησή της σε όλη τη διάρκεια της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω την κ. Ισαβέλλα Γιδαράκου-Καφφέ, Καθηγήτρια του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών στο τμήμα Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης για την πολύτιμη βοήθειά της καθώς και το πλούσιο υλικό που μου πρόσφερε για τη συγγραφή αυτής της εργασίας καθώς και τον κ. Αντώνη Μωυσίδη, Καθηγητή του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών για τις χρήσιμες συμβουλές του.

Θέλω να ευχαριστήσω ακόμη θερμά τον καθηγητή κ. Δημήτρη Γούσιο, Διευθυντή του Εργαστηρίου Αγροτικού Χώρου, του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας για τα στοιχεία που μου διέθεσε από το ερευνητικό τους έργο «NOVAGRIMED: Innovations agricoles en territoires mediterraneens» του προγράμματος Programme MED με θεματική: «Βιολογική γεωργία-κτηνοτροφία», και ιδιαίτερα την ερευνήτρια, κ. Δήμητρα Γάκη, για τις συμβουλές της αλλά κυρίως για την υπομονή, τον πολύτιμο χρόνο της καθώς και την εξυπηρέτηση που μου πρόσφερε με οποιονδήποτε τρόπο.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες αξίζουν, επίσης, σε όλους όσους συμμετείχαν στο πρακτικό κομμάτι αυτής της έρευνας, αγκάλιασαν αυτή την προσπάθεια και δέχτηκαν να αφιερώσουν το χρόνο τους και να με βοηθήσουν στην συλλογή στοιχείων.

Αναφέρομαι στον κ. Βάϊο Κουτή, υπεύθυνο της Αναπτυξιακής Τρικάλων-Αναπτυξιακή Ανώνυμη Εταιρεία Ο.Τ.Α., ΚΕΝΑΚΑΠ Α.Ε., την κ. Μαρία Διούδη, Διευθύντρια και Δασκάλα του 3^{ου} Δημοτικού Σχολείου Σέσκλου Μαγνησίας, τον Γυναικείο Αγροτικό Συνεταιρισμό Σέσκλου «Το Φτάσμα» καθώς και την κ. Αλεξία

Αξιότη, Πρόεδρο του Συνεταιρισμού, την Πρόεδρο Γονέων και Κηδεμόνων του 3^{ου} Δημοτικού Σχολείου Σέσκλου, τους γονείς και τους μαθητές για την άμεση ανταπόκρισή τους στο κάλεσμά μου.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου που με προέτρεψε να ξεκινήσω την προσπάθεια αυτή, στάθηκε δίπλα μου με αγάπη όλο αυτό το διάστημα και με βοήθησε με όποιο τρόπο μπορούσε για την ολοκλήρωσή της.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	6
Εισαγωγή.....	7

Α' ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Κεφάλαιο 1 Επιχειρηματικότητα γυναικών στην ύπαιθρο. Η περίπτωση των γυναικείων συνεταιρισμών.....	8
1.1 Δυναμικές επιχειρηματικότητας γυναικών.....	8
1.2 Γυναικείοι συνεταιρισμοί ως μια μορφή επιχειρηματικότητας των γυναικών.....	15
1.3 Γυναικεία επιχειρηματικότητα και τοπική ανάπτυξη.....	25
Κεφάλαιο 2 Τα τρόφιμα των γυναικείων συνεταιρισμών.....	30
2.1 Ποιοτική στροφή της κατανάλωσης και αναζήτηση τοπικών-παραδοσιακών τροφίμων.....	30
2.2 Η πρόσληψη της ποιότητας για τα τρόφιμα που προέρχονται από τα «γυναικεία χέρια».....	36
2.3 Η επανεκπαίδευση στις παραδοσιακές γεύσεις και στα πρότυπα της ισορροπημένης διατροφής.....	40

Β' ΜΕΡΟΣ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΠΙΚΩΝ ΤΡΟΦΙΜΩΝ ΚΑΙ ΜΙΑΣ ΙΣΟΡΡΟΠΗΜΕΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗΣ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ

Κεφάλαιο 1 Παρουσίαση του προγράμματος «Διατρέφομαι Σωστά».....	47
Κεφάλαιο 2 Η αποτίμηση του προγράμματος «Διατρέφομαι Σωστά» από τους τοπικούς δρώντες	55
Συμπεράσματα.....	61
Βιβλιογραφία.....	64
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	67
ABSTRACT.....	69

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα τελευταία χρόνια η ενίσχυση της γυναικείας επιχειρηματικότητας έχει συνδυαστεί σε μεγάλο βαθμό με την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου. Η ύπαιθρος παίρνει ένα πολυλειτουργικό χαρακτήρα στο πλαίσιο του οποίου η γυναίκα μπορεί να αποκτήσει ένα νέο ρόλο μέσω των αγροτουριστικών δραστηριοτήτων. Οι γυναικείοι συνεταιρισμοί, οι οποίοι αποτελούν μία σημαντική μορφή αγροτουριστικής δραστηριότητας εξασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα που σχετίζεται με τη διατροφή και έτσι ταυτόχρονα πετυχαίνουν την επιβίωση και την ανάπτυξή τους.

Στην παρούσα Διπλωματική Εργασία επιχειρείται να διερευνηθεί η έμφυλη διάσταση της τοπικής ανάπτυξης και ειδικότερα ο ρόλος των γυναικείων συνεταιρισμών που παράγουν τρόφιμα τόσο στην ανάδειξη αξιοποίησης τοπικών πόρων (αξιοποίηση γεωργικών πρώτων υλών, τοπικές τεχνογνωσίες, κλπ.) όσο και στην ανάδειξη διαδικασιών μιας σωστής και ισορροπημένης διατροφής μέσα από την κατάλληλη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Επίσης, διερευνάται το πώς ο καταναλωτής προσλαμβάνει την ποιότητα του τροφίμου που παράγεται από τις γυναίκες και τους γυναικείους συνεταιρισμούς. Για την επίτευξη των στόχων της έρευνας, πέρα από την βιβλιογραφική επισκόπηση, χρησιμοποιήθηκαν πρωτογενή στοιχεία. Η επιτόπια έρευνα διενεργήθηκε τον Ιούνιο του 2012 σε έναν γυναικείο αγροτουριστικό συνεταιρισμό και σε μια εκπαιδευτική κοινότητα (δημοτικό σχολείο). Η συγκέντρωση των απαντήσεων έγινε με ημι-δομημένες συνεντεύξεις σε πληροφορητές-κλειδιά.

Από την παρούσα έρευνα συμπεραίνεται ότι οι γυναικείοι αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί της Ελλάδας έχουν τη δυνατότητα να συμβάλλουν στην τοπική ανάπτυξη μέσω της επιχειρηματικής δράσης αλλά και να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών σχετικά με την ισορροπημένη διατροφή.

Λέξεις-κλειδιά: γυναικείος συνεταιρισμός, τοπικό τρόφιμο, ισορροπημένη διατροφή, διατροφική διαπαιδαγώγηση, κοινότητα Σέσκλου Μαγνησίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θέμα της παρούσας μελέτης είναι οι γυναικείοι συνεταιρισμοί στην παραγωγή και ανάδειξη του τοπικού τροφίμου και η συμβολή τους στη διαπαιδαγώγηση μιας ισορροπημένης διατροφής. Η έρευνα χωρίζεται σε δύο μέρη.

Στο πρώτο μέρος και στο πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο «Επιχειρηματικότητα των γυναικών στην ύπαιθρο. Η περίπτωση των γυναικείων συνεταιρισμών» διερευνώνται δυναμικές επιχειρηματικότητας γυναικών μέσα από την σκοπιά του γεωργικού χαρακτήρα, και πιο συγκεκριμένα οι γυναικείοι συνεταιρισμοί, καθώς και ζητήματα κοινωνικής ένταξής τους μέσα από την επαγγελματική τους δραστηριοποίηση. Επίσης διερευνάται, κατά πόσο οι επιχειρήσεις τροφίμου, από γυναίκες της υπαίθρου, αφενός είναι οικονομικά βιώσιμες και αφετέρου συμβάλλουν στη δημιουργία προοπτικών τοπικής ανάπτυξης;

Στο δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Τα τρόφιμα των γυναικείων συνεταιρισμών», συζητείται η πρόσφατη ποιοτική στροφή της κατανάλωσης προς τα ιδιότυπα παραδοσιακά αγροδιατροφικά προϊόντα που ενσωματώνουν τις πρώτες ύλες και τις παραδοσιακές συνταγές υπό το βάρος των πρόσφατων διατροφικών κινδύνων. Επίσης, διερευνάται το ζήτημα της ποιότητας των γυναικείων τροφίμων, ως κοινωνική κατασκευή, και η συμβολή της γυναίκας στην αναπαραγωγή παραδοσιακών τροφίμων μέσα από τη δημιουργία των επιχειρήσεων τοπικών εδεσμάτων. Το κεφάλαιο κλείνει με την ανάλυση του πώς μπορεί να επιτευχθεί επανεκπαίδευση των παιδιών στις παραδοσιακές γεύσεις και στα πρότυπα μιας ισορροπημένης διατροφής, μέσα από τη λειτουργία των σχολικών κυλικείων.

Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει αυτή καθεαυτή την έρευνα που αποτελεί και τη βασική πηγή στοιχείων καθώς και τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε. Η επιτόπια έρευνα πραγματοποιήθηκε σε επιλεγμένη περιοχή της Περιφέρειας Θεσσαλίας. Κλείνοντας το δεύτερο μέρος, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της επιτόπιας έρευνας από τη σκοπιά των τοπικών δρώντων της περιοχής.

Τέλος, ακολουθούν τα συμπεράσματα που εξήχθησαν από την έρευνα.

Α' ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Επιχειρηματικότητα γυναικών στην ύπαιθρο και τοπική ανάπτυξη. Η περίπτωση των γυναικείων συνεταιρισμών

1.1 Δυναμικές επιχειρηματικότητας γυναικών

Η έννοια «του φύλου» και πολύ περισσότερο «οι σχέσεις των φύλων» στις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες εστιάζουν την προσοχή στις κοινωνικά δομημένες όψεις της διαφοράς ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες, διαφορές που διαχωρίζονται από τις βιολογικές.¹

Η «ανακάλυψη του κοινωνικού φύλου» (gender), στις αρχές της δεκαετίας του 1970, που αντιδιαστέλλεται στο «βιολογικό φύλο» (sex) αναδεικνύει τη διαδικασία μετασχηματισμού, όπου τα «ωμά δεδομένα» του βιολογικού φύλου μεταφράζονται σε πολιτισμικά συμφραζόμενα: ποικίλα πρότυπα, κανόνες, αξίες, σύμβολα, ρόλοι και ταυτότητες θεμελιώνουν τις διάφορες μορφές τής κατά φύλα ανισότητας.² Ωστόσο, οι αλλαγές στην κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα-ιδιαίτερα με τη γενικευμένη έξοδο της γυναίκας σε όλα τα πεδία της αγοράς εργασίας, αλλά και με την ανάδυση νέων πολιτικών προβλημάτων, όπως π.χ. ζητήματα δημοκρατίας και ιδιότητας του πολίτη, πολυπολιτισμικότητας κάνουν, πλέον, επιβεβλημένη την υιοθέτηση της διάστασης του φύλου, όχι ως ενός πρόσθετου παράγοντα ανάλυσης στις παγιωμένες ανδροκεντρικές προσεγγίσεις, αλλά ως μεθοδολογικής προσέγγισης και οπτικής για τη διερεύνηση της κοινωνικής πραγματικότητας.³

Στην Ελλάδα, η διερεύνηση της επιχειρηματικότητας των γυναικών επιβεβαίωσε, όχι μόνο την (αναμενόμενη) χαμηλή συμμετοχή, αλλά και την γενικευμένη αντίληψη ότι η επιχειρηματική ιδιότητα/επάγγελμα δύσκολα συμβιβάζεται με τις οικογενειακές υποχρεώσεις και την πρόσληψη για τη «θηλυκή εικόνα» της γυναίκας. Στην ελληνική

¹ A. Oakley, Sex, Gender and Society, 1972, London: Temple Smith.

² Α. Μπακαλάκη, Χρήσεις και Καταχρήσεις του κοινωνικού φύλου στην Ανθρωπολογία, 2003, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη.

³ Μ. Παντελίδου -Μαλούτα, Η ανισότητα των φύλων ως πρόβλημα πολιτικής: Άρρητες παραδοχές της σύγχρονης πολιτικής ανάλυσης, 2003, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη.

κοινωνία ο διαχωρισμός των επαγγελμάτων σε ανδρικά και γυναικεία είναι ακόμη ιδιαίτερα έκδηλος, ενώ η «γυναικεία φύση» -που, εν πολλοίς, ταυτίζεται με τη μητρότητα- αποτελεί σημαντικό στοιχείο στην κατασκευή της κοινωνικής ταυτότητας των γυναικών. Παρά την αυξανόμενη έξοδο των γυναικών από το στενό οικιακό χώρο για λόγους σπουδών και εργασίας, η ελληνική κοινωνία παραμένει βαθιά συντηρητική σε πολλά πεδία της καθημερινής ζωής, όπως στον τρόπο κοινωνικοποίησης των παιδιών και τις έμφυλες ταυτότητες και αξίες που τους προσδίδονται, στην επιλογή επαγγέλματος κατά τη νεανική ηλικία και τον έντονο προσανατολισμό των κοριτσιών προς επαγγέλματα του δημόσιου τομέα, στη διακριτή κατά φύλα απόδοση συζυγικών ρόλων στη μελλοντική οικογένεια και την «εκ φυσικού» ανάληψη της φροντίδας των παιδιών, των ηλικιωμένων και των ανήμπορων ατόμων της οικογένειας από τα γυναικεία μέλη.⁴

Η κοινή αντίληψη για τον αγροτικό χώρο και κόσμο θεωρεί ότι η γεωργία είναι επάγγελμα κατά βάση ανδρικό. Ο άνδρας είναι ο αρχηγός της οικογενειακής αγροτικής εκμετάλλευσης, ο κάτοχος της γης και ο διάδοχος της πατρογονικής περιουσίας, ενώ η γυναίκα εισέρχεται τυπικά στη γεωργία και στην οικογενειακή εκμετάλλευση μέσω του γάμου και όχι από «επαγγελματική» επιλογή.⁵ Σχετικά με τις έμφυλες ταυτότητες στην οικογενειακή γεωργία επικρατεί η άποψη ότι οι κατά φύλο καταμερισμοί στις γεωργικές δραστηριότητες έχουν πολιτισμικές και όχι βιολογικές βάσεις, ενώ επιπλέον, η εργασία των γυναικών στην γεωργική εκμετάλλευση όχι μόνο δεν αμείβεται, αλλά μένει συνήθως «αθέατη», παρά την σημαντική τους συνεισφορά.

Η γυναίκα-αγρότισσα, έτσι και αλλιώς «από φυσικού» ασχολείται με την φροντίδα της οικογένειας και το νοικοκυριό, κινείται δηλαδή στην αθέατη ιδιωτική σφαίρα του σπιτιού, ενώ παράλληλα απασχολείται ενεργά στην αγροτική εκμετάλλευση. Οι εργασίες που αναλαμβάνει «στο πλευρό του συζύγου» ποικίλλουν συνήθως ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες προσδίδοντας στην αγρότισσα την ιδιότητα του «συμβοηθούντος και μη αμειβόμενου μέλους της εκμετάλλευσης», με την οποία και καταγράφεται στις επίσημες στατιστικές του εργατικού δυναμικού. Ο χαρακτηρισμός αυτός υποδηλώνει

⁴ Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), Επιχειρηματικότητα γυναικών. Όψεις ιδιοκτησίας και διοίκησης, 2005, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ.146-147.

⁵ B. Brandth, Gender Identity in European Family Farming: A literature review, 2002, Sociologia Ruralis, 42(3), pp.182.

ότι το μέρος του αγροτικού εισοδήματος που αναλογεί στην εργασία των γυναικών «δεν θεωρείται αμοιβή αλλά είναι αποτέλεσμα της συζυγικής σχέσης».⁶

Η αγρότισσα θεωρείται ευέλικτη και «παντός σκοπού εργατική δύναμη» καθώς απασχολείται στον ευρύτερο χώρο μεταξύ νοικοκυριού και οικογενειακής εκμετάλλευσης σε ένα τρίπτυχο: εμπορευματική παραγωγή-ιδιοπαραγωγή για αυτοκατανάλωση-οικιακά. Ως εκ τούτου έχει ιδιαίτερο φόρτο εργασίας, διαθέτει λιγότερο ελεύθερο χρόνο σε σχέση με το σύζυγό της αγρότη, ενώ το αντίκρισμα σε όρους οικονομικών (χρηματική αμοιβή) ή κοινωνικών απολαβών (χειραφέτηση στην οικογένεια και στην τοπική κοινωνία) είναι σχετικά μηδαμινό. Επειδή προέχει η επιβίωση και η προστασία της εκμετάλλευσης έναντι εξωτερικών απειλών (φυσικές, οικονομικές, αγροτικές πολιτικές), η αγρότισσα προτάσσει το συμφέρον της οικογενειακής εκμετάλλευσης έναντι του προσωπικού της προσπερνώντας, έτσι, ζητήματα που αφορούν την απαξίωση είτε την καταπίεσή της ως γυναίκα. Από την άλλη, η αγροτική οικογένεια εξακολουθεί να αντιμετωπίζεται ως μια οργανική οντότητα που εκπροσωπείται από ένα μόνο άτομο, τον «αγρότη» ή τον «αρχηγό της εκμετάλλευσης» συντελώντας απευθείας στην αφάνεια της γυναίκας αγρότισσας.⁷

Ωστόσο, η γυναίκα στον αγροτικό χώρο κατείχε διαχρονικά ουσιαστικό ρόλο στη λειτουργία της οικογενειακής εκμετάλλευσης. Συμμετείχε ενεργά τόσο σε χειρωνακτικές εργασίες στους αγρούς και στην κτηνοτροφία (συγκομιδή, τάισμα και άρμεγμα ζώων κ.λπ.), όσο και στη μεταποίηση της γεωργικής παραγωγής για την κάλυψη των διατροφικών αναγκών του νοικοκυριού (τυροκομικά, ζυμαρικά, ψωμί, κρασί κ.λπ.). Παρά τις διαχρονικές αλλαγές στο εύρος και στην υφή της γυναικείας εργασίας στη γεωργία, η κοινή αντίληψη για το δευτερεύοντα και επικουρικό της ρόλο στο πλευρό του άνδρα-αρχηγού της εκμετάλλευσης εξακολουθεί λίγο πολύ να κυριαρχεί.⁸

Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε ότι σε όλο το δυτικό κόσμο, όπως και στην Ελλάδα, η ανάπτυξη των καπιταλιστικών δομών της γεωργίας και ο εκμηχανισμός των παραδοσιακών γεωργικών εργασιών οδήγησε στην ισχυροποίηση της ανδρικής παρουσίας στις αγροτικές δραστηριότητες, τόσο ως φυσική παρουσία όσο και ως

⁶ Μ. Στρατηγάκη, Το Φύλο της Κοινωνικής Πολιτικής, 2006, Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο, σελ.121.

⁷ M. Woods, Rural Geography, 2005, London: Sage Publications, pp.228.

⁸ Θ. Ανθοπούλου, Γυναίκες της υπαίθρου και τρόφιμα. Όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή τροφίμων, 2008, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ.67-68.

προβολή τεχνικών δεξιοτήτων. Το γεγονός αυτό παγίωσε τη θέση του άνδρα στην αρχηγία της αγροτικής εκμετάλλευσης από τη θέση εκείνη που τον θέλει να χειρίζεται βαριά μηχανήματα, να αποφασίζει για τις παραγωγικές πρακτικές και να συναλλάσσεται με υπηρεσίες, εμπόρους και προμηθευτές. Οι γυναίκες φαίνεται να απαλλάσσονται από μια σειρά παραδοσιακών ενασχολήσεων και να περνούν στα μετόπισθεν ή αλλιώς στις «αθέατες» εργασίες της εκμετάλλευσης. Η κατά φύλο κατανομή των αγροτικών εργασιών που παραπέμπουν σε κοινωνικά κατασκευασμένες βιολογικές δεξιότητες ισχυροποίησαν και την εικόνα της γεωργίας ως επαγγέλματος κατεξοχήν ανδρικού. Ως εκ τούτου ο άνδρας-γεωργός «δικαιωματικά» χρίζεται αρχηγός της εκμετάλλευσης.⁹

Ο εκμηχανισμός της γεωργίας, που σημαίνει νέες τεχνολογίες, παραγωγικές διαδικασίες και απαιτήσεις για γνώσεις και τεχνικές δεξιότητες, οδηγεί σε μια ενισχυμένη υπέρ των ανδρών απόδοση ρόλων και μια επαναξιολόγηση των προσόντων μεταξύ ανδρών και γυναικών. Και αυτό γιατί ο άνδρας ενίσχυσε την επαγγελματική του ταυτότητα και το γόητρο, ενώ η γυναίκα, που μένει εκτός διαδικασιών της επίσημης αλλά και της άτυπης εκπαίδευσης/κατάρτισης καθώς και των συλλογικών οργάνων, απαξιώνεται ακόμα περισσότερο ως εν δυνάμει εργατικό δυναμικό στην εκμετάλλευση, ακόμα και αν συνεχίζει να απασχολείται σε αυτήν. Επιπλέον, τα μεγάλης ιπποδύναμης μηχανήματα και η τεχνολογία ενισχύουν συμβολικά και ουσιαστικά τη θέση του άνδρα (οικονομική επιφάνεια, κοινωνικό γόητρο) και κατ' επέκταση τις έμφυλες ανισότητες. Όσο η ενεργός συμμετοχή των γυναικών στις παραγωγικές εργασίες της εκμετάλλευσης συρρικνώνεται, τόσο η γεωργία εξελίσσεται σε «ανδρικό χώρο» δραστηριοτήτων. Έτσι, ακόμα και οι ίδιες οι αγρότισσες δυσκολεύονται να αυτοπροσδιορισθούν στο πλαίσιο της οικογενειακής εκμετάλλευσης ή αποδίδουν χαμηλή αξία στη συνεισφορά τους στην οικογενειακή εκμετάλλευση. Και αυτό γιατί παραδοσιακά η «πραγματική δουλειά» στη γεωργία ταυτίζεται με τις βαριές χειρωνακτικές εργασίες και το χειρισμό μηχανημάτων, ώστε η εικόνα των γυναικών να μειονεκτεί λόγω απουσίας αυτών των προσόντων.¹⁰

Με άλλα λόγια οι αγρότισσες εσωτερικεύουν τις στερεοτυπικές αντιλήψεις περί ανδρικής ταυτότητας του γεωργικού επαγγέλματος αποδεχόμενες τον αφανή βοηθητικό

⁹ Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), Επιχειρηματικότητα γυναικών. Όψεις ιδιοκτησίας και διοίκησης, 2005, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ.156-157.

¹⁰ Θ. Ανθοπούλου, Γυναίκες της υπαίθρου και τρόφιμα. Όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή τροφίμων, 2008, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ.68-71.

τους ρόλο δίπλα στο σύζυγο. Φαινόμενο που παρατηρείται τόσο στις δυτικές χώρες όπου ο αγρότης αποτελεί μια ξεχωριστή κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία, όσο και στην Ελλάδα όπου για τη μεγάλη πλειονότητα των αγροτών «η γεωργία δεν είναι επάγγελμα, αλλά δεδομένη κατάσταση κοινωνικής ύπαρξης στην οποία υποτάσσονται ελλείψει αξιόπιστων επιλογών».¹¹

Την τελευταία 25ετία επιβεβαιώνεται η κατά φύλο ανάλυση των εργασιακών σχέσεων στον αγροτικό χώρο εξαιτίας της μείωσης των γεωργικών εισοδημάτων σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της πολυαπασχόλησης των μελών των αγροτικών νοικοκυριών εκτός γεωργίας, συμπεριλαμβανομένων και των γυναικών. Ειδικότερα, οι νέες γυναίκες της υπαίθρου ολοένα και περισσότερο αναζητούν εργασία εκτός γεωργίας, στην ίδια την κοινότητα ή στην κοντινή πόλη, τόσο από αποστροφή στη γεωργία και «στην αγροτική ζωή» που τις εγκλωβίζει, στοχεύοντας στη βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης, όσο και από τη ζωτική ανάγκη εύρεσης πρόσθετων εισοδηματικών πόρων. Εκτός αυτών όμως, η περιορισμένη πλέον απαίτηση της γεωργίας σε εργασία στην οποία εμπλεκόταν κυρίως η γυναίκα όπως επίσης και ο ρόλος των μεταναστών τις τελευταίες δεκαετίες, μείωσε την ανάγκη της γυναικείας παρουσίας στον αγρό.

Ωστόσο, η δραστηριοποίηση αυτή των αγροτισσών εκτός εκμετάλλευσης, ως μέρος της στρατηγικής επιβίωσης του νοικοκυριού δεν ενεργοποιεί κάποια δυναμική επαναδιαπραγμάτευσης των ιεραρχημένων και προκαθορισμένων κατά φύλα ρόλων στο πλαίσιο της οικογένειας και της τοπικής κοινωνίας. Φαίνεται ότι παρά την οικονομική συνδρομή των γυναικών στο νοικοκυριό, η προσφορά τους εξακολουθεί να είναι «δημόσια αποσιωπημένη». Διότι, κατά την κυρίαρχη αντίληψη η γεωργία εξακολουθεί να συνιστά την πραγματική δραστηριότητα του νοικοκυριού, ακόμα και αν από μόνη της δεν μπορεί να εξασφαλίσει την αναπαραγωγή της αγροτικής οικογένειας, ενώ ο άνδρας εξακολουθεί να έχει την πρωτοκαθεδρία μέσω της κατοχής/αρχηγίας της εκμετάλλευσης ακόμα και αν η γυναίκα συνεισφέρει οικονομικά περισσότερο στο νοικοκυριό χάρη στην αμοιβή της από την αγορά εργασίας.¹²

¹¹ Σ. Δαμιανάκος, Από τον χωρικό στον αγρότη. Η ελληνική αγροτική κοινωνία απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, 2002, Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας, σελ.83.

¹² Θ. Ανθοπούλου, Γυναίκες της υπαίθρου και τρόφιμα. Όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή τροφίμων, 2008, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ.71-73.

Στη σημερινή μεταπαραγωγιστική ύπαιθρο, όπου τα φυσικά θέλγητρα και η διατήρηση των αγροτικών τοπίων, η φιλοπεριβαλλοντική γεωργία και η ανάδειξη των ποιοτικών αγροδιατροφικών προϊόντων, οι παραδοσιακές τεχνογνωσίες και η διατήρηση της αγροτικής κληρονομιάς αποτελούν τα κύρια σημεία πολιτικής για τη στήριξη του κοινωνικοπαραγωγικού ιστού στον αγροτικό χώρο, δημιουργούνται νέες ευκαιρίες απασχόλησης μέσα από παλιές και νέες μορφές οικονομικών δραστηριοτήτων τόσο για τους γηγενείς αγρότες, όσο και για τους νέο-εισερχόμενους αστικής προέλευσης. Τοπικά θέλγητρα και ιδιοτυπίες καθιστούν τις περιοχές της ευρωπαϊκής υπαίθρου ολόένα και περισσότερο ενθαρρυντικές για επιχειρηματικές πρωτοβουλίες μικρής κλίμακας και οικογενειακής οργάνωσης: αγροβιοτεχνίες και εργαστήρια παραγωγής τροφίμου, καλλιτεχνική βιοτεχνία και τοπικές τέχνες, εμπορικά καταστήματα, υπηρεσίες τουρισμού και αναψυχής.

Ωστόσο, αυτή η επάνοδος στην ύπαιθρο μέσα από προσλήψεις και ειδυλλιακές αναπαραστάσεις για το «αγροτικό» και το «τοπικό», ενώ οδηγεί σε μια σχετική όσμωση μεταξύ αστικού και αγροτικού, από μια άλλη θέση των πραγμάτων συμβάλλει στη διατήρηση της «παραδοσιακής εικόνας» της γυναίκας και των «παγιωμένων» ρόλων της. Της εικόνας που στο φαντασιακό κόσμο των αστών προβάλλει τη γυναίκα της υπαίθρου ως θεματοφύλακα της τοπικής κουλτούρας που αναπαράγει αρχέγονες αξίες, τοπικές γνώσεις και παραγωγικές πρακτικές ως μητέρα, τροφός της οικογένειας, νοικοκυρά, συμβοηθούν μέλος στην αγροτική εκμετάλλευση. Η γυναίκα βρίσκεται στην καρδιά της οικογένειας και της τοπικής κοινότητας γύρω από τις οποίες υφαίνονται οι κοινωνικές και πολιτισμικές κατασκευές της υπαίθρου και της αγροτικότητας. Οι παραδοσιακές εικόνες και αναπαραστάσεις για το χωριό, τους αγρούς, τις αγροτικές κοινωνίες αντανakλούν τις πατριαρχικές δομές της εξουσίας στο σπίτι, στην οικογένεια, στην αγροτική εκμετάλλευση και κατ' επέκταση τους ρόλους που οι γυναίκες αναλαμβάνουν. Διαπιστώνουμε, δηλαδή, ότι παρά τη συρρίκνωση της γεωργίας και του αγροτικού, την ανάδυση νέων μη-αγροτικών δραστηριοτήτων και τη γενικότερη αστικοποίηση της υπαίθρου, οι έμφυλες κατανομές ρόλων διατηρούνται μέσα από «παραδοσιακές», στερεοτυπικές αντιλήψεις μιας «επανεπινοημένης ειδυλλιακής υπαίθρου». Φαίνεται ότι ακόμα και οι ίδιες οι γυναίκες που επιλέγουν να ζήσουν στην ύπαιθρο μέσα από μια εξιδανίκευση του αγροτικού και αξιοποιώντας πρακτικά οφέλη αντιλαμβάνονται ως τέτοιους και αναπαράγουν τους παραδοσιακούς

«γυναικείους ρόλους» στην οικογένεια και στην τοπική κοινωνία (μητέρα-τροφός-φορέας τοπικής γνώσης και κουλτούρας).¹³

Από την άλλη, η δυνατότητα δημιουργίας από τις γυναίκες της υπαίθρου μικρών επιχειρήσεων, σε ατομική ή συνεταιριστική βάση, στο πλαίσιο των πολιτικών ανασυγκρότησης και ανάπτυξης του αγροτικού χώρου ή κοινωνικής ένταξης των εύθραυστων κοινωνικών ομάδων, ενώ φαίνεται να συντελεί στη χειραφέτηση των αγροτισσών μέσω της «επαγγελματοποίησης» της άτυπης εργασίας τους, στην πραγματικότητα η διαδικασία αυτή δεν είναι τόσο αυτονόητη. Σχετικά με τις πιο πάνω αναπτυξιακές δράσεις υπέρ της γυναικείας επιχειρηματικότητας, οι πρωτοβουλίες αυτές μπορούν να θεωρηθούν ότι δυνητικά ενισχύουν την ισότητα των φύλων. Και αυτό γιατί δίνουν τη δυνατότητα στις γυναίκες της υπαίθρου να απεγκλωβιστούν από τους χώρους του σπιτιού και της γεωργικής εκμετάλλευσης, να διεκδικήσουν την κοινωνικοοικονομική τους ανεξαρτησία και να συμμετέχουν σε κοινωνικοπολιτισμικές και αναπτυξιακές δράσεις της τοπικής κοινότητας.¹⁴

Όμοια, η απασχόλησή τους εκτός εκμετάλλευσης τους δίνει τη δυνατότητα να πλήξουν την παγιωμένη ανδρική κυριαρχία στον αγροτικό χώρο διεκδικώντας ανεξαρτησία από τις αγροτικές δουλειές. Έτσι λοιπόν, υπάρχουν αγροτικά αναπτυξιακά προγράμματα αναδιάρθρωσης της υπαίθρου που «απευθύνονται» στους άνδρες αλλά και στις γυναίκες. Και μάλιστα σε κάποια προγράμματα που σχεδιάστηκαν για τις γυναίκες, όπως π.χ. των νέων αγροτών, οι φάκελοι υποψηφιότητας των γυναικών παίρνουν κάποιες επιπλέον μονάδες ως μπόνους. Επομένως, η εκτός οικογενειακής σφαίρας αμειβόμενη εργασία, φαίνεται να σημαίνει επαναδιαπραγμάτευση και ανακατανομή των έμφυλων ρόλων και καθηκόντων στο πλαίσιο της οικογένειας. Έτσι οι γυναίκες σταματούν απλά, να πολλαπλασιάζουν το συνολικό χρόνο εργασίας τους.¹⁵

Γενικότερα όμως, η συμμετοχή των γυναικών στις αναπτυξιακές πρωτοβουλίες, στους επαγγελματικούς φορείς και στα κοινά είναι χαμηλή. Οι γυναίκες της υπαίθρου, και ιδιαίτερα αυτές που εργάζονται στη γεωργία, διαθέτουν λιγότερες ελεύθερες ώρες σε σχέση με την πλειοψηφία των ανδρών, λόγω των πολλαπλών ρόλων που επιφορτίζονται: στο σπίτι με το νοικοκυριό και τη φροντίδα των παιδιών, στη γεωργική

¹³ Ο.π. σελ.75-76.

¹⁴ Ο.π. σελ.76.

¹⁵ Θ. Ανθοπούλου, Πολιτισμικές στάσεις και στερεοτυπικές αντιλήψεις για την επιχειρηματικότητα των γυναικών, 2005, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ.145.

εκμετάλλευση ή άλλη οικογενειακή επιχείρηση, στα αγροκήπια και τα οικόσιτα ζώα για την παρασκευή των προϊόντων αυτοκατανάλωσης του νοικοκυριού. Σπάνια, δε, συμμετέχουν σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο. Για άλλη μια φορά λοιπόν είναι εμφανές ότι η ανισότιμη κατανομή των ρόλων και των εργασιών αποτελεί σημαντικό εμπόδιο για την ισότιμη συμμετοχή ανδρών και γυναικών στην αγροτική ανάπτυξη.¹⁶

1.2 Γυναικείοι συνεταιρισμοί ως μια μορφή επιχειρηματικότητας των γυναικών

Σήμερα σε όλους τους θεσμούς, σε νομικό επίπεδο, έχουν εξαλειφθεί τα ίχνη ανισότητας και οι ευκαιρίες στην εκπαίδευση και την εργασία είναι γεγονός. Όμως, παρότι νομικά η ανισότητα έχει εξαλειφθεί, θεσμικές πρακτικές εμπεριέχουν έναν έμμεσο μηχανισμό δύναμης, έτσι ώστε η απόσταση μεταξύ της νομικής ισότητας και της πρακτικής εφαρμογής της να απέχει ουσιαστικά.

Ο θεσμός των αγροτικών συνεταιρισμών είναι ένας από τους πιο σημαντικούς θεσμούς στον αγροτικό χώρο. Το οργανωτικό και νομικό πλαίσιο που τους διέπει ήταν, μέχρι πρόσφατα τουλάχιστον, κατεξοχήν ανδροκεντρικό. Μέχρι το 1979 ο νόμος για τη λειτουργία τους πρακτικά απέκλειε τη συμμετοχή των γυναικών σ' αυτούς, επειδή μπορούσαν να συμμετέχουν μόνο οι αρχηγοί, που στην πραγματικότητα ήταν μόνο άνδρες. Οι επόμενοι νόμοι (921/1979, 1257/82, 1541/85) διεύρυναν τη δυνατότητα συμμετοχής των γυναικών, μέσω της δυνατότητας αποδοχής και μελών της γεωργικής εκμετάλλευσης, εφόσον ασχολούνται κατά κύριο ή δευτερεύοντα λόγο με τη γεωργία. Η παρουσία όμως των γυναικών στους συνεταιρισμούς υποδεικνύει ότι οι πρακτικές που εφαρμόζονται οικοδομούνται στο πλαίσιο μιας ανδροκεντρικής κουλτούρας γύρω από το θεσμό, που από τη μία περιορίζει τη συμμετοχή των γυναικών, από την άλλη συντηρεί την αντίληψη περί διαφοράς των ρόλων των φύλων.¹⁷

Έτσι λοιπόν, στην περίπτωση των γυναικών, η επιχειρηματικότητα αποτελεί τη συνισταμένη πολιτικών που στοχεύουν αφενός στην καταπολέμηση της ανεργίας και αφετέρου στην προώθηση των συνθηκών ισότητας μεταξύ των φύλων. Στον αγροτικό

¹⁶ Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), Επιχειρηματικότητα γυναικών. Όψεις ιδιοκτησίας και διοίκησης, 2005, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ.160-164.

¹⁷ Ι. Γιδάρáκου, Εργασιακές σχέσεις στην οικογενειακή εκμετάλλευση: θέση και προοπτικές της γυναικείας παρουσίας, Πρακτικά 3ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Αγροτικής Οικονομίας, 1994, σελ.460-461.

χώρο, στο ενδιαφέρον για την ενίσχυση της γυναικείας επιχειρηματικότητας πρόσθεσε ιδιαίτερο ειδικό βάρος η έμφαση που δόθηκε στον πολυτομεακό χαρακτήρα της ανάπτυξης και την ενδογενή ανάπτυξη. Το ιδιότυπο της οικογενειακής εκμετάλλευσης ως πλαισίου οργάνωσης των εργασιακών σχέσεων και καταμερισμού των εργασιών, συνέτεινε επίσης προς τη διέξοδο της αξιοποίησης της γυναικείας εργατικής δύναμης μέσω της ανάπτυξης μικρών ατομικού ή συλλογικού χαρακτήρα επιχειρήσεων σε δραστηριότητες σχετικές ή και μη σχετικές με την γεωργική παραγωγή. Ο γυναικείος συνεταιρισμός συνιστά μια συλλογικού χαρακτήρα μορφή επιχείρησης. Όπως κάθε συνεταιρισμός, αποτελεί μια αυτόνομη ένωση προσώπων, η οποία συγκροτείται εθελοντικά για την αντιμετώπιση κοινών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών αναγκών και στόχων, μέσα από μια συνιδιόκτητη και δημοκρατικά διοικούμενη επιχείρηση.

Οι αμιγείς γυναικείοι συνεταιρισμοί δεν συνιστούν μια ευρείας εφαρμογής τακτική σε διεθνές επίπεδο. Παρουσιάζουν όμως μια ιδιαίτερη δυναμική στον ελληνικό χώρο την τελευταία τριακονταετία. Η κινητοποίηση των γυναικών να αναπτύξουν επιχειρηματική δραστηριότητα υπό τη μορφή αμιγούς γυναικείας συνεταιριστικής επιχείρησης αποτέλεσε μια εκ των άνω επιλογή. Η Γενική Γραμματεία Ισότητας, το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, η ΠΑΣΕΓΕΣ, η ΑΤΕ, ο ΕΟΜΜΕΧ, αλλά και τοπικοί φορείς, όπως κάποιες τοπικές αυτοδιοικήσεις και Αναπτυξιακές Εταιρείες, αποτέλεσαν φορείς που συνήργησαν στην ίδρυση γυναικείων συνεταιρισμών. Οι φορείς αυτοί αξιοποίησαν κονδύλια κοινοτικών προγραμμάτων και πρωτοβουλιών για τη διοργάνωση σεμιναρίων εμψύχωσης και επαγγελματικής κατάρτισης των γυναικών, ώστε να αξιοποιήσουν τις δεξιότητές τους προς την κατεύθυνση της σύστασης γυναικείων συνεταιριστικών επιχειρήσεων.

Στα πλαίσια της ενδογενούς ανάπτυξης, εφόσον η κινητοποίηση των τοπικών πλουτοπαραγωγικών πηγών αναδεικνύεται ως κύριος στόχος της αγροτικής πολιτικής, η γυναίκα αποκτά ξεχωριστό ρόλο στο σχεδιασμό της αγροτικής πολιτικής, καθώς αποτελεί μια σημαντική πηγή εργατικού δυναμικού σε εφεδρεία, με ιδιαίτερες ικανότητες στην ανάδειξη και κινητοποίηση ενδογενών πηγών πλούτου και στην υποστήριξη της ετερογένειας των αγροτικών περιοχών.¹⁸

¹⁸ Ι. Γιδάρáκου, Ενδογενής ανάπτυξη της υπαίθρου και γυναικεία απασχόληση στο "Υπαίθρος χώρα", 1999, Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον, σελ.190.

Έτσι, νέες εργασιακές ευκαιρίες αναδεικνύονται για τις γυναίκες της υπαίθρου σε διάφορους τομείς είτε άμεσα είτε έμμεσα συνδεδεμένους με το γεωργικό τομέα. Μεταξύ αυτών είναι και ο αγροτουρισμός υπό τη στενή του έννοια της παροχής φιλοξενίας, καθώς επίσης και ο συνδεδεμένος με αυτόν τομέας της παρασκευής παραδοσιακών προϊόντων και ειδών της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο τομέας της παρασκευής μεταποιημένων προϊόντων της εκμετάλλευσης και η κατασκευή ειδών λαϊκής τέχνης βρίσκεται σε άμεση σχέση με τον αγροτουρισμό, αφού ο αγροτουρισμός ανοίγει ένα κύκλωμα στην αγορά που διευκολύνει τη διοχέτευση των προϊόντων αυτών.

Οι παραπάνω δραστηριότητες αποτελούν μία σημαντική επαγγελματική διέξοδο για τις γυναίκες της υπαίθρου, δεδομένου ότι ο εκσυγχρονισμός της γεωργικής παραγωγής και η αναδιάταξη των εργασιακών σχέσεων στη γεωργία προκάλεσαν τη συρρίκνωση του εύρους των παραδοσιακών εργασιών με αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση του γυναικείου ρόλου στον τομέα της παραγωγής. Η εξέλιξη αυτή σε συνδυασμό με την ασθενή οργάνωση των εξωγεωργικών δραστηριοτήτων, είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια της επαγγελματικής ταυτότητας της γυναίκας της υπαίθρου.¹⁹

Ο γυναικείος συνεταιρισμός στην Ελλάδα δεν αποτελεί καινοτομία των πρόσφατων ετών. Είναι θεσμός που θεμελιώθηκε τη δεκαετία του 1950, μετά την ίδρυση της Υπηρεσίας των Γεωργικών Εφαρμογών (Γ.Ε.) στο Υπουργείο Γεωργίας. Τότε, το Τμήμα Αγροτικής Οικιακής Οικονομίας της Υπηρεσίας Γεωργικών Εφαρμογών στελεχώθηκε με δυναμικό, το οποίο ανέλαβε το έργο της εκπαίδευσης των γυναικών και αγροτονεάνιδων των αγροτικών νοικοκυριών σε ζητήματα οικιακής οικονομίας, με στόχο τη στήριξη της οικονομίας του νοικοκυριού μέσα από την επίτευξη πρόσθετου εισοδήματος, αλλά και την αναβάθμιση της κοινωνικής θέσης της γυναίκας της υπαίθρου.²⁰

Οι πρώτοι, λίγοι, εκείνοι συνεταιρισμοί, περίπου 10 σε αριθμό, δεν κατάφεραν να κάνουν αισθητή την παρουσία τους ως οικονομικές μονάδες στον ελληνικό χώρο. Σε μεγάλο βαθμό αυτό ήταν συνέπεια των προτεραιοτήτων της αγροτικής πολιτικής σχετικά με την ανάπτυξη της γεωργικής οικονομίας την εποχή εκείνη, οι οποίες είχαν

¹⁹ Ο.π. σελ.191.

²⁰ Ι. Γιδάρáκου, Ενδογενής ανάπτυξη της υπαίθρου και γυναικεία απασχόληση, στο “Υπαίθρος Χώρα”, 1999, Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον, σελ.195.

στόχο το γεωργικό εκσυγχρονισμό και την αύξηση της γεωργικής παραγωγής και όχι τη διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων της γεωργικής εκμετάλλευσης.²¹

Η ιδέα της εμπύχωσης του γυναικείου συνεργατισμού επανήλθε δυναμικά από τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Ένα σύμπλοκο λόγων σε μια χρονική αλληλουχία, από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 και ύστερα, εξηγούν το ενδιαφέρον των φορέων για τη στήριξη του γυναικείου συνεργατισμού. Στη δεκαετία του 1960 και 1970 η θεωρία της κοινωνικής κατασκευής, «ανακάλυπτε» το φύλο ως κοινωνική σχέση και πολιτισμικό σύμβολο.²²

Η ευαισθητοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ζητήματα ισότητας των δύο φύλων, σε ό,τι αφορά τον αγροτικό χώρο, πραγματοποιήθηκε με την προσπάθεια ευαισθητοποίησης και κινητοποίησης των γυναικών της υπαίθρου μέσω πρωτοβουλιών επαγγελματικής κατάρτισης με στόχο τη δημιουργία μικρών επιχειρήσεων. Ο κορεσμός από το υπάρχον τουριστικό πρότυπο, η αυξανόμενη ευαισθητοποίηση του κοινού σε θέματα περιβάλλοντος σε συνδυασμό με τις φυσικές ομορφιές των μεσογειακών χωρών της Κοινότητας, κατέστησαν από τότε τον αγροτουρισμό τομέα με τις πιο ευοίωνες προοπτικές για την ανάπτυξη εξωγεωργικών δραστηριοτήτων.²³

Στο πλαίσιο των συνθηκών αυτών συστάθηκε με πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας Ισότητας ο πρώτος αγροτουριστικός συνεταιρισμός στην Πέτρα της Λέσβου το 1983. Η διασφάλιση της οικονομικής αυτοδυναμίας των γυναικών, ως πρώτο βήμα προς τη χειραφέτησή τους, και όχι το πρόσθετο εισόδημα στο νοικοκυριό, αναφερόταν ως κύριος λόγος.²⁴ Ο συνεταιρισμός αντιμετωπιζόταν ως μοχλός κοινωνικής αλλαγής της θέσης της γυναίκας παρά ως μορφή γυναικείας επιχειρηματικότητας. Ειδικότερα, η πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας Ισότητας για την προώθηση αποκλειστικά γυναικείων συνεταιρισμών στηρίχθηκε στις εξής διαπιστώσεις²⁵: α) η συμμετοχή των γυναικών του αγροτικού χώρου στους θεσμούς της κοινωνικής οικονομίας (συνεταιρισμοί, σύλλογοι, κλπ.) είναι περιορισμένη, β) οι

²¹ Ι. Γιδαράκου, Ενδογενής ανάπτυξη της υπαίθρου και γυναικεία απασχόληση στο “Υπαιθρος χώρα”, 1999, Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον, σελ.195.

²² Ε. Παπαταξιάρχης, Από τη σκοπιά του φύλου. Στο ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο: Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ.20.

²³ Σ. Κουτσού, Γυναικείοι Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί: Δυσκολίες διασύνδεσής τους με την τοπική ανάπτυξη, Αναζητώντας το αύριο της ελληνικής γεωργίας, Εκδόσεις Σταμούλης, σελ.5.

²⁴ Η. Λαίου- Αντωνίου, Νέες μορφές γυναικείων συνεταιρισμών, Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1985, Αθήνα, σελ.129.

²⁵ Σ. Κουτσού, Γυναικείοι Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί: Δυσκολίες διασύνδεσής τους με την τοπική ανάπτυξη, Αναζητώντας το αύριο της ελληνικής γεωργίας, Εκδόσεις Σταμούλης, σελ.5-6.

γυναίκες συμμετέχουν ευκολότερα σε γυναικείους συνεταιρισμούς από ότι σε μεικτούς, γ) οι γυναίκες στερούνται προσωπικού εισοδήματος, παρά το γεγονός ότι συμμετέχουν στις γεωργικές εργασίες σε μεγάλο βαθμό, δ) οι γυναίκες μπορούσαν να κινητοποιηθούν πιο εύκολα να «επιχειρήσουν» ως μονάδα παρά ως μεμονωμένα άτομα, επειδή αισθάνονται περισσότερη αυτοπεποίθηση δρώντας ως ομάδα και αντιμετωπίζουν ευκολότερα το φόβο του ρίσκου της αποτυχίας.

Στη συνέχεια, κυρίως από τις αρχές της δεκαετίας του '90, πολλοί κρατικοί φορείς (Υπουργείο Γεωργίας, ΠΑΣΕΓΕΣ, ΑΤΕ) αλλά και ιδιωτικοί (π.χ. Αναπτυξιακές Εταιρείες της περιφέρειας, ΟΤΑ), αξιοποίησαν τα κοινοτικά προγράμματα για την κινητοποίηση και ενθάρρυνση του γυναικείου πληθυσμού της υπαίθρου με σκοπό τη σύσταση συνεταιρισμών αγροτουριστικών, αλλά και αγροβιοτεχνικών, ειδικευμένων στην παραγωγή μιας μεγάλης ποικιλίας παραδοσιακών πολιτισμικών προϊόντων. Όμως σε πολλές περιπτώσεις η προσπάθεια των φορέων αυτών περιοριζόταν στα σεμινάρια κατάρτισης των γυναικών, χωρίς καμιά παραπέρα στήριξη και προώθηση (π.χ. το Υπουργείο Γεωργίας τους στήριξε στην αρχή και οικονομικά).

Και στις δυο περιπτώσεις (τόσο της ΓΓΙ κατά τη δεκαετία του '80 , όσο και των άλλων φορέων στη συνέχεια) η επιλογή της κινητοποίησης των γυναικών μέσω συνεταιρισμών ήταν εύστοχη, διότι για την κάθε γυναίκα ξεχωριστά η συμμετοχή σε συνεταιρισμό, σε σχέση με τη σύσταση ατομικής επιχείρησης, σημαίνει μικρότερο μερίδιο ευθύνης, μικρότερη επένδυση και άρα λιγότερο οικονομικό και προσωπικό ρίσκο. Επομένως, ευκολότερη κινητοποίηση.

Επιχειρώντας την ανίχνευση μιας θεωρητικής αιτιολόγησης της γυναικείας επιχειρηματικότητας μέσω του συνεργατισμού και κατηγοριοποιώντας τα πλεονεκτήματα και την πιθανή προσφορά του με επίπεδα αναφοράς το ατομικό, το επίπεδο του νοικοκυριού και το επίπεδο της τοπικής κοινωνίας, μπορούμε να επισημάνουμε πως σε ατομικό επίπεδο ο γυναικείος συνεταιρισμός, ως μορφή απασχόλησης, αποτελεί μορφή ευέλικτης εργασίας. Δεν απαιτεί τη μετακίνηση από τον τόπο κατοικίας και προσφέρει διέξοδο απασχόλησης σε ένα χώρο όπου συνήθως η αγορά εργασίας είναι εξαιρετικά ισχνή. Η ευελιξία θεωρείται ότι εξυπηρετεί ιδιαίτερα τη γυναικεία απασχόληση, επειδή προσφέρει εργασιακή διέξοδο συμβατή με τους περιορισμούς που οι γυναίκες αντιμετωπίζουν στο να συμφιλιώσουν τις οικογενειακές φροντίδες (παιδιών, ηλικιωμένων ατόμων, κλπ.) με την εργασία. Προσφέρει επίσης

ατομικό εισόδημα και συμβάλλει στην αναβάθμιση της κοινωνικής εικόνας των γυναικών και στην αυτοεκτίμηση. Η καχυποψία και η ειρωνεία από τους συμπολίτες τους, τα πρώτα χρόνια αναβίωσης του θεσμού, αντικαθίστανται πλέον από την αποδοχή και την εκτίμηση.²⁶

Ο συνεταιρισμός αποτελεί εργαλείο προαγωγής της γυναικείας επιχειρηματικότητας. Όμως, οι γυναίκες που «επιχειρούν» έρχονται αντιμέτωπες με πλήθος κοινωνικών και συμβολικών εμποδίων. Ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές οι γυναίκες επιχειρούν σε ένα δυσμενές επιχειρηματικό περιβάλλον. Οι κοινωνικές αντιλήψεις είναι πιο συντηρητικές, η δυνατότητα εκμετάλλευσης της πληροφόρησης μικρότερη, το υποστηρικτικό πλαίσιο λιγότερο αναπτυγμένο (π.χ. χρηματοδοτικοί οργανισμοί, δομές παιδικής φροντίδας κλπ), σε σύγκριση με τα αντίστοιχα στοιχεία στον αστικό χώρο.

Ως μορφή οργανωτικής δομής, η συνεταιριστική δράση προάγει την ανάπτυξη συλλογικής ταυτότητας, τη δημιουργικότητα, την αλληλεγγύη, την απόκτηση γνώσης, την αυτοπεποίθηση. Η συμμετοχική δράση επεκτείνεται και πέρα από το κύκλωμα του ίδιου του συνεταιρισμού. Αυξάνει τη διαπραγματευτική δύναμη της ομάδας, το δημόσιο λόγο των γυναικών απέναντι στους τοπικούς και περιφερειακούς αναπτυξιακούς φορείς. Ενδυναμώνει τη συμμετοχή τους στη διαδικασία της συμμετοχικής ανάπτυξης και το ρόλο τους ως δρώντων.

Από την άλλη, στο επίπεδο του νοικοκυριού ο γυναικείος συνεργατισμός συμβάλλει στον ορθολογικότερο καταμερισμό της εργατικής δύναμης του νοικοκυριού, στη διεύρυνση της παραγωγικής του βάσης, στην απόκτηση προστιθέμενης αξίας από τα παραγόμενα προϊόντα του (μέσω π.χ. της μεταποίησής τους σε τοπικά προϊόντα προς κατανάλωση). Τελικά προσφέρει πρόσθετο εισόδημα και συμβάλλει στην πρόληψη της οικονομικής περιθωριοποίησης του νοικοκυριού και στην οικονομική του ευημερία.

Τέλος, στο τοπικό επίπεδο οι επιχειρήσεις που συστήνονται από γυναίκες συνήθως έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην τοπική οικονομική ανάπτυξη. Η επιχειρηματική δραστηριότητά τους αυξάνει την επιχειρηματική συνείδηση στην κοινότητα και, αντίστροφα, καλλιεργεί ερεθίσματα στα μέλη της για τη στήριξη, ευρύτερα, των γυναικείων πρωτοβουλιών σε τοπικό επίπεδο. Επιπλέον, οι γυναίκες ανέκαθεν ήταν οι θεματοφύλακες της παράδοσης και της πολιτισμικής κληρονομιάς

²⁶ Ι. Γιδάρáκου, Γυναικεία συνεταιριστική επιχειρηματικότητα: Θεωρία και πρακτική, στο: Κ. Παπαγεωργίου (επιμ.) Συνεταιριστικοί Προβληματισμοί. Ινστιτούτο Συνεταιριστικών Ερευνών και Μελετών, Εκδόσεις Σταμούλη, σελ.132.

στον αγροτικό χώρο. Ο γυναικείος συνεργατισμός συμβάλλει στην αξιοποίηση των τοπικών πόρων, στη διατήρηση και προβολή της πολιτισμικής κληρονομιάς. Παράγοντας προϊόντα που ενσωματώνουν το τοπικό χρώμα, οι γυναίκες προβάλλουν και ισχυροποιούν την εικόνα της τοπικής ταυτότητας, συμβάλλοντας στην τουριστική και γενικότερη ανάπτυξη της περιοχής. Ακόμη, η εργασιακή διέξοδος για το γυναικείο δυναμικό στηρίζει τον κοινωνικό ιστό της τοπικής κοινωνίας, συμβάλλοντας στη συγκράτηση του πληθυσμού στις εστίες του.²⁷

Παρόλα αυτά όμως από το σύνολο των γυναικείων συνεταιρισμών, υπάρχει ένα σημαντικό μέρος που υπολειτουργεί ή δεν λειτουργεί καθόλου και αυτό γιατί οι φορείς κεντρικού σχεδιασμού αντιμετώπισαν τους συνεταιρισμούς στα πλαίσια βραχυχρόνιων προγραμμάτων, περισσότερο ως ευκαιρία αξιοποίησης κοινοτικών κονδυλίων, παρά ως φορέα τοπικής ανάπτυξης. Ενώ στην αρχή τους υποστήριξαν πολύ, αργότερα και σχεδόν αιφνιδιαστικά απέσυραν το ενδιαφέρον τους, χωρίς να έχουν δημιουργηθεί οι αναγκαίες δομές για την ανάπτυξη αυτοδυναμίας με την καθιέρωση των συνεταιριστικών αρχών.²⁸

Τα κύρια προβλήματα όμως που αντιμετωπίζουν οι γυναικείοι συνεταιρισμοί, επικεντρώνονται κυρίως στα ακόλουθα²⁹: 1) Προβλήματα οργάνωσης και διαχείρισης της επιχείρησης. Η έλλειψη χώρων εργαστηρίων, χώρων αποθήκευσης και οι ελλείψεις σε μηχανολογικό εξοπλισμό είναι αδυναμία των περισσότερων συνεταιρισμών. Αυτό όμως δημιουργεί προβλήματα στη σωστή τυποποίηση και συσκευασία των προϊόντων, τον έλεγχο της ποιότητας, την εγγύηση της σταθερότητας της εικόνας του παραγόμενου προϊόντος. Οι ελλειπείς γνώσεις σε θέματα τεχνογνωσίας της παραγωγής, αποτελούν ουσιαστικές αδυναμίες για τη διατήρηση των προϊόντων στην αγορά και τη διεύρυνσή της. Η έλλειψη διοικητικής και οργανωτικής εμπειρίας γίνεται συχνά αιτία προβλημάτων στον καταμερισμό των εργασιών μεταξύ των μελών, συγκρούσεων και κακής συνεργασίας, δυσκολίας στην παρακολούθηση των λογιστικών βιβλίων κλπ.

2) Η προώθηση των προϊόντων στην αγορά, το μάρκετινγκ, είναι ένα κοινό και μεγάλο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι περισσότεροι γυναικείοι συνεταιρισμοί καθώς

²⁷ Ο.π. σελ.132-133.

²⁸ Κ. Αποστολόπουλος- Δ. Γιάγκου, Αγροτουρισμός και αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί: Παράγοντες τοπικής ανάπτυξης του ελληνικού αγροτικού χώρου, Πρακτικά 4^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Αγροτικής Οικονομίας, 1998, Θεσσαλονίκη, σελ. 40-41.

²⁹ Ι. Γιδάρáκου, Γυναικεία συνεταιριστική επιχειρηματικότητα: Θεωρία και πρακτική, στο: Κ. Παπαγεωργίου (επιμ.) Συνεταιριστικοί Προβληματισμοί. Ινστιτούτο Συνεταιριστικών Ερευνών και Μελετών, 2006, Εκδόσεις Σταμούλη, σελ.137-138.

επίσης και το κόστος της διαφήμισης. Οι στρατηγικές διαφήμισης έχουν ιδιαίτερη σημασία για τους συνεταιρισμούς, καθώς απευθύνονται στην αγορά που βρίσκεται έξω από την τοπική κοινωνία. Τεχνικές όπως η χρήση του διαδικτύου, η χρησιμοποίηση διαφημιστικών ημερολογίων, τα T-shirts με λογότυπο και άλλες καμπάνιες, είναι δύσκολες για τις τεχνικές γνώσεις των μελών ενός γυναικείου συνεταιρισμού, που συνήθως απαρτίζεται από άτομα αυξημένης ηλικίας, με δυσκολία στη χρήση τεχνικών της κοινωνίας της πληροφορίας, κατοίκων απομακρυσμένων γεωγραφικά περιοχών, όταν δεν υπάρχουν οριζόντιοι δεσμοί μεταξύ τους και κάθετοι δεσμοί συνεργασίας και υποστήριξης σε περιφερειακό επίπεδο.³⁰

3) Η έλλειψη κεφαλαίων αποτελεί επίσης ουσιαστική αδυναμία. Αρκετοί συνεταιρισμοί δέχθηκαν οικονομική βοήθεια από τοπικούς κυρίως φορείς κατά το ξεκίνημά τους. Οι ίδιοι οι συνεταιρισμοί δεν φαίνεται να ενστερνίζονται την άποψη ότι πρέπει να στηρίζονται στις δικές τους δυνάμεις και οικονομικές λειτουργίες προκειμένου να επιβιώσουν. Σε ένα βαθμό αυτό είναι πράγματι δύσκολο, αφού το ύψος των συνεταιριστικών μερίδων είναι μικρό και ο αριθμός των μελών μικρός, με συνέπεια το διαθέσιμο κεφάλαιο να είναι επίσης μικρό για να στηρίξει επενδύσεις. Οι ίδιες οι γυναίκες στηρίζουν πολλές προσδοκίες στην κρατική βοήθεια. Λίγοι συνεταιρισμοί προσφεύγουν σε δανεισμό από Τράπεζες. Το χαμηλό συνεταιριστικό κεφάλαιο και η επιφυλακτικότητα στον εξωτερικό δανεισμό κάνουν δύσκολο το σχεδιασμό νέων δραστηριοτήτων ή τη βελτίωση της λειτουργίας των υπαρχουσών.

Όμως, για να λειτουργήσουν αποτελεσματικά οι γυναικείες συνεταιριστικές επιχειρήσεις, πρέπει να γίνουν ικανές να λειτουργήσουν ως μικρές αγορές που προσφέρουν ποιοτικά και αναγνωρίσιμα προϊόντα τα οποία μπορούν να διαθέσουν στην αγορά με αποτελεσματικό τρόπο. Αυτό απαιτεί την εφαρμογή στρατηγικής από πλευράς των ίδιων των συνεταιρισμών, των φορέων που ασκούν συμβουλευτικό ρόλο προς τους συνεταιρισμούς και των φορέων που εμπλέκονται στην τοπική ανάπτυξη, με στοχευμένους στόχους την εκπαίδευση/κατάρτιση και τη συμβουλευτική των γυναικών, την κάθετη δικτύωση στο πλέγμα των αναπτυξιακών δραστηριοτήτων της τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης και την οριζόντια δικτύωση μεταξύ τους και τέλος την

³⁰ L. Kazakopoulos and I. Gidarakou, Women's cooperatives in Greece and the niche market challenge. Rural Cooperation, 31(1), 2003, pp.25-46.

ανάπτυξη δομών χρηματοδότησης και πέραν των αξιοποιούμενων κοινοτικών κονδυλίων.³¹

Στο επίπεδο της εκπαίδευσης/κατάρτισης, τα εκπαιδευτικά πακέτα πρέπει να περιλαμβάνουν: 1) Ζητήματα τεχνογνωσίας, ειδικότερα υγιεινής και ασφάλειας των παραγόμενων προϊόντων, 2) την κατανόηση της συνεταιριστικής συνεργασίας εκ μέρους των αρχών, για την αποφυγή διαπροσωπικών διακρίσεων και συγκρούσεων, 3) ζητήματα οικονομικά όπως η πληροφόρηση για τα λογιστικά, τα φοροτεχνικά θέματα, τους τρόπους δανειοδότησης και χρηματοδότησης, 4) ζητήματα φιλοξενίας που θα προάγουν μια θετική αλληλόδραση μεταξύ των συνεταίρων και των δεχόμενων τις υπηρεσίες του συνεταιρισμού, 5) καλλιέργεια του επιχειρηματικού πνεύματος, της εμπύχωσης, της συμμετοχικότητας και της ανάληψης πρωτοβουλιών.

Η λειτουργία δομών συμβουλευτικής προς τις γυναίκες είναι απαραίτητη και πολύ σημαντικός είναι ο ρόλος της υπηρεσίας Αγροτικής Οικιακής Οικονομίας του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, της ΠΑΣΕΓΕΣ, της Γ.Γ.Ι. και άλλων φορέων. Στη χώρα λειτουργούν πέντε συμβουλευτικά κέντρα τα οποία δημιουργήθηκαν από το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ). Οι υπηρεσίες τους αφορούν σε εξατομικευμένες ή ομαδικές συναντήσεις των γυναικών για τη συνεργασία με συμβούλους, που τους παρέχουν συμβουλευτικό έργο σε διάφορα ζητήματα που σχετίζονται με τη δημιουργία και λειτουργία μιας επιχείρησης, αλλά και συνεταιριστικής επιχείρησης.

Όσον αφορά στη δικτύωση, ο όρος «δικτύωση» σημαίνει τη δημιουργία ενός συστήματος συλλογικών δράσεων και παρεμβάσεων, ικανών να αντιμετωπίσουν οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες της κοινωνίας, που δεν καλύπτονται επαρκώς από ατομικές, ασυντόνιστες και αποσπασματικές δράσεις. Με τη δικτύωση, φορείς, ομάδες και άτομα, σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, σχεδιάζουν, προτείνουν και αναλαμβάνουν από κοινού πρωτοβουλίες για την προώθηση ζητημάτων που αφορούν μια συγκεκριμένη δράση. Στην περίπτωση των γυναικείων συνεταιρισμών, η δικτύωση είναι πρωταρχικής σημασίας επειδή οι δράσεις τους αναπτύσσονται σε ένα δυσμενές οικονομικό και επιχειρηματικό περιβάλλον, από άτομα σχετικά μεγάλης ηλικίας και

³¹ Ι. Γιδάρκου, Γυναικεία συνεταιριστική επιχειρηματικότητα: Θεωρία και πρακτική, στο: Κ. Παπαγεωργίου (επιμ.) Συνεταιριστικοί Προβληματισμοί. Ινστιτούτο Συνεταιριστικών Ερευνών και Μελετών, 2006, Εκδόσεις Σταμούλη, σελ.139-143.

χωρίς τεχνικές γνώσεις. Η λειτουργία τους ως ομάδας, τις προσδίδει διαπραγματευτική ικανότητα και κύρος για τη συμμετοχή τους στο δημόσιο διάλογο. Η ανάπτυξη δομών κάθετης και οριζόντιας δικτύωσης των συνεταιρισμών είναι πολύτιμη. Η ενδυνάμωση δηλαδή και προώθηση διαδικασιών συμμετοχικότητας και συνεργασίας των συνεταιρισμών μεταξύ τους και με τους τοπικούς φορείς, επαγγελματικές οργανώσεις, τοπική αυτοδιοίκηση και άλλες τοπικές ομάδες. Η συμμετοχή τους σε πακέτα πρωτοβουλιών προώθησης της τοπικής ανάπτυξης, αποτελεί αναγκαίο μέσο για την οικονομική τους ευημερία. Η σύνδεση με τοπικούς φορείς διαπιστώνεται συχνά, ειδικότερα στο στάδιο της ίδρυσης και αρχικής λειτουργίας των συνεταιρισμών. Αυτή η συνεργασία, συνήθως κάτω από το πλαίσιο της δυνατότητας εκταμίευσης κοινοτικών κονδυλίων για την ίδρυσή τους, διακόπτεται μετά τη λήξη του χρηματοδοτικού πακέτου.

Το τρίτο ζήτημα που επισημάνθηκε στους στοχευμένους άξονες στρατηγικής που προαναφέρθηκαν, ήταν η πρόσβαση των γυναικών στη χρηματοδότηση. Επισημάνθηκε ήδη ότι ένα από τα πλέον σημαντικά προβλήματα που προβάλλεται από την έρευνα σχετικά με τους γυναικείους συνεταιρισμούς είναι η οικονομική δυσπραγία, η οποία συνοδεύεται από επενδυτική στασιμότητα και χαμηλή βιωσιμότητα των συνεταιρισμών.

Συνήθως οι περισσότεροι συνεταιρισμοί εκμεταλλεύτηκαν διάφορα κοινοτικά προγράμματα στήριξης για τη σύστασή τους. Το πρόγραμμα NOW αποτελεί ένα παράδειγμα. Η λειτουργία τους και ανάπτυξή τους όμως δεν μπορεί να στηρίζεται συνεχώς στην κρατική βοήθεια. Πρέπει να αυτενεργήσουν. Η δανειοδότηση αποτελεί ένα αγκάθι στη διαδικασία αυτή, αφενός γιατί οι γυναίκες είναι περισσότερο επιφυλακτικές στο να προσφεύγουν στον έξωθεν δανεισμό, αλλά και επειδή οι μικρές επιχειρήσεις, όπως οι γυναικείοι συνεταιρισμοί, αντιμετωπίζουν μεγάλες δυσκολίες όταν προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν το κλασικό μοντέλο χρηματοδότησης. Πέραν από τις πιθανές έμφυλες προκαταλήψεις των χρηματοδοτικών φορέων, οι προσωπικές οικονομίες των γυναικών είναι σχετικά μικρότερες των ανδρών και οι τράπεζες συνήθως δέχονται μόνο παραδοσιακές μορφές εγγυήσεων, όπως την ιδιόκτησία.

Μελέτη που αφορά τη γενικότερη εικόνα της γυναικείας επιχειρηματικότητας στον αγροτικό χώρο³² επισημαίνει πως πρόκειται για επιχειρήσεις εφήμερου χαρακτήρα με

³² Χ. Βλάχου- Ο. Ιακωβίδου, Γυναικεία επιχειρηματικότητα στην ελληνική ύπαιθρο. Η περίπτωση της Μαυροθάλασσας του Νομού Σερρών, Εισήγηση της ΕΤ.ΑΓΡ.Ο., 2002, Αθήνα, Γ.Π.Α.

ημερομηνία λήξης, οι οποίες κυρίως αποβλέπουν στην πρόσκαιρη δημιουργία ευκαιριών συμπληρωματικού εισοδήματος και εξασφάλισης πρόσθετων μορφών απασχόλησης.

1.3 Γυναικεία επιχειρηματικότητα και τοπική ανάπτυξη

Η ύπαιθρος παρουσιάζει μικρή ελκυστικότητα για την ανάληψη και ανάπτυξη επιχειρηματικής δράσης εξαιτίας των δομικών της αδυναμιών (έλλειψη υποδομών, εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού και κεφαλαίων), αλλά και του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου των κατοίκων της (υστέρηση στο επίπεδο εκπαίδευσης, απουσία καινοτόμων πρωτοβουλιών). Μέσα σε αυτό το γενικότερο πλαίσιο, η επιχειρηματικότητα των γυναικών υστερεί ακόμα περισσότερο εξαιτίας των πραγματικών και συμβολικών εμποδίων για την ανάληψη εκ μέρους τους επιχειρηματικών πρωτοβουλιών: θεσμικές ανεπάρκειες, έντονες κοινωνικές προκαταλήψεις των αγροτικών κοινωνιών και απόδοση κατά φύλα ρόλων, ελλείψεις υποδομών φύλαξης και φροντίδας των παιδιών, άνιση πρόσβαση στους αναπτυξιακούς πόρους (πιστωτικό σύστημα, κατάρτιση, πληροφόρηση για επενδυτικές ευκαιρίες) κλπ.³³

Ωστόσο τα τελευταία χρόνια, υπάρχει μια σχετική άνθιση γυναικείων επιχειρήσεων στον ευρωπαϊκό ύπαιθρο χώρο, ενώ τα κίνητρα και οι επιχειρηματικές προθέσεις των γυναικών εντάσσονται σε ένα νέο πλαίσιο που διαμορφώνει η γενικότερη δυναμική της αγροτικής αναδιάρθρωσης. Συγκεκριμένα, η χρόνια κρίση του αγροτικού τομέα και η ανεργία που πλήττει περισσότερο τις γυναίκες και οι νέες δραστηριότητες εκτός γεωργίας, αλλά και η ανάγκη των ίδιων των γυναικών για σχετική οικονομική αυτονομία και κοινωνική καταξίωση τις ωθούν προς αναζήτηση επαγγελματικών διεξόδων εκτός γεωργικού τομέα. Η δημιουργία επιχειρήσεων στη βάση ευέλικτων μορφών εξειδίκευσης και οικείων για αυτές τεχνογνωσιών και δεξιοτήτων, όπως ο αγροτουρισμός, οι βιοτεχνίες τροφίμου, το εμπόριο σχετίζεται, επίσης, με την όλο και

³³ Α. Μουρίκη, «Η ισότητα των φύλων στις πολιτικές απασχόλησης», στο Μ. Καραμεσίνη, Γ. Κουζής (επιμ.), Πολιτική Απασχόλησης. Πεδίο σύζευξης της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής, 2005, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ. 241-263.

μικρότερη προσφορά μισθωτής εργασίας τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα.³⁴

Η επιχειρηματική δράση των γυναικών της υπαίθρου αναφέρεται αφενός σε γυναίκες κατόχους/αρχηγούς γεωργικών εκμεταλλεύσεων και αφετέρου σε γυναίκες που έχουν δημιουργήσει επιχειρήσεις σε ατομική ή συνεταιριστική βάση (βιοτεχνικοί και αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί γυναικών) και δραστηριοποιούνται εντός ή εκτός γεωργικού τομέα.

Στην πρώτη περίπτωση, των γυναικών που απασχολούνται αποκλειστικά στη γεωργία ως κάτοχοι γεωργικής εκμετάλλευσης υπάρχει μια ασάφεια σχετικά «με το ποιος κατέχει ουσιαστικά το ρόλο του αρχηγού» στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Και αυτό γιατί ο οικογενειακός χαρακτήρας των εκμεταλλεύσεων και οι επίμονες ανδροκρατικές δομές του αγροτικού χώρου διαμορφώνουν σε σημαντικό βαθμό τον τρόπο άσκησης του δικαιώματος της ιδιοκτησίας και του «επιχειρεί» ως ανδρικό επαγγελματικό προσόν. Εμπειρικές έρευνες δείχνουν πως, παρά το γεγονός ότι η γυναίκα μπορεί να είναι ο αρχηγός της γεωργικής εκμετάλλευσης, τον ενεργό ρόλο στη λήψη αποφάσεων και στην εκπροσώπηση στους επαγγελματικούς/συνδικαλιστικούς φορείς αναλαμβάνει «κατά παράδοση» ο άνδρας.³⁵

Η τυπικά ενεργή εμπλοκή της γυναίκας στη γεωργική εκμετάλλευση μπορεί να οφείλεται όχι τόσο σε συνειδητή επαγγελματική επιλογή, αλλά σε τυχαίους παράγοντες στο πλαίσιο οικογενειακών διευθετήσεων και στρατηγικών. Πρέπει να σημειωθεί, επίσης, ότι οι γυναίκες αρχηγοί/κάτοχοι γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι σχετικά πιο πολυπληθείς στις κατηγορίες των πολύ μικρών εκμεταλλεύσεων, γεγονός το οποίο ερμηνεύεται, ακριβώς, από την εξωγεωργική απασχόληση στην οποία προσφεύγει ο σύζυγος στο πλαίσιο της πολυαπασχόλησης του αγροτικού νοικοκυριού.³⁶ Παρατηρείται, δε, ότι στο βαθμό που μειώνεται το μέγεθος των εκμεταλλεύσεων,

³⁴ Δεδομένου ότι κάποιες γυναίκες της υπαίθρου που μαθήτευσαν και απέκτησαν γνώσεις στο πλαίσιο της οικογένειας ή της οικογενειακής επιχείρησης ή δεν είχαν την ευκαιρία να απασχοληθούν προηγουμένα σε κάποιον επίσημο φορέα, αποκλείονται από την αγορά εργασίας. Έτσι, η επιχείρηση είναι μια διέξοδος όπου οι γυναίκες αξιοποιούν εμπειρικές γνώσεις, δεξιότητες, αλλά και «το μεράκι» και την ανάγκη τους για δημιουργικότητα και κοινωνική ανέλιξη.

³⁵ Ι. Γιδάρκου, Ε. Δημοπούλου, Α. Καζακόπουλος, Ιδιοκτησία και επιχειρηματικότητα στον πρωτογενή τομέα, στο Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), Επιχειρηματικότητα γυναικών. Όψεις ιδιοκτησίας και διοίκησης, 2005, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ. 117.

³⁶ Α. Μωυσίδης, Σύγχρονα διαθροωτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του αγροτικού χώρου. Σε αναζήτηση ενός νέου ρόλου για την αγροτική εκμετάλλευση, στο Θ. Ανθοπούλου- Α. Μωυσίδης (επιμ.), Από τον αγροτικό χώρο στην υπαίθρο χώρα. Μετασχηματισμοί και σύγχρονα δεδομένα του αγροτικού κόσμου στην Ελλάδα, 2001, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ. 70.

αυξάνονται τα ποσοστά μεταβίβασης της ιδιοκτησίας/αρχηγίας από τον αγρότη στη σύζυγό του, ο οποίος όμως εξακολουθεί άτυπα να διοικεί και να λαμβάνει τις αποφάσεις.

Στη δεύτερη περίπτωση, των γυναικών της υπαίθρου που κατέχουν/ασκούν ενεργό ρόλο στη διοίκηση ατομικών ή συνεταιριστικών επιχειρήσεων παραγεωργικού ή εξωγεωργικού χαρακτήρα (αγροβιοτεχνίες, αγροτουρισμός, λιανεμπόριο, προσωπικές υπηρεσίες κ.λπ.), οι μελέτες σχετικά με τις διαδικασίες συγκρότησης της επιχειρηματικότητας των γυναικών καθώς και τα όρια και τα εμπόδια, θεσμικά ή άρρητα, όπου οι γυναίκες μπορούν να ασκήσουν τα καθήκοντα και δικαιώματα του «επιχειρείν» είναι πολύ πενιχρές.

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε στην ευρωπαϊκή ύπαιθρο την ανάπτυξη βιοτεχνικών μικροεπιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην παραγωγή τοπικών/παραδοσιακών προϊόντων τόσο στον κλάδο των τροφίμων και ποτών όσο και σε είδη καλλιτεχνικής δημιουργίας. Οι κλάδοι αυτοί αποτελούν κατεξοχήν ειδικότητες όπου οι γυναίκες της υπαίθρου παρακινούνται από τις δημόσιες πολιτικές απασχόλησης και τοπικής ανάπτυξης να δραστηριοποιηθούν επαγγελματικά. Και αυτό γιατί οι νέες αγορές, φαίνεται να προσφέρουν σημαντικές προοπτικές, και δη για τις βιοτεχνίες και τα εργαστήρια τροφίμου, καθώς υπάρχει στροφή της κατανάλωσης για ποιοτικά-παραδοσιακά-αυθεντικά-φυσικά προϊόντα, τα οποία θα πρέπει να είναι εύκολα αναγνωρίσιμα από τους καταναλωτές και να παραπέμπουν σε έναν τόπο ή μια ομάδα παραγωγής, σε μια πολιτισμική αναφορά ή σε ένα προϊόν που σέβεται το περιβάλλον. Από την άλλη, οι γυναίκες προωθούνται στο πλαίσιο των δημόσιων πολιτικών ως εν δυνάμει επιχειρηματίες/παραγωγοί μέσω της αξιοποίησης των παραδοσιακών τους γνώσεων και τεχνογνωσιών στην κατεύθυνση απόκτησης σχετικής οικονομικής αυτονομίας, κοινωνικής ένταξης, πρόσβασης σε μία επαγγελματικά θέση. Άλλοι στόχοι στο πλαίσιο των δημόσιων πολιτικών είναι η βελτίωση των συνθηκών ζωής των γυναικών και των οικογενειών τους, ιδιαίτερα στις φτωχότερες αγροτικές ζώνες, αλλά και η διάσωση και η μεταφορά της άρρητης γνώσης στις νεότερες γενιές στη στρατηγική δημιουργίας νέων σταθερών θέσεων εργασίας.

Με κίνητρο τη δημιουργία συμπληρωματικών πόρων για το οικογενειακό εισόδημα αλλά και την ανάγκη για επαγγελματική δραστηριοποίηση και κοινωνικοποίηση εκτός νοικοκυριού, και έχοντας ως βασικό εφόδιο την «αφειδώς διαθέσιμη» προσωπική τους

εργασία, οι γυναίκες-επιχειρηματίες αξιοποιούν τοπικούς πόρους και ενεργοποιούν άρρητες γνώσεις και δεξιότητες συσσωρευμένες στο πλαίσιο της οικογένειας και της τοπικής κοινωνίας. Το μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων και το γεγονός ότι λειτουργούν στον τόπο διαμονής τους σημαίνει ότι οι γυναίκες μπορούν να συμβιβάσουν καλύτερα τις επαγγελματικές με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις, ενώ ελαχιστοποιείται το επιχειρηματικό ρίσκο που αναλαμβάνουν χάρη επίσης και στη συνδρομή της ευρύτερης οικογένειας (άμισθη εργασία, οικονομική ενίσχυση, δανεισμός, κληρονομίες κ.λπ.).³⁷

Ωστόσο, η ανάληψη επιχειρηματικής δράσης ως μια μορφή εργασιακής οργάνωσης που ενσωματώνεται στο νοικοκυριό και στην ευρύτερη οικογένεια δεν αποκλείεται να συντελέσει σε διαδικασίες ψυχικής πίεσης ή/και ψυχοκοινωνικής παθογένειας των εν λόγω γυναικών παρά να συνδράμει στην κοινωνική ένταξη, η οποία επέρχεται μέσω της οικονομικής, κοινωνικής, προσωπικής ενσωμάτωσης καθώς και της άσκησης των δικαιωμάτων στην κοινωνία των πολιτών.³⁸ Και αυτό γιατί οι γυναίκες επιχειρηματίες επωμίζονται πρόσθετα εργασιακά καθήκοντα και ευθύνες, πέρα από τις «εκ του φυσικού» φροντίδες του σπιτιού. Εν ολίγοις, η επιχειρηματική εμπλοκή τους σημαίνει αύξηση των υποχρεώσεών τους, ψυχολογική πίεση, στέρηση ελεύθερου χρόνου, διακοπών κ.λπ. Με άλλα λόγια, το κόστος/οφέλη από την εν λόγω μικροεπιχειρηματία δράση δεν μπορεί να αποτιμηθεί στην κλίμακα και μόνο της επιχείρησης, αποκομμένα από το σύνολο του αγροτικού νοικοκυριού. Πολύ περισσότερο, στις αποτραβηγμένες αγροτικές ενδοχώρες όπου οι γυναίκες επιχειρηματίες μπορεί να βρεθούν ευκολότερα σε δεινή θέση λόγω μικρότερης πρόσβασης στους πόρους της ανάπτυξης σε σχέση με τους άνδρες, αλλά και λόγω των κοινωνικοοικονομικών εμποδίων κατά την άσκηση των επιχειρηματικών καθηκόντων τους. Στην προσπάθειά τους, δε, να συμφιλιώσουν εργασιακό φόρτο και οικογενειακές υποχρεώσεις συρρικνώνουν συνήθως τον προσωπικό τους χρόνο, την κοινωνική ζωή και τη συμμετοχή τους στα κοινά, γεγονός που τις φέρνει πιο κοντά σε συνθήκες ψυχικής και κοινωνικής παθογένειας και γενικότερα στο κατώφλι μορφών κοινωνικού αποκλεισμού.

³⁷ Θ. Ανθοπούλου, Όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή τροφίμου. Μια πρώτη εμπειρική προσέγγιση (Περιφέρεια Πελοποννήσου), στα Πρακτικά του 9^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Αγροτικής Οικονομίας, 2006, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών-ΕΤ.ΑΓΡ.Ο. σελ. 38-40.

³⁸ E. Oughton, J. Wheelock, S. Baines, Micro-business and social inclusion in rural households: a comparative analysis, *Sociologia Ruralis*, 2003, 43 (4), pp.331-348.

Επιπρόσθετα, αν η επιχειρηματική δραστηριότητα των γυναικών αυξάνει τα τελευταία χρόνια στην ύπαιθρο, συμβάλλοντας -στο βαθμό που τους αναλογεί- στην αναζωογόνηση των τοπικών οικονομιών, εξακολουθούν να είναι απύσυχες από την εκπροσώπηση και διοίκηση σε συλλογικά όργανα και επαγγελματικές οργανώσεις όπου λαμβάνονται αποφάσεις για τα τεκταινόμενα τόσο στον κλάδο τους, όσο και στον επιχειρηματικό κόσμο γενικότερα.³⁹ Στον αγροτικό χώρο, εξάλλου, οι ευκαιρίες των γυναικών για βελτίωση των προσόντων τους ή για κοινωνική προαγωγή είναι κατά γενική ομολογία περιορισμένες.

Όσο αφορά την κατανομή των οικιακών εργασιών που παρέχει στον άνδρα περισσότερες ευκαιρίες για «επιτυχία» και «απόκτηση προσόντων» στη δημόσια σφαίρα της αμειβόμενης εργασίας, οι αυτοδημιούργητοι επιχειρηματίες αποδίδουν την επιτυχία τους στη σκληρή δουλειά τους, στην αυτοθυσία τους κ.λπ. και καθόλου στην οικειοποίηση της απλήρωτης συναισθηματικής και οικιακής εργασίας της γυναίκας τους.

Βέβαια, σχετικά με την «αφανή» εργασία των γυναικών και την ανεπαρκή κοινωνική τους καταξίωση, η αβεβαιότητα του αγροτικού περιβάλλοντος στην ευρύτερη «κοινωνία της διακινδύνευσης» επιταχύνει όχι μόνο δομικές και θεσμικές αλλαγές – μέσω π.χ. αναπτυξιακών προγραμμάτων που εντάσσουν εύθραυστες γεωγραφικές ζώνες και ομάδες του πληθυσμού- αλλά και σε κοινωνικοπολιτισμικές επίπεδο, όπως π.χ. κοινωνική αναγνώριση της εκτός γεωργίας εργασίας των γυναικών και της ανάληψης εκ μέρους τους επιχειρηματικών πρωτοβουλιών. Και αυτό γιατί οι αυξανόμενες παγκοσμίως αλληλοσυνδέσεις του ευρύτερου οικονομικού, κοινωνικού και πολιτικού κόσμου παρεισφρεύουν στις τοπικές κουλτούρες και πρακτικές επηρεάζοντας πολιτισμικές στάσεις και αντιλήψεις.

Έπειτα από έρευνα διαπιστώθηκε πως η εμφάνιση από τη δεκαετία του 1990 γυναικών σε ηγετικούς ρόλους στην τοπική οικονομική ανάπτυξη στις μικρές πόλεις της υπαίθρου προαναγγέλλει αλλαγές στις έμφυλες σχέσεις στην αγροτική κοινωνία. Πέρα από τις προόδους σε θεσμικό και κοινωνικό επίπεδο, διαπιστώνονται σημαντικές πρόοδοι και σε τοπικό επίπεδο, όπου μέσω της ενίσχυσης των συμμετοχικών διαδικασιών της ανάπτυξης και προώθησης της ευημερίας των τοπικών κοινοτήτων

³⁹ Ι. Γιδαρακου, Ε. Δημοπούλου, Λ. Καζακόπουλος, Ιδιοκτησία και επιχειρηματικότητα στον πρωτογενή τομέα, στο Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), Επιχειρηματικότητα γυναικών. Όψεις ιδιοκτησίας και διοίκησης, 2005, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ.105-143.

ενισχύεται και η θέση της γυναίκας. Εξάλλου, πολλές από τις δραστηριότητες των γυναικών που θεωρούνται παραδοσιακά «αθέατες» και έχουν να κάνουν με τη συνεισφορά τους στην τοπική κοινωνία μπαίνουν πλέον στην ατζέντα της βιώσιμης τοπικής ανάπτυξης μέσα από οικονομικές δραστηριότητες που αναφέρονται στον πολιτισμό, στην αγροτική κληρονομιά, στο περιβάλλον. Έτσι, η διέξοδος των εν λόγω γυναικών από τον αθέατο βοηθητικό ρόλο στη θέση της λήψης αποφάσεων, χωρίς να σημαίνει ότι οι «πατριαρχικές φόρμες εξαλείφθηκαν», δείχνει, ωστόσο, ότι οι γυναίκες είναι ικανές να φέρουν τη δική τους «γυναικεία οπτική» στις τοπικές πολιτικές διαδικασίες της ανάπτυξης.⁴⁰

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι μέσα σε αυτή την παλίνδρομη κίνηση μεταξύ άρρητου και θεσμοθετημένου διακρίνεται μια σχετική μετατόπιση των αντιλήψεων περί «προσόντων και αξίας» υπέρ της αναγνώρισης της οικονομικής συμβολής των γυναικών. Η δραστηριοποίησή τους στην εκτός γεωργίας αγορά εργασίας και στις τοπικές κοινότητες, χωρίς να ανατρέπει παγιωμένους έμφυλους ρόλους και ανισότητες ευκαιριών, συμβάλλει σε διαδικασίες κοινωνικών αλλαγών που τις φέρνει προοδευτικά από τον αθέατο χώρο του νοικοκυριού και της οικογενειακής εκμετάλλευσης σε νέους δυναμικούς ρόλους στον κοινωνικό στίβο. Παράλληλα, ο ρόλος του αγρότη-αρχηγού εκμετάλλευσης του μοναδικού «κουβαλητή του σπιτιού» εξασθενεί, αναδεικνύοντας την ουσιαστική συμβολή των γυναικών της υπαίθρου στην αναπαραγωγή του νοικοκυριού μέσα από τους πολλαπλούς της ρόλους εντός και εκτός της οικογενειακής σφαίρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Τα τρόφιμα των γυναικείων συνεταιρισμών

2.1 Ποιοτική στροφή της κατανάλωσης και αναζήτηση τοπικών-παραδοσιακών τροφίμων

Η κρίση των γεωργικών αγορών και ο εντεινόμενος ανταγωνισμός που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση, η ραγδαία υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος και των αγροτικών τοπίων, η κοινωνικοοικονομική περιθωριοποίηση των λιγότερο ευνοημένων

⁴⁰ Θ. Ανθοπούλου, *Γυναίκες της υπαίθρου και τρόφιμα. Όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή τροφίμων*, 2008, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ. 90-91.

αγροτικών περιοχών οδήγησαν τα τελευταία χρόνια στην παγίωση νέων λογικών της ανάπτυξης της υπαίθρου στη βάση της διαφοροποίησης των δραστηριοτήτων και της βελτίωσης της ποιότητας των προσφερόμενων προϊόντων και υπηρεσιών. Παράλληλα, τα εντεινόμενα κρούσματα διατροφικών κινδύνων σε είδη ευρείας κατανάλωσης, αναδεικνύουν νέα κοινωνικά αιτήματα για μια γεωργία περισσότερο φιλική προς το περιβάλλον και για τρόφιμα ασφαλή και υγιεινά στην «εποχή της διακινδύνευσης και της αβεβαιότητας».⁴¹

Έτσι, από το γραμμικό παραγωγιστικό μοντέλο της ανάπτυξης περνάμε στο «παράγειν διαφορετικά» δίνοντας έμφαση στις ιδιαιτερότητες του τοπικού (φυσικοί πόροι, παραδοσιακές τεχνογνωσίες, χειροτεχνικά προϊόντα, τοπικές κουζίνες και γαστρονομίες, πολιτισμική κληρονομιά) στην προοπτική μιας βιώσιμης ανάπτυξης για τις κοινωνίες της υπαίθρου και, από την άλλη, στην προοπτική κάλυψης μιας ανανεωμένης ζήτησης των αστών -και όχι μόνο- καταναλωτών για «ποιοτικά» και «αυθεντικά» προϊόντα.

Η «μεταπαραγωγιστική ύπαιθρος» χαρακτηρίζεται από μια πολυλειτουργική γεωργία, όπου αποστολή της δεν είναι πλέον η κάλυψη και μόνο διατροφικών αναγκών, αλλά και μια σειρά λειτουργιών που απαντούν στις σύγχρονες κοινωνικές διεκδικήσεις για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και των αγροτικών τοπίων αλλά και τη διατήρηση της κοινωνικής ζωής στον ύπαιθρο χώρο⁴². Η ύπαιθρος αποτελεί στο εξής πεδίο όπου συνδυάζονται η γεωργική παραγωγή με τη χωρική κατανάλωση (αγροτουρισμός, κατοίκηση, αναψυχή κ.λπ.), τα τυπικά αγροτικά προϊόντα με τα μη-αγοραία προϊόντα (τοπία, φύση κ.λπ.) και όπου η γεωργία, αυτή καθαυτή, χάνει την πρωτοκαθεδρία της δεδομένων των νέων μη-γεωργικών δραστηριοτήτων, εισοδηματικών πηγών και τοπικών δρώντων.

Παράλληλα, οι καταναλωτές κορεσμένοι από τα μαζικά προϊόντα βιομηχανικής παραγωγής, αλλά και ανήσυχοι για τους κινδύνους που μπορεί αυτά να υποκρύπτουν για την υγεία τους αναζητούν παραδοσιακά-ποιοτικά προϊόντα μέσα από προσωπικές και συλλογικές εμπειρίες, γευστικές αναμνήσεις και αναπαραστάσεις περί ποιοτικού και υγιεινού καθώς και μέσα από «βραχύτερες διαδρομές εμπορίου» που θα τους φέρει

⁴¹ Λ. Λουλούδης, Β. Γεωργιάδου, Σ. Σταυρακάκης, Φύση, Κοινωνία, Επιστήμη στην εποχή των «τρέλων αελάδων», 1999, Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη, σελ.93.

⁴² Α. Παπαδοπούλος, Το διακύβευμα της αγροτικής ανάπτυξης σε μια πολυλειτουργική ύπαιθρο, στο Α. Παπαδόπουλος (επιμ.), Η ανάπτυξη σε μια πολυλειτουργική ύπαιθρο, 2004, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ.13-49.

κατά το δυνατόν πιο κοντά στον παραγωγό και στον τόπο παρασκευής του προϊόντος⁴³. Παρατηρούμε ότι η έννοια της ποιότητας, μπορεί να ταυτίζεται με «το τοπικό» συνήθως συνυφασμένο με το αγροτικό, με «το άλλοτε», ή ακόμα, με «τον γνωστό παραγωγό». Η αναφορά, δηλαδή, της γεωγραφικής προέλευσης ή του παραγωγού προσδίδει στα προϊόντα το προσόν «του ποιοτικού» για τις κοινωνικά κατασκευασμένες αντιλήψεις των καταναλωτών περί «υγιεινού», «αυθεντικού», «παραδοσιακού».

Έτσι λοιπόν παρατηρούμε διάφορες κατηγοριοποιήσεις και ανακατηγοριοποιήσεις που υπερβαίνουν τα τυπικά διοικητικά ή γεωγραφικά όρια καθώς και διαφοροποιούμενες χωρικές κλίμακες από το τοπικό έως το περιφερειακό ή ακόμα και το εθνικό σε μια διαδικασία αναζήτησης πολιτισμικών αναφορών μέσω του τύπου και των μικρογεωγραφιών προέλευσης. Ο τόπος (διασύνδεση με το φυσικό και ανθρώπινο περιβάλλον), η κοινωνική εμπέδωση (η ποιότητα ως συμβολική αξία που ενσωματώνει τα τοπικά στοιχεία) και η εμπιστοσύνη (μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών) είναι οι έννοιες-κλειδιά για την κατανόηση της «ποιοτικής στροφής» στις πρακτικές παραγωγής και κατανάλωσης⁴⁴. Η ποιότητα είναι, επομένως, μια κατεξοχήν κοινωνική κατασκευή, όπου πέρα από τα αντικειμενικά και μετρήσιμα κριτήρια, προσδιορίζεται από καθαρά υποκειμενικούς παράγοντες και προτιμήσεις που έχουν να κάνουν με το κοινωνικό προφίλ, τις καταβολές του καταναλωτή, τις πολιτισμικές αναφορές και τις προσδοκίες του από το προϊόν σε μια συγκεκριμένη συγκυρία.

Χαρακτηριστικό των εξελίξεων που έχουν να κάνουν με τις πρόσφατες αλλαγές στα διατροφικά-καταναλωτικά πρότυπα και στις στάσεις ζωής είναι πως, αν κάποτε τα τοπικά, παραδοσιακά, «χωριάτικα» προϊόντα θεωρούνταν τρόφιμα της καθημερινότητας, ή ακόμα, «τρόφιμα των φτωχών», σήμερα κατακτούν ολοένα και περισσότερους καταναλωτές των ψηλότερων κοινωνικών τάξεων, όχι μόνο γιατί εκλαμβάνονται ως ασφαλή και υγιεινά, αλλά γιατί συχνά προσδίδουν κοινωνικό γόητρο στον καταναλωτή ως προϊόντα, πλέον, επιλεκτικής κατανάλωσης αν όχι πολυτελείας⁴⁵. Τρόφιμα, διαιτητικά μοντέλα και πρακτικές του αγροτικού κόσμου που παραπέμπουν

⁴³ Η ποιοτική στροφή της κατανάλωσης συνδέεται με την εξάπλωση των εναλλακτικών αγροδιατροφικών δικτύων που αναδύονται στο περιθώριο των κυρίαρχων αγροδιατροφικών κυκλωμάτων και διαιτητικών προτύπων στη γενικότερη προβληματική της «κοινωνικής διακινδύνευσης».

⁴⁴ D. Goodman, The quality turn and alternative food practices: reflections and agenda, *Journal of Rural Studies*, 19, pp.1-7.

⁴⁵ Α. Λαμπριανίδης, Τοπικά προϊόντα ως μέσο για την υποβοήθηση της ανάπτυξης των ορεινών περιοχών της ευρωπαϊκής υπαίθρου, στο Ι. Σπύλινης (επιμ.), Στρατηγικές ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές, 2004β, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ.49-50.

ενίοτε σε προπόλεμικές περιόδους φτώχειας και αποστέρησης, σήμερα ανασηματοδοτούνται στο πλαίσιο –όχι μόνο επιστημονικών προτροπών περί ορθής και ισορροπημένης διαίτας- αλλά και νέων καταναλωτικών προτύπων και στιλ ζωής, όπου τα τρόφιμα αυτά προσδίδουν κύρος στον καταναλωτή μέσα από τα στοιχεία του «λιτού» (αλλά διατροφικά περιεκτικού), του «παραδοσιακού» (και άρα ελεγμένου μέσα από την αποκρυσταλλωμένη τοπική γνώση και σοφία), του «υγιεινού» (φρέσκο-αγνό προϊόν της γης και των παραγωγών της, χωρίς τη διαμεσολάβηση πολλών μεσαζόντων από τον αγρότη μέχρι το πιάτο του καταναλωτή).

Όμοια, η «μεσογειακή διαίτα», που με ιδιαίτερη έμφαση συνιστάται ως πρότυπο υγιεινής και ισορροπημένης διατροφής τόσο από ειδικούς επιστήμονες, όσο και από τα μαζικά μέσα ενημέρωσης και τα έντυπα του life style, εντάσσεται στο ίδιο κοινωνικό πλαίσιο επιστροφής στο τοπικό και αυθεντικό: τροφική πυραμίδα πλούσια σε φρέσκα φρούτα και λαχανικά (παραπομπή στη φύση), διατροφικές πρακτικές και πιάτα μαγειρεμένα με ελαιόλαδο (παραπομπή στο αγνό και υγιινό), τοπικά προϊόντα και κουζίνες (παραπομπή στην παράδοση και στον πολιτισμό) κ.λπ. Με άλλα λόγια, ο ιατρικός λόγος περί μεσογειακής διαίτας αποκτά πολιτισμικές διαστάσεις⁴⁶. Όπως φαίνεται, η μεσογειακή διαίτα αποβαίνει ένα μέσο επιστροφής στην παράδοση και στο φυσικό περιβάλλον, βρισκόμενη στο επίκεντρο του στιλ ζωής των δυτικών κοινωνιών, λόγω της αυξανόμενης ανάγκης να συνδεθεί κανείς με έναν τόπο ή να αποκτήσει δεσμούς με τις αγροτικές ρίζες. Στην πραγματικότητα, αυτή η αγροδιατροφική κληρονομιά δεν αντιπροσωπεύει παρά νοσταλγικά στερεότυπα και κοινωνικές κατασκευές του σύγχρονου δυτικού καταναλωτισμού, εάν λάβουμε υπόψη ότι η μεσογειακή διαίτα είναι, πλέον, εντελώς αποκομμένη από ένα σύνολο δραστηριοτήτων, τρόπων ζωής και κοινωνικοπολιτισμικών αξιών των παλαιότερων μεσογειακών κοινωνιών⁴⁷.

Αυτό συμβαίνει ακόμα και σε αυτήν την ίδια τη μεσογειακή ύπαιθρο, όπου η «μεσογειακή διαίτα» έχει αναχθεί –πέρα από τις διαστάσεις της θρεπτικής αξίας και της υγιεινής- σε πρότυπο τρόπου ζωής που δεν ανταποκρίνεται, βέβαια, στη σημερινή

⁴⁶ Β. Γιακουμάκη, Περί (δια)τροφής και εθνικής ταυτότητας. Οι διαστάσεις μιας νέας πολιτισμικής ποικιλότητας στη σημερινή Ελλάδα, στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, 2006, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σελ.117.

⁴⁷ X. Medina, *L' alimentation mediterrannee, patrimoine et tradition. Une vision anthropologique*, in N. Sekik (dir), *Patrimoine et co-developpement durable en Mediterranee occidentale*, 2000, Tunis-Barcelone, pp.488.

κοινωνικοπολιτισμική πραγματικότητα, αφού το όλο πλαίσιο ζωής μεταπολεμικά έχει δραματικά αλλάξει, συμπεριλαμβανομένων και των «αγροτικών κοιτίδων» της μεσογειακής διαίτας: αύξηση της κατανάλωσης κόκκινου κρέατος και ζωικού λίπους, μείωση των λαχανικών και φρούτων στη διατροφική βάση, αλλαγές στους τρόπους προετοιμασίας της τροφής και της ίδιας της μαγειρικής κουλτούρας, ανάπτυξη της βιομηχανίας του «γρήγορου φαγητού» κ.ο.κ.

Σε κάθε περίπτωση, η στροφή των καταναλωτών προς την ποιότητα και το τοπικό ενεργοποιεί παραδοσιακές τεχνογνωσίες και αναξιοποίητους φυσικούς και πολιτισμικούς πόρους σε μια νέα λογική, αυτή της αξιοποίησης της αγροτικής κληρονομιάς στο πλαίσιο της πολυ-προβαλλόμενης τοπικής ανάπτυξης. Η φύση, το αγροτικό τοπίο, οι τοπικές κουλτούρες, τα παραδοσιακά προϊόντα, που βρίσκονται στην καρδιά της κοινωνικής κατασκευής της «αγροτικής ειδυλλιακότητας» μέσα από τη νοσταλγία ή τις αναπαραστάσεις μιας εξιδανικευμένης και εν πολλοίς ουτοπικής αγροτικής κοινωνίας, εντάσσονται σε στρατηγικές διαφοροποίησης και αναζωογόνησης των τοπικών οικονομιών στο πλαίσιο των αναπτυξιακών προγραμμάτων μικρής χωρικής κλίμακας που χρηματοδοτούνται από την ΕΕ. Το «αγροτικό» δεν αποτελεί, πλέον, μόνο χώρο παραγωγής και κατανάλωσης, αλλά και «εμπόρευμα» από μόνο του⁴⁸.

Παράλληλα, οι δημόσιες πολιτικές εστιάζουν στη χωροτοπική ανάπτυξη με βασικό στόχο την αύξηση της τοπικά παραγόμενης προστιθέμενης αξίας στα προϊόντα, στα τοπία, στο περιβάλλον σε μια προοπτική προσέλκυσης της κατανάλωσης –κατά κανόνα διαμέσου του αγροτουρισμού και της αναψυχής- μέσα από το φιλτράρισμα του «τοπικού» και του «πολιτισμικού»⁴⁹. Στη βάση αυτή, αγροτικές κοινότητες και τοπικοί δρώντες της ανάπτυξης κινητοποιούνται και συσπειρώνονται γύρω από προγράμματα που υποστηρίζουν και χρηματοδοτούν την ανάδειξη και αξιοποίηση των τοπικών πόρων.

Στο ίδιο αυτό πλαίσιο της (επαν)ανακάλυψης της υπαίθρου και της αναζήτησης διαφοροποιημένων/ποιοτικών προϊόντων και υπηρεσιών από τους αστούς καταναλωτές, οι χωρικές επικράτειες βρίσκονται σήμερα στην ανάγκη επαναπροσδιορισμού της

⁴⁸ P. Cloke, Country backwater to virtual village? Rural studies and the cultural turn, 1997, Journal of Rural Studies, 13(4), pp.371.

⁴⁹ C. Ray, Culture, Intellectual Property and territorial rural development, 1998, Sociologia Ruralis, 38(1), pp.10-12.

ταυτότητάς τους και (επαν)ανακάλυψης της πατρογονικής τους κληρονομιάς⁵⁰ ανατρέχοντας στον πολιτισμό, στην ιστορία, στις τέχνες και στις τεχνικές του τόπου τους προκειμένου να επαναδιαπραγματευτούν τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα.

Για τις τοπικές κοινωνίες η κληρονομιά, που διαφοροποιεί τη μια επικράτεια από κάποια άλλη, χρησιμεύει ως αντίβαρο στις αρνητικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης. Στην ίδια συλλογιστική, η επίκληση της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας σε ένα νέο προνομιακό πεδίο συζήτησης/διεκδίκησης «ταυτοτήτων» και έντονης ρητορικής περί πολυπολιτισμικότητας εξυπηρετεί αναπτυξιακούς στόχους και στρατηγικές. Πράγματι, η αξιοποίηση της κληρονομιάς ως ένας ιδιότυπος τοπικός πόρος φαίνεται να αποτελεί για ορισμένες περιοχές ένα ισχυρό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα και εφόδιο για την τοπική ανάπτυξη.

Ο μοναδικός χαρακτήρας, η ιδιοτυπία των προϊόντων μιας δεδομένης επικράτειας συνδέεται τόσο με την πρώτη ύλη (δεσμός με τον τόπο παραγωγής και τα φυσικά χαρακτηριστικά του), όσο και με τις κληροδοτημένες τεχνικές και τεχνολογίες (δεσμός με τον πολιτισμό και τις δεξιότητες). Έτσι, στο πλαίσιο της αυξανόμενης ανταγωνιστικότητας της αγοράς, η προβολή της ποιότητας «του τοπικού» αναδεικνύεται ως ένα κατεξοχήν μέσο για τη διαφοροποίηση επιχειρήσεων και περιοχών. Τα τρόφιμα και η τοπική/αγροτική παράδοση που εμπερικλείουν, μπορούν να δώσουν το έναυσμα για νέες επιχειρηματικότητες στην ύπαιθρο.

Στην Ελλάδα, όπου οι δεσμοί με τον τόπο καταγωγής και την ύπαιθρο δεν έχουν ουσιαστικά διαρραγεί και η αίσθηση «του ανήκειν σε έναν τόπο» παραμένει σχετικά ισχυρή, η πρόσφατη «επάνοδος στην ύπαιθρο» μέσα από μια ανανεωμένη ματιά σχετικά με τα «παραδοσιακά, χωριάτικα, σπιτικά» και ως εκ τούτου ποιοτικά τρόφιμα ενεργοποιεί μνήμες ή, για τους αστούς εκείνους που δεν διαθέτουν «ζώσες» αγροτικές καταβολές, διαμορφώνει επινοημένα σημεία πολιτισμικής αναφοράς και στιλ ζωής⁵¹.

⁵⁰ Θ. Ανθοπούλου, Η ανάδειξη της αγροτικής κληρονομιάς και η καινοτομία ως στοιχεία της χωροτοπικής ανάπτυξης. Η περίπτωση των ιδιότυπων αγροδιατροφικών προϊόντων, στο Α. Παπαδόπουλος (επιμ.), Η ανάπτυξη σε μια πολυλειτουργική ύπαιθρο, 2004, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ.224.

⁵¹ Θ. Ανθοπούλου, Γυναίκες της υπαίθρου και τρόφιμα. Όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή τροφίμων, 2008, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, σελ.47-49.

2.2 Η πρόσληψη της ποιότητας για τα τρόφιμα που προέρχονται από τα «γυναικεία χέρια»

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια σχετική άνθηση στην ελληνική ύπαιθρο των μικρών γυναικείων επιχειρήσεων που ασχολούνται με την παραγωγή τοπικών γεωργικών προϊόντων διατροφής. Πολλά εργαστήρια παραδοσιακών γλυκών, ζυμαρικών, τυριών, ποτών και άλλων εδώδιμων προϊόντων έχουν ως χαρακτηριστικό τις «παραδοσιακές τοπικές συνταγές», τα «αγνά υλικά» και πάνω από όλα τα «σπιτικά» προϊόντα, απαντώντας σε μια αναδυόμενη καταναλωτική ζήτηση για τοπικά τρόφιμα που είναι και ασφαλή και «ειδικής ποιότητας». Τέτοιες επιτυχείς πρωτοβουλίες έχουν αναπτυχθεί σε όλη τη χώρα, τόσο στην ηπειρωτική χώρα όσο και στα νησιά όπου ο τουρισμός τείνει να είναι περισσότερο ανεπτυγμένος συνήθως από την αγρότισσα και συνήθως σε μια βάση συνεργασίας.

Οι γυναίκες κάνουν χρήση της σιωπηρής γνώσης και της παραδοσιακής τεχνογνωσίας για να ξεκινήσουν τις επιχειρήσεις τους με την μικρή και ευέλικτη κλίμακα της παραγωγής και με το συνεταιριστικό χαρακτήρα των επιχειρήσεων να ελαχιστοποιεί τον επιχειρηματικό κίνδυνο. Τα τρόφιμα που παράγονται από τις γυναίκες της υπαίθρου αποτελούν κατά κάποιο τρόπο μια ξεχωριστή κατηγορία των τοπικών παραδοσιακών προϊόντων «ειδικής ποιότητας». Η παραγωγή τροφίμων από γυναικείες βιοτεχνίες τείνει αυθόρμητα να αποκτά τα χαρακτηριστικά μιας ειδικής άτυπης σήμανσης ποιότητας, «γυναικείας ετικέτας».

Η πρόσφατη στροφή των καταναλωτών στην τοπική γεωργοδιατροφική παραγωγή προσφέρει σημαντικές προοπτικές για μικρής κλίμακας βιομηχανίες και εργαστήρια παραγωγής τροφίμων στις αγροτικές περιοχές. Οι καταναλωτές «κουρασμένοι» από τη μαζική βιομηχανική παραγωγή προϊόντων και «ευαίσθητοι» στους διατροφικούς κινδύνους των καλά βιομηχανικώς επεξεργασμένων τροφίμων στα τοπικά παραδοσιακά φαγητά της ιδιαίτερης ποιότητας που θυμίζουν «τον λόγον της αρχέγονης γεύσης»⁵², εμπειρίες της σωστής διατροφής και των κοινωνικών κατασκευών της «ποιότητας» και «υγείας». Αυτό που επιδιώκουν είναι ένα εντελώς διαφορετικό είδος σχέσης με τους

⁵² P. Bourdieu, *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. London, Melbourn and Henley: Routledge & Kegan Paul, 1984, pp.79.

αγρότες και τους παραγωγούς τροφίμων που στηρίζεται στην αμοιβαιότητα, την εμπιστοσύνη και τις κοινές αξίες⁵³.

Μερικές από τις χροιές που μπορεί να έχει η πολύπλευρη έννοια της «ποιότητας» έχουν σχέση με το «τοπικό», με νύξεις και του «αγροτικού», του «μια φορά και έναν καιρό», ή ακόμα «του παραγωγού που ξέρουμε». Με άλλα λόγια η αναφορά της γεωργικής προέλευσης ή του παραγωγού (ο κτηνοτρόφος, το μικρό εργαστήριο επεξεργασίας τροφίμων ή ο γυναικείος συνεταιρισμός του χωριού) προσδίδει στα προϊόντα την αρετή της «ποιότητας» στις κοινωνικά κατασκευασμένες αντιλήψεις των καταναλωτών που αναζητούν «τα υγιεινά», «τα γνήσια», «τα παραδοσιακά»⁵⁴. Η πρόσφατη διατροφική κρίση έχει χρησιμεύσει μόνο στο να κάνει τους καταναλωτές να θέλουν να γνωρίζουν την προέλευση των τροφίμων και τον τρόπο της επεξεργασίας τους.

Αξίζει να σημειωθεί πως οι καταναλωτές ενδιαφέρονται να μάθουν σχετικά με την προέλευση των τροφίμων τους και τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή τους, όχι μόνο για λόγους «υγείας» και «ασφάλειας», αλλά επίσης για να ικανοποιήσουν μια διάχυτη νοσταλγία του «παλαιού» καιρού των «πραγματικών» και «υγιεινών» τροφίμων. Ακόμα και αν η ζήτηση για τρόφιμα «ιδιαίτερης ποιότητας» είναι σε γενικές γραμμές αδύναμη (για λόγους τιμής, προσβασιμότητας, ευκολίας, κ.τ.λ.), το ενδιαφέρον των καταναλωτών παραμένει ασταθές, καθώς τα προϊόντα που είναι σε ζήτηση συχνά συνδέονται με πραγματικά ή φανταστικά οφέλη όπως η υγεία ή η προστασία του περιβάλλοντος, για να μην αναφέρουμε τους συμβολικούς δεσμούς που προέρχονται από μια συγκεκριμένη πολιτιστική κληρονομιά. Η κοινωνική ζήτηση για τοπικά παραδοσιακά φαγητά και τοπικές γαστρονομικές παραδόσεις δείχνει πως οι άνθρωποι φιλοδοξούν να γεύονται κατάλληλα τρόφιμα και μέσω των «τροφίμων των αγροτών» μαρτυρούν μια σιωπηρή επιθυμία να βρουν τις χαμένες αγροτικές ρίζες μέσω των καταναλωτικών πρακτικών τους⁵⁵.

Μέσα σε αυτό το γενικό πλαίσιο αναζήτησης τροφίμων που προσφέρουν ασφάλεια και άλλες ειδικές ιδιότητες (π.χ. αυτά της προστατευόμενης γεωγραφικής προέλευσης,

⁵³ C. Hinrichs, Embeddedness and local food systems: notes on two types of direct agricultural market, 2000, *Journal of Rural Studies* 16, pp. 295-303.

⁵⁴ C. Weatherell, A. Tregear, J. Allinson (2003) In search of the concerned consumer: UK public perceptions of food, farming and buying local, 2003, *Journal of Rural Studies* 19, pp.233-244.

⁵⁵ J. Bessière, Local development and heritage: traditional food and cuisine as tourist attractions in rural areas, 1998, *Sociologia Ruralis* 38 (1), pp.21-34.

τα βιολογικά, «του αγρότη», αυτά που επεξεργάζονται στο αγρόκτημα) φαίνεται συχνά ότι «οι αγροτικές τροφές που παράγονται από τις γυναίκες» θα μπορούσαν από μόνες τους να συνιστούν μια ξεχωριστή κατηγορία των τοπικών παραδοσιακών τροφίμων⁵⁶. Μπορούν να επωφεληθούν από συνταγές που αποτελούν κληρονομιά των παλαιότερων, καλή νοικοκυροσύνη, αγνά υλικά. Τα τρόφιμα που παράγονται από τις γυναίκες θεωρούνται ότι ετοιμάζονται σύμφωνα με τις μακροχρόνιες προγονικές παραδόσεις και βιοτεχνικές μεθόδους. Είμαστε λοιπόν έτσι προσκεκλημένοι σε ένα «νοσταλγικό ταξίδι πίσω στη σφαίρα του φαγητού όπου η γιαγιά συνήθιζε να μαγειρεύει»⁵⁷.

Σύμφωνα με τον Bessiere, φαίνεται ότι στον φανταστικό κόσμο του καταναλωτή μια ιδανική εικόνα της γυναίκας αγρότισσας (και ενίοτε μητέρας) ξεπροβάλλει, η οποία λόγω της «φυσικής» θέσης της ως παιδαγωγός και μαγείρισσα για την αγροτική οικογένεια, παίρνει πολλαπλούς ρόλους μέσα σε μια ειδυλλιακή αγροτική τοποθεσία: φροντίζει τον κήπο του οικογενειακού αγροκτήματος, τα ζώα που παρέχουν τα φρέσκα, καθαρά, υγιεινά προϊόντα τους. Δουλεύει στους καρπούς της ετήσιας συγκομιδής για μετέπειτα χρήση τους στο σπίτι: ζυμαρικά, αλλαντικά, τυριά, γλυκά, κ.λπ. Μαγειρεύει κάθε μέρα, σύμφωνα με σιωπηρούς κώδικες σωστής διατροφής και τοπικής γαστρονομικής κουλτούρας (την εποχικότητα των τροφίμων, τη νηστεία και άλλους θρησκευτικούς κώδικες, την τήρηση των εθίμων). Έτσι οι έννοιες των αποκαλούμενων «παραδοσιακών» τροφίμων και της γαστρονομικής κληρονομιάς είναι ιδεολογικά φορτωμένες με κοινωνικά στερεότυπα του πώς, μέσα σε μια αγροτική περιοχή ή κοινότητα, δεξιότητες και σιωπηρή τεχνογνωσία μεταδίδονται από γυναίκα (παλαιότερη) σε γυναίκα (νεότερη), ακόμα και αν κατά την επικρατούσα επέκταση του αστικού καταναλωτικού μοντέλου «η κόρη ή η εγγονή δεν κληρονομεί πλέον μυστικές οικογενειακές συνταγές και το σύγχρονο μαγείρεμα στο σπίτι δεν υπερβαίνει τα παραδοσιακά πιάτα της οικογένειας»⁵⁸.

Πρέπει ωστόσο, να γίνει δεκτό, από την άλλη πλευρά, ότι η αυξανόμενη τάση των γυναικών της υπαίθρου στην ελληνική και ευρωπαϊκή ύπαιθρο να ξεκινήσει νέες μικρές επιχειρήσεις στον τομέα των γεωργικών ειδών διατροφής αντανακλά την ανάγκη για τη

⁵⁶ T. Anthopoulou, *Savoir-faire alimentaires et création d'entreprise par les femmes en milieu rural. Etude locale dans le Péloponnèse (Grèce)*, 2008, *Cahiers Agricultures* 17(6), pp.577-581.

⁵⁷ B. Ashley, J. Hollows, S. Jones, *Food and cultural studies*, 2005, London and New York: Routledge, pp.88.

⁵⁸ J. Bessière, *Local development and heritage: traditional food and cuisine as tourist attractions in rural areas*, 1998, *Sociologia Ruralis* 38 (1), pp.25.

δημιουργία επιπλέον εισοδήματος πάνω και πέρα από το γεωργικό εισόδημα, δεδομένου ότι η πρωτογενής παραγωγή από μόνη της δεν είναι πλέον αρκετή για να υποστηρίξει τα αγροτικά νοικοκυριά. Σύμφωνα με έρευνα σε αγροτικές επιχειρήσεις γυναικών είναι πιθανό ότι όταν οι ανεπίσημοι τομείς λαμβάνονται υπόψη, οι γυναίκες πρέπει να θεωρηθούν ότι παίζουν ακόμα μεγαλύτερο ρόλο.

Φαίνεται ότι οι γυναίκες είναι προετοιμασμένες στα να διατρέξουν τον κίνδυνο της ανάληψης επιχειρηματικής δραστηριότητας, όταν αυτό μπορεί να γίνει από το ίδιο τους το οικογενειακό περιβάλλον (στην κοινότητα την οποία ζουν) και σε οικείες ασχολίες (όπως το μαγείρεμα και η επεξεργασία του φαγητού), παρέχοντας έτσι οι ίδιες με περιθώριο ελιγμών, παρά τους πολλαπλούς με βάση το φύλο περιορισμούς, ιδίως στις αγροτικές περιοχές (π.χ. ανισότητες με βάση το φύλο ως προς την πρόσβαση σε αναπτυξιακούς πόρους όπως η εκπαίδευση, πληροφορίες, ελλείψεις σε βασικές εγκαταστάσεις παιδικής μέριμνας, πολιτιστικά εμπόδια κ.λπ.)⁵⁹.

Με άλλα λόγια η προώθηση της επιχειρηματικότητας των γυναικών στις αγροτικές περιοχές εισάγει νέα πρότυπα μέσω της επαγγελματοποίησης των άτυπων μορφών απασχόλησης και σιωπηρή τεχνογνωσία μέσα στο νοικοκυριό και/ή στο αγρόκτημα. Οι γυναίκες τείνουν να μετατρέψουν τις «εγχώριες» δεξιότητές τους, όπως το μαγείρεμα σε «εργαστήριο» παραγωγής οικογενειακού εισοδήματος με τη μορφή του catering για τους τουρίστες και της επεξεργασίας και πώλησης των τροφίμων⁶⁰.

Έτσι λοιπόν, η δημιουργία μικρών γυναικείων επιχειρήσεων για την παραγωγή των τοπικών αγροτικών προϊόντων διατροφής απαντά σε μια απλή αναγκαιότητα: τη ζήτηση για τροφές ειδικής ποιότητας από έναν αυξανόμενο αριθμό επιλεκτικών καταναλωτών και τη δημιουργία συμπληρωματικών εισοδημάτων για τα αγροτικά νοικοκυριά. Η συμμετοχή των γυναικών στην παραγωγή τοπικών τροφίμων μέσω της έναρξης της επιχειρηματικής δραστηριότητας υπογραμμίζει την «θηλυκή πλευρά της ποιότητας» και επωφελείται από αυτό εμπορευματοποιώντας την ιδυλλιακή εικόνα του γυναικείου παιδαγωγού, της μητέρας και της νοικοκυράς⁶¹.

⁵⁹ B. Bock, Fitting in the multi-tasking: Dutch farm women strategies in rural entrepreneurship, 2004, *Sociologia Ruralis* 44 (3) pp.245-260.

⁶⁰ S. Whatmore, From women's roles to gender relations. Developing perspectives in the analysis of farm Women, 1988, *Sociologia Ruralis* XXVIII-4 pp.244.

⁶¹ T. Anthopoulou Stavriani, S. Koutsou, Local agri-food products of women's cooperatives. The 'feminine side' of quality (Greece), Localised sustainable agri-food systems in times of rural changes, 9th European IFSA Symposium, 4-7 July 2010, Vienna (Austria), pp.8-9.

Παρόλα αυτά, δεν πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η επαγγελματοποίηση των παραδοσιακών γυναικείων δεξιοτήτων των γυναικών της υπαίθρου στην ουσία αναπαράγει τα έμφυλα κοινωνικά στερεότυπα των γυναικείων ρόλων (παιδαγωγοί, μάγειρες και φύλακες των παραδοσιακών αξιών), σε τελική ανάλυση υπονομεύοντας την ίδια την κοινωνική και οικονομική χειραφέτηση που προκύπτει από την ενεργό απασχόληση και τη χρηματοδοτική συνεισφορά στον οικογενειακό προϋπολογισμό.

Επομένως τα προϊόντα των συνεταιρισμών, καθώς παρασκευάζονται από τις γυναίκες, συναντούν μεγαλύτερη ζήτηση ανάμεσα στο «δύσκολο καταναλωτικό κοινό» που αναζητά παραδοσιακά τοπικά τρόφιμα «ειδικής ποιότητας». Αυτός ο υψηλότερος βαθμός διεύθυνσης στην αγορά δεν είναι άσχετος με το γεγονός ότι δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο «θηλυκό χαρακτήρα» των προϊόντων: γίνεται σαφές στον καταναλωτή ότι πρόκειται για προϊόντα που κατασκευάζονται από γυναίκες αγρότισσες. Αυτό τονίζεται τόσο στις πινακίδες των καταστημάτων όσο και στις ετικέτες των προϊόντων, καθώς τα άτομα που εξυπηρετούν τους πελάτες είναι πάντα μέρη των συνεταιρισμών και όχι υπάλληλοι που εργάζονται για ένα ημερομίσθιο. Είναι αυτό λοιπόν που χρησιμεύει στο να διακρίνονται τα προϊόντα αυτά από τα προϊόντα άλλων (ατομικών επιχειρήσεων), είτε διευθύνονται από άνδρες είτε από γυναίκες που φτιάχνουν παρόμοια είδη κατανάλωσης. Όπως και να χει όμως, η κινητοποίηση αυτής της εξειδικευμένης αγοράς προσφέρει στις γυναίκες της χώρας την ευκαιρία να γίνουν επαγγελματικά ενεργές, αξιοποιώντας ένα λανθάνον κεφάλαιο της τοπικής γνώσης και εμπειρογνωμοσύνης για τη συμπλήρωση του οικογενειακού τους εισοδήματος.

2.3 Η επανεκπαίδευση στις παραδοσιακές τοπικές γεύσεις και στα πρότυπα της ισορροπημένης δίαιτας

Πρώτα απ' όλα θα ήταν ωφέλιμο να εξετάσουμε πώς προέκυψε ο όρος μεσογειακή διατροφή και εν τέλει τι ακριβώς είναι. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 ξεκίνησε μία μεγάλη έρευνα, γνώστή ως η μελέτη των 7 χωρών, όπου μελετήθηκαν οι διατροφικές συνήθειες ανθρώπων από τις εξής χώρες: Γιουγκοσλαβία, Ελλάδα, ΗΠΑ, Ιαπωνία, Ιταλία, Ολλανδία και Φινλανδία. Τα ευρήματα της συγκεκριμένης μελέτης, που διήρκησε 30 χρόνια, έδειξαν ότι οι Κρητικοί εμφάνιζαν το μικρότερο ποσοστό θνησιμότητας από καρδιαγγειακά νοσήματα και καρκίνο, καθώς και τον μεγαλύτερο

μέσο όρο ζωής. Από τότε πολλές επιστημονικές μελέτες έχουν δείξει ότι το αποτέλεσμα αυτό είχε τις ρίζες του στην παραδοσιακή Μεσογειακή Διατροφή των Κρητικών εκείνης της εποχής.

Το «μυστικό» της μακροζωίας των μεσογειακών λαών και δη των Κρητικών ήταν η απλή και λιτή διατροφή τους, η οποία βασιζόταν σε φυτικά τρόφιμα, φρούτα, λαχανικά, μη επεξεργασμένα δημητριακά, ελαιόλαδο και κόκκινο κρασί. Ένας επιπλέον παράγοντας που συνέβαλε σημαντικά στην καλή υγεία των εν λόγω πληθυσμών ήταν και ο φυσικός τρόπος ζωής τους (εργασία στην ύπαιθρο), που είχε ως αποτέλεσμα να εμφανίζουν οι Κρητικοί μεγαλύτερα ποσοστά καθημερινής σωματικής δραστηριότητας από τους υπόλοιπους πληθυσμούς.

Ως επακόλουθο αυτών των συμπερασμάτων, έγινε προσπάθεια από μία ομάδα επιστημόνων στο πανεπιστήμιο του HARVARD, με τη συμβολή πολλών ελλήνων επιστημόνων, να διαμορφωθούν διατροφικές οδηγίες σε επίπεδο τροφίμων με βάση τις αρχές της παραδοσιακής Μεσογειακής Διατροφής. Οι διατροφικές αυτές οδηγίες διαμορφώθηκαν με τη μορφή μιας πυραμίδας. Πρόκειται για την πυραμίδα της Μεσογειακής Διατροφής, που, όπως πολλές επιστημονικές μελέτες έχουν δείξει, έχει πολλά πλεονεκτήματα έναντι άλλων προτύπων διατροφής. Πιο συγκεκριμένα, ερευνητικά δεδομένα υποδεικνύουν ότι η υιοθέτηση των διατροφικών οδηγιών που απεικονίζονται στην πυραμίδα της Μεσογειακής Διατροφής έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση του κινδύνου εμφάνισης νόσων που σχετίζονται άμεσα με τη διατροφή (όπως καρδιαγγειακά νοσήματα, παχυσαρκία, διαβήτης, κ.ά.).

Πρωταρχικός στόχος των διατροφικών οδηγιών που βασίζονται στη Μεσογειακή δίαιτα είναι η διατήρηση του βάρους του κάθε ατόμου σε υγιή επίπεδα. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τόσο η ποικιλία όσο και η ποσότητα κατανάλωσης των διαφόρων τροφών. Στην πυραμίδα δίνεται έμφαση στις συχνότητες κατανάλωσης και όχι στις ακριβείς ποσότητές τους σε γραμμάρια. Έτσι, ο αριθμός των μικρομερίδων που αναγράφονται σε αυτή είναι ενδεικτικός και αντιστοιχεί στον μέσο άνθρωπο. Οι ακριβείς ποσότητες της κάθε τροφής εξαρτώνται από το βάρος, το ύψος, την ηλικία, το φύλο και τον βαθμό της σωματικής δραστηριότητας του κάθε ατόμου⁶².

⁶² WC. Willett, F. Sacks, A. Trichopoulou, et al. Mediterranean diet pyramid: a cultural model for healthy eating. American Journal of Clinical Nutrition 1995; 61:1402S-1406S.

Η επιστημονική δραστηριότητα των τελευταίων δεκαετιών έχει συμβάλει σημαντικά στην κατανόηση της συσχέτισης της διατροφής με την υγεία. Στο πλαίσιο αυτό, τα τεκμηριωμένα οφέλη για την υγεία των διατροφικών παραδόσεων των πληθυσμών της Μεσογείου έχουν οδηγήσει στην αποδοχή της Μεσογειακής διατροφής ως ενός υγιεινού διατροφικού προτύπου.

Οι μελέτες που δείχνουν ότι η Μεσογειακή διατροφή σχετίζεται με καλή υγεία έχουν επικεντρωθεί στην παραδοσιακή διατροφή, που αποτελούσε το πρότυπο διατροφής των ελαιοπαραγωγών περιοχών της Μεσογείου μέχρι τη δεκαετία του 1960. Παρόλο που οι διάφορες περιοχές της Μεσογειακής λεκάνης έχουν τις δικές τους τοπικές διατροφικές συνήθειες, υπάρχουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, τα περισσότερα από τα οποία απορρέουν από το γεγονός ότι το ελαιόλαδο καταλαμβάνει κεντρική θέση στη διατροφή των περιοχών αυτών. Είναι λοιπόν εύλογο να θεωρηθούν τα διατροφικά αυτά πρότυπα ως παραλλαγές μιας ενιαίας οντότητας. Το ελαιόλαδο είναι σημαντικό, όχι μόνο λόγω των διαφόρων ευεργετικών του ιδιοτήτων, αλλά και επειδή προάγει την κατανάλωση μεγάλων ποσοτήτων λαχανικών και οσπρίων σε σαλάτες αλλά και μαγειρεμένα φαγητά.

Η παραδοσιακή Μεσογειακή διατροφή χαρακτηρίζεται από υψηλή κατανάλωση ελαιολάδου, λαχανικών, οσπρίων, φρούτων και ανεπεξέργαστων δημητριακών, μέτρια ως υψηλή κατανάλωση ψαριών, χαμηλή κατανάλωση κρέατος και προϊόντων κρέατος, και χαμηλή ως μέτρια κατανάλωση γαλακτοκομικών προϊόντων. Χαρακτηριστικό της, επίσης, είναι η μετρημένη κατανάλωση κρασιού, κυρίως κατά τη διάρκεια των γευμάτων, εφόσον αυτό είναι αποδεκτό από θρησκευτικούς και κοινωνικούς κανόνες.

Όταν αναφερόμαστε στην παραδοσιακή Μεσογειακή διατροφή, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι τηρείται από όλους ή ακόμη τους περισσότερους από τους σημερινούς κατοίκους των Μεσογειακών χωρών. Δυστυχώς αυτό το διατροφικό πρότυπο αργά αλλά σταθερά εγκαταλείπεται. Επισημαίνεται ότι τα επιστημονικά στοιχεία που τεκμηριώνουν τις ευεργετικές ιδιότητες της Μεσογειακής διατροφής αφορούν στην παραδοσιακή Μεσογειακή διατροφή και όχι τη σημερινή διατροφή των χωρών της Μεσογειακής περιοχής. Στο πλαίσιο αυτό χρειάζεται η διαμόρφωση μιας πολιτικής για τη διατήρηση του εξαιρετικού αυτού προτύπου διατροφής.

Σειρά μελετών έχει καταδείξει ότι η ευεργετική δράση της παραδοσιακής Μεσογειακής διατροφής εκφράζεται από το σύνολό της και όχι από μεμονωμένα τρόφιμα και θρεπτικές ουσίες. Φαίνεται ότι ο συνδυασμός των τροφίμων και οι

βιολογικές αλληλεπιδράσεις των διαφορετικών συστατικών της Μεσογειακής διατροφής «φέρνουν στην επιφάνεια» τα σημαντικά οφέλη για την υγεία. Οι ευεργετικές συνέπειες μπορούν επίσης να αποδοθούν στα παραδοσιακά τρόφιμα τα οποία αποτελούν τον κορμό της παραδοσιακής Μεσογειακής διατροφής. Τα παραδοσιακά αυτά τρόφιμα ενσωματώνουν τη γνώση και τη σοφία των γενεών του παρελθόντος οι οποίες, ζώντας κάτω από δύσκολες συνθήκες, έμαθαν πώς να αξιοποιούν τα τοπικά διαθέσιμα προϊόντα με σκοπό την παραγωγή εύγευστων εδεσμάτων και συνταγών συμβατών με τις επιταγές της σωστής διατροφής.

Τα παραδοσιακά Μεσογειακά τρόφιμα αποτελούν μια διαχρονική έκφραση της πολιτισμικής μας κληρονομιάς. Παρά το γεγονός ότι ζούμε σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης, πολλά παραδοσιακά Μεσογειακά τρόφιμα έχουν ιστορία αιώνων και έχουν αφήσει τη σφραγίδα τους στο σημερινό Μεσογειακό τρόπο διατροφής. Τα παραδοσιακά Μεσογειακά τρόφιμα όχι μόνο αποτελούν αντανάκλαση του πολιτισμού μας, αλλά συνήθως έχουν χαρακτηριστικά υγιεινής διατροφής αφού η παράδοση σπάνια τιμά τρόφιμα που δεν είναι εύγευστα και υγιεινά. Στις Μεσογειακές χώρες, τα παραδοσιακά τρόφιμα εκφράζουν την παραδοσιακή Μεσογειακή διατροφή, σε τέτοιο βαθμό που τα παραδοσιακά τρόφιμα στη Μεσογειακή περιοχή έχουν γίνει συνώνυμα της παραδοσιακής Μεσογειακής διατροφής.

Για την παραγωγή των παραδοσιακών τροφίμων γενικά χρησιμοποιούνται προϊόντα τοπικής παραγωγής. Η καλλιέργεια των τοπικών προϊόντων συμβάλλει στην επίτευξη ενός βιώσιμου περιβάλλοντος και στην απασχόληση του ανθρώπινου δυναμικού. Ο συνδυασμός του «υγιεινού και εύγευστου» είναι πολύ ελκυστικός στη βιομηχανία τροφίμων και τα παραδοσιακά τρόφιμα θα μπορούσαν ενδεχομένως να περάσουν στη διαδικασία της μαζικής παραγωγής. Ωστόσο, αν η παραγωγή τους δεν έχει κανόνες, υπάρχει ο κίνδυνος να κυκλοφορούν απομιμήσεις των παραδοσιακών τροφίμων, με αποτέλεσμα τη σταδιακή απαξίωσή τους και την παραπλάνηση των καταναλωτών. Για το λόγο αυτό, είναι ανάγκη να νομοθετηθεί και τυποποιηθεί η παραγωγή των παραδοσιακών τροφίμων, έτσι ώστε να προστατευθούν τα προϊόντα, οι παραγωγοί και οι καταναλωτές. Η κατοχύρωση των παραδοσιακών τροφίμων θα μπορούσε να ενθαρρύνει τη μικρής κλίμακας παραγωγή τους από μικρομεσαίες επιχειρήσεις και να επεκτείνει την προοπτική εξαγωγής τους σε χώρες εκτός αυτών από τις οποίες προέρχονται.

Επιστήμονες και επαγγελματίες της βιομηχανίας τροφίμων πρέπει από κοινού να συμφωνήσουν για τα χαρακτηριστικά, τη σημασία και τις επιπτώσεις στην υγεία της παραδοσιακής Μεσογειακής διατροφής και των παραδοσιακών Μεσογειακών τροφίμων. Θα πρέπει να συμφωνήσουν για τη φύση των προβλημάτων, τον τρόπο αντιμετώπισής τους και τις προτεραιότητες. Η δημόσια υγεία και η βιομηχανία τροφίμων έχουν κοινούς αλλά και διακριτούς στόχους. Έχει επιτακτική σημασία να ισχυροποιηθούν οι κοινές επιδιώξεις και να αμβλυνθούν οι διαφορές⁶³.

Είναι γεγονός πως οι διατροφικές συνήθειες των παιδιών σήμερα διαφέρουν σε πολύ μεγάλο βαθμό από τις προηγούμενες γενιές. Η κατανάλωση φρούτων και λαχανικών είμαι μικρή, αντίθετα η κατανάλωση αλατιού, ζάχαρης και κορεσμένου λίπους είναι πολύ μεγαλύτερη από ότι θα έπρεπε, με αποτέλεσμα να βλέπουμε μικρά παιδιά με ασθένειες ενηλίκων όπως αυτές που αναφέρθηκαν παραπάνω. Γι αυτό είναι σημαντικό το παιδί να αποκτήσει υγιεινές διατροφικές συνήθειες. Σε αυτό θα συμβάλλει φυσικά ο γονιός, που θα το εκπαιδεύσει να κάνει σωστές επιλογές. Ωστόσο, πρέπει να αναφερθεί ότι τα παιδιά, εύκολα επηρεάζονται από εξωγενείς παράγοντες όπως η διαφήμιση και η επιθυμία μίμησης των συνομηλίκων. Επομένως, ακόμα κι αν ένα παιδί έχει υγιεινές διατροφικές συνήθειες στο σπίτι, είναι πολύ πιθανό όταν βρεθεί σε ένα άλλο περιβάλλον, με συνομηλίκους και διαθέσιμα ανθυγιεινά σνακ. Ένα τέτοιο περιβάλλον συνήθως αποτελεί το περιβάλλον του σχολείου και αυτό μέσω των κυλικείων.

Ο κύριος σκοπός που μια σχολική καντίνα πρέπει να έχει είναι να προμηθεύει τα παιδιά με θρεπτικές ουσίες μέσω εύγευστων και υγιεινών παρασκευασμάτων αναλόγως της οικονομικής δυνατότητας των παιδιών. Ένας άλλος σκοπός, το ίδιο σημαντικός, είναι να καλλιεργήσει καλές συνήθειες διατροφής και να αναπτύξει την κοινωνικότητα των παιδιών. Ένας τρίτος σκοπός είναι να προσφέρει το 1/3 των θρεπτικών ουσιών που χρειάζονται τα παιδιά για όλη την ημέρα. Ο θεσμός των σχολικών καντινών πρέπει να αναπτυχθεί σε θεσμό που να συνενώνει τις προσπάθειες από τη μια των γονιών, του σχολείου και του κράτους για καλή υγιεινή θρεπτική για όλα τα παιδιά, και από την άλλη, τους καλούς τρόπους συμπεριφοράς και καλλιέργειας της διατροφικής αγωγής⁶⁴.

⁶³ Α. Τριχοπούλου, Μεσογειακή διατροφή, παραδοσιακά μεσογειακά τρόφιμα και υγεία, Ελληνική Επιθεώρηση Διαιτολογίας-Διατροφής 2010, 1(1), σελ.13-15.

⁶⁴ Θέματα διατροφής: Διατροφή των παιδιών και σχολικά κυλικεία, www.thematadiatrofis.blogspot.gr/2008/09/blog-post_11.html.

Σύμφωνα με το νομοθετικό πλαίσιο υπάρχουν συγκεκριμένα είδη τα οποία διατίθενται στα σχολικά κυλικεία και είναι τα εξής: σάντουιτς και τοστ με τυρί (προαιρετική η προσθήκη μαργαρίνης και εποχιακών λαχανικών π.χ. ντομάτα, μαρούλι), ψωμί τύπου 90%, τυριά ελληνικής παραγωγής, ψωμί πολυτελείας σε συσκευασία, κουλούρι σιμίτιο, σταφιδόψωμο σε ατομική συσκευασία, φρυγανιές σε μικρές συσκευασίες, γάλα παστεριωμένο σε ατομική συσκευασία, γιαούρτι (χωρίς ζάχαρη ή άλλες προσμίξεις), φρούτα εποχής πλυμένα και τυλιγμένα σε σελοφάν, φυσικοί χυμοί φρούτων (χωρίς ζάχαρη), ξηροί καρποί (σε μικρή συσκευασία), τυρόπιτα-σπανακόπιτα, πολύ καλής ποιότητας, τσάι και λοιπά αφεψήματα, καφές (μόνο για το προσωπικό).

Τα τρόφιμα αυτά θεωρούνται, σύμφωνα με το νόμο, τα πιο ενδεδειγμένα για την προστασία της υγείας των μαθητών. Η ύπαρξη άλλων προϊόντων μέσα στα κυλικεία αποτελεί παράβαση του σχετικού νόμου και αιτία για καταγγελία της σχετικής σύμβασης. Επειδή το κυλικείο είναι ένας χώρος πολύ σημαντικός για την σχολική υγεία και μπορεί να λειτουργήσει ως φορέας προαγωγής της υγείας των μαθητών και των διδασκόντων, προωθώντας ένα υγιεινό μοντέλο διατροφής, χρειάζεται πολύ μεγάλη προσοχή στα προϊόντα που διαθέτει προς πώληση⁶⁵.

Ένα εργαλείο για να αποτελέσει το σχολικό κυλικείο υγιή πυρήνα έλξης για τους μαθητές, πολύ περισσότερο τώρα που οι υποδομές μαγειρείων και χώρων εστίασης είναι μηδαμινές στα ολοήμερα σχολεία, είναι η ανάληψη από τη Σχολική Μονάδα ενός Προγράμματος Αγωγής Υγείας. Ο γενικός σκοπός είναι η απόκτηση ικανότητας για τους μαθητές και μαθήτριες να προτείνουν για τον εαυτό τους ένα ιδανικό διαιτολόγιο για υγιεινή διατροφή, η οποία να είναι πλήρης σε όλα τα βασικά θρεπτικά συστατικά και επομένως να επιλέγουν ή να αντιστέκονται στην προσφορά μη «υγιεινών» τροφών.

Οι τροφές που πωλούν τα σχολικά κυλικεία, είναι οι πόλοι γύρω από τους οποίους οι μαθητές θα μπορούσαν να δουλέψουν ερευνητικά. Για παράδειγμα αν αναλύσουν τα τρόφιμα και ανακαλύψουν τα θρεπτικά συστατικά τους, αν μιλήσουν για τη διατήρηση των τροφίμων, την παρασκευή τους, καθώς και για τον τρόπο πώλησης και διανομής. Αν κάνουν τις προτάσεις τους και δραματοποιήσουν μικρά θεατρικά δρώμενα παίζοντας τον κυλικειάρχη, τους μαθητές – πελάτες, την επιτροπή του σχολείου που

⁶⁵ Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων: Σχολικά κυλικεία και κατάλογος επιτρεπόμενων ειδών που διατίθενται, www.archive.minedu.gov.gr/el_ec_pagessg274.htm.

ελέγχει και τους γονείς των μαθητών. Αν βρουν εναλλακτικές προτάσεις για τον κυλικειάρχη, καθώς και αν επιλέξουν οι ίδιοι οι μαθητές σε μεταγενέστερο χρόνο την παρασκευή των τροφίμων του κυλικείου τους, τη διανομή τους, καθώς και την οικονομική διαχείριση του κυλικείου για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, με τη μορφή συνεταιρισμών⁶⁶.

Αυτό που βέβαια πρέπει να μείνει είναι ότι όλες οι τροφές μπορούν να καταναλωθούν κατά περίπτωση και με μέτρο, χωρίς να έχουν ιδιαίτερη επίπτωση στην υγεία ή στο βάρος. Όμως η ύπαρξη στο σχολικό κυλικείο και η αποκλειστική διάθεση μη υγιεινών επιλογών, ευνοεί την καθημερινή κατανάλωσή τους, με σαφώς βλαβερές συνέπειες για την υγεία των μαθητών. Εν τέλει, αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι το σχολικό γεύμα πρέπει να συνεισφέρει στην παροχή ενός υγιούς, ισορροπημένου μοντέλου διατροφής στο σχολείο, να συμπληρώνει το καθημερινό διαιτολόγιο του παιδιού και να δρα συμβουλευτικά προς την οικογένεια σχετικά με τον τρόπο που μπορεί να καλύπτονται οι θρεπτικές ανάγκες του παιδιού.

Β' ΜΕΡΟΣ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΠΙΚΩΝ ΤΡΟΦΙΜΩΝ ΚΑΙ ΜΙΑΣ ΙΣΟΡΡΟΠΗΜΕΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗΣ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Παρουσίαση του προγράμματος «Διατρέφομαι σωστά»

Το θέμα με το οποίο επέλεξα να ασχοληθώ στο μέρος αυτό είναι η ανάδειξη της διαδρομής της οργάνωσης και λειτουργίας μιας αλυσίδας σίτισης σχολικών μονάδων σε συνδυασμό με την υποστήριξη και προσφορά ενός γυναικείου αγροτουριστικού συνεταιρισμού του νομού Μαγνησίας στον οικισμό Σέσκλο.

Ο οικισμός του Σέσκλου βρίσκεται νοτιοανατολικά από το σύγχρονο ομώνυμο χωριό Διμήνι και απέχει 14 χιλιόμετρα από την πόλη του Βόλου κοντά στον Παγασητικό κόλπο και τη λίμνη Κάρλα.

⁶⁶ Πανελλήνιος Σύλλογος Διαιτολόγων – Διατροφολόγων: Κυλικείο, μια μαθητική επιχείρηση, www.hda.gr/attachments/articles/8-kilikio.pdf.

Ο συγκεκριμένος λοιπόν γυναικείος αγροτουριστικός συνεταιρισμός ιδρύθηκε το 2008 στον δήμο Αισωνίας, στο δημοτικό διαμέρισμα Σέσκλου. Απαρτίζεται από 44 ενεργά μέλη γυναίκες από το Σέσκλο και από το Διμήνι. Σκοπός του είναι η διάδοση της μεσογειακής διατροφής και των παραδοσιακών προϊόντων του τόπου τους. Το Σέσκλο φημίζεται για τα ιδιαίτερης ποιότητας αμύγδαλα τα, οποία χρησιμοποιούνται από τον γυναικείο αγροτουριστικό συνεταιρισμό στα γλυκίσματα, στις παραδοσιακές πίτες και στα γαλακτοκομικά προϊόντα. Πολύ μεγάλη είναι η ποικιλία σε πίτες όπως η πιπερόπιτα, τυρόπιτα, σπανακοτυρόπιτα, κολοκυθόπιτα (γλυκιά και αλμυρή), αμυγδαλόπιτα, πατατόπιτα, πρασόπιτα, κοτόπιτα, κρεμμυδόπιτα, τραχανόπιτα, γαλατόπιτα, όλες με φύλλο ανοιγμένο στο χέρι με τον παραδοσιακό τρόπο, και πολλά γλυκά του κουταλιού.

Η επιτόπια έρευνα πραγματοποιήθηκε στον οικισμό Σέσκλο αλλά και την πόλη του Βόλου. Η συλλογή πληροφοριών έγινε μέσω ημι-δομημένων συνεντεύξεων σε τοπικούς πληροφορητές κλειδιά, συγκεκριμένα στην Πρόεδρο του Γυναικείου Αγροτουριστικού Συνεταιρισμού, στην Διευθύντρια του 3^{ου} Δημοτικού Σχολείου Σέσκλου, στην Πρόεδρο Γονέων και Κηδεμόνων, σε δύο γονείς όπου τα παιδιά τους ήταν μαθητές του συγκεκριμένου σχολείου και τέλος σε δύο μαθητές.

Ξεκινώντας λοιπόν την έρευνα, έγινε συνειδητό πως ο τομέας της βιολογικής παραγωγής και η κατάσταση της τροφοδοσίας των σχολικών μονάδων με προϊόντα βιολογικής παραγωγής τροφοδότησε δύο βασικές διαπιστώσεις όσον αφορά την ανάπτυξη της μαζικής εστίασης με βιολογικά προϊόντα (αυτό βέβαια δεν ισχύει για τον εν λόγω συνεταιρισμό καθώς η πρώτη ύλη που χρησιμοποιεί δεν είναι βιολογικής παραγωγής) : πρώτον την οικονομική διάσταση, όπου η μαζική εστίαση αποτελεί μια νέα αγορά για τα βιολογικά προϊόντα η οποία συμβάλλει στη δόμηση του τομέα. Αποτελεί μια ευκαιρία για τη διεύρυνση της παραγωγικής βάσης και την ενίσχυση της τοπικής αγοράς και οικονομίας. Δεύτερον τη διατροφική και υγιεινή διάσταση, όπου η χρήση βιολογικών προϊόντων και γενικότερα προϊόντων με υψηλή διατροφική αξία στη μαζική εστίαση αναδεικνύει τη σημαντικότητα της σύνδεσης της παραγωγής υγιεινών τροφίμων με την υγεία του καταναλωτή. Η διάσταση της υγιεινής διατροφής επισημαίνει την αλλαγή ή τη διαπιστωμένη ανάγκη για αλλαγή των διατροφικών προτύπων και συνηθειών του καταναλωτικού κοινού, λόγω των σοβαρών προβλημάτων υγείας που συνδέονται με τον σύγχρονο τρόπο ζωής.

Η διαμορφωμένη πολιτική σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο συμβάλλει στην ανάδειξη του ζητήματος της διατροφής στις σχολικές μονάδες τόσο από την πλευρά της εκπαιδευτικής διαδικασίας όσο και από την πλευρά της σίτισης. Για το λόγο αυτό έχει αναπτύξει ένα πλούσιο νομοθετικό πλαίσιο καθώς και μια σειρά προγραμμάτων ανταλλαγής εμπειριών τα οποία έχουν ακριβώς ως στόχο την καλλιέργεια της ανάγκης αλλαγής διατροφικών συνηθειών και προτύπων δεδομένης της συνάφειας που έχει η αύξηση σοβαρών ασθενειών και ο σύγχρονος τρόπος ζωής και διατροφής.

Η ελληνική πολιτεία διαθέτει νομοθετικό πλαίσιο που προσδιορίζει ότι τα σχολεία θα πρέπει, ως χώρος εκπαίδευσης να συμβάλουν στη διαμόρφωση διατροφικών προτύπων των μαθητών και να συμβάλλουν έτσι έμμεσα στην προστασία σε μακροχρόνια βάση της υγείας τους. Σε εθελοντική βάση, οι εκπαιδευτικοί του Δημοτικού Σχολείου και του Γυμνασίου σε εθνικό επίπεδο, ενσωματώνουν στην εκπαιδευτική διαδικασία, και υλοποιούν εκπαιδευτικά προγράμματα που αφορούν την ευαισθητοποίηση των μαθητών σε υψηλής διατροφικής αξίας τρόφιμα και την υιοθέτηση νέων διατροφικών προτύπων. Στο πλαίσιο αυτών των προγραμμάτων, πραγματοποιούνται εισηγήσεις από ειδικούς πάνω σε θέματα Διατροφής, Υγείας, Περιβάλλον, κ.λπ., αλλά και ανάπτυξη εργαλείων που αφορούν την ευαισθητοποίηση των ομάδων στόχου (μαθητές, γονείς, εκπαιδευτικοί).

Η ενεργοποίηση προώθηση τέτοιων εκπαιδευτικών προγραμμάτων από το 2003 γέννησε την ιδέα και στη συνέχεια την ανάγκη υλοποίησης, κατά περίπτωση, επιπλέον δράσεων οι οποίες θα μπορούσαν να συμβάλλουν με απτά αποτελέσματα στην προστασία της υγείας των παιδιών και στην ανάπτυξη διατροφικών τους προτύπων. Στο εσωτερικό της Θεσσαλίας υλοποιήθηκαν πιλοτικά δύο πρωτοβουλίες σίτισης σε σχολική μονάδα με πρωτοβουλία στη μια περίπτωση του Σχολείου και ειδικά της Διευθύντριας και στη δεύτερη περίπτωση του Γυναικείου Συνεταιρισμού που δραστηριοποιείται στην περιοχή.

Προτείνεται λοιπόν στους γυναικείους συνεταιρισμούς, ως κατάλληλους να αναλάβουν τη δραστηριότητα παραγωγής γευμάτων για κάλυψη της σίτισης στις σχολικές μονάδες. Οι γυναικείοι συνεταιρισμοί μέσα από τη δραστηριότητά τους δίνουν τα εχέγγυα ότι έχουν την ικανότητα να αναλάβουν την παρασκευή τροφίμων και γευμάτων που καταναλώνονται από τους μαθητές. Επίσης κρίνονται κατάλληλοι διότι έχουν στη λογική της λειτουργίας τους την χρήση ποιοτικών προϊόντων για την

παραγωγή τροφίμων και γευμάτων καθώς και την παρασκευή τροφίμων και γευμάτων που αποβλέπουν στην υγιεινή διατροφή του καταναλωτή καθώς και γιατί βρίσκονται πολύ κοντά στη λογική της σίτισης σχολικών μονάδων η οποία αποσκοπεί στην οικοδόμηση της υγείας των παιδιών, μακροχρόνια. Παράλληλα, εκτιμάται ότι η ανάληψη μιας τέτοιας δραστηριότητας θα αποτελέσει και μια ευκαιρία ενίσχυσης της δραστηριοποίησης των γυναικείων συνεταιρισμών με σημαντικό οικονομικό αποτέλεσμα.

Έτσι λοιπόν μια σχολική μονάδα, συγκεκριμένα το 3^ο Δημοτικό Σχολείο Σέσκλου του νομού Μαγνησίας, άρχισε να αναπτύσσει τον εξής προβληματισμό σχετικά με την διαδικασία σίτισης. Ο σύγχρονος τρόπος διατροφής αποτελεί κομβικό σημείο αναφοράς για την υγεία και τη διατροφή. Η διατροφή με την υπερκατανάλωση μεγάλης ποσότητας φαγητών που περιέχουν υψηλά ποσοστά λίπους, ελάχιστες φυτικές ίνες και πολλά συντηρητικά, ο σύγχρονος τρόπος ζωής με σχεδόν καθόλου άσκηση συμβάλλει στην εμφάνιση σε μεγάλο ποσοστό από το καταναλωτικό κοινό σοβαρών παθήσεων και ασθενειών οι οποίες εμφανίζονται σε όλο και μικρότερες ηλικίες (παιδική παχυσαρκία, η υπέρταση, ο σακχαρώδης διαβήτης, οι καρδιοπάθειες, η κατάρρευση του ανοσοποιητικού συστήματος). Η κατανάλωση ακατάλληλων διατροφικών προϊόντων επιφέρει και γενικότερα αρνητικές επιπτώσεις ακόμη και στο ίδιο το περιβάλλον.

Έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας με στόχο τη μελέτη των διατροφικών συνηθειών των ανθρώπων από 7 διαφορετικές χώρες: Ιταλία, Ολλανδία, Φινλανδία, Ελλάδα, Η.Π.Α., Ιαπωνία, πρώην Γιουγκοσλαβία, έδειξε ότι η απλή και λιτή διατροφή όσο και η εργασία στην ύπαιθρο, καθώς και η αυξημένη φυσική δραστηριότητα αποτελούσαν αυτό το μεγάλο μυστικό της μακροζωίας και της υγείας, το οποίο ονόμασαν Μεσογειακή Διατροφή. Η Μεσογειακή Διατροφή περιλαμβάνει απλές και εύγευστες συνταγές οι οποίες βασίζονται σε αγνά προϊόντα.

Παρατηρώντας λοιπόν τις καθημερινές πρωινές διατροφικές συνήθειες των μαθητών και έπειτα από συζητήσεις, το εκπαιδευτικό δυναμικό του 3ου δημοτικού σχολείου Σέσκλου συνειδητοποίησε ότι κατανάλωναν ακατάλληλες τροφές αμφιβόλου θρεπτικής αξίας σε άσχετες ώρες, μόνο επειδή ήταν νόστιμες και μύριζαν ωραία και είχαν λανθασμένες αντιλήψεις για τη διατροφή. Θεωρώντας ότι οι βάσεις της σωστής διατροφής πρέπει να μπαίνουν από μικρή ηλικία, αποφασίσανε να ασχοληθεί όλη η

σχολική μονάδα, να ενημερωθεί, να γνωρίσει, να υιοθετήσει, μέσα από διάφορες δραστηριότητες, τα διαφορετικά πρότυπα και τις διατροφικές αξίες.

Οι μαθητές του Δημοτικού Σχολείου Σέσκλου για τα έτη 2009 και 2010 (μισό χρόνο) διατρεφόταν πλήρως (πρωινό, δεκατιανό, μεσημεριανό) στο σχολείο με γεύματα που ετοίμαζε ο Γυναικείος Συνεταιρισμός Σέσκλου. Η υλοποίηση ενός τέτοιου εγχειρήματος είναι το προϊόν μιας μακροχρόνιας προσπάθειας η οποία ξεκίνησε το 2006. Η Διευθύντρια του Σχολείου, το 2006, στο πλαίσιο της ευέλικτης ζώνης ανέπτυξε το θέμα της «μεσογειακής διατροφής και της συμβολής της στην υγεία». Με επιμονή και υπομονή κινητοποίησε την εκπαιδευτική κοινότητα γύρω από το συγκεκριμένο θέμα ώστε όλες οι τάξεις του Δημοτικού να ασχολούνται στα πλαίσια των μαθημάτων τους με αναφορές στη μεσογειακή διατροφή.

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που υλοποίησε ονομάστηκε «Διατρέφομαι σωστά». Γνώρισε στα παιδιά τα προϊόντα στα οποία βασίζεται η μεσογειακή διατροφή (ελαιόλαδο, λαχανικά, φρούτα, κλπ), τους ανθρώπους που τα παράγουν, τους τρόπους που παράγονται (βιολογικά, συμβατικά, κλπ), τους χώρους που μεταποιούνται και τους χώρους που πωλούνται. Για να κινητοποιήσει τους γονείς και τους τοπικούς φορείς (Δήμο, Πολιτιστικό Σύλλογο, κ.ά.) διοργάνωνε δύο φορές το χρόνο γεύματα μεσογειακής διατροφής, με προϊόντα που προσφέρονταν από παραγωγούς της περιοχής και μαγειρεύονταν από τους γονείς των παιδιών.

Με βάση τον προβληματισμό: μεσογειακή διατροφή-υγεία, το εκπαιδευτικό προσωπικό του 3^{ου} Δημοτικού Σχολείου Σέσκλου του Δήμου Αισωνίας πραγματοποίησε σε συνεργασία με τους μαθητές και τους γονείς το Μάρτιο του 2006, Ημερίδα Μεσογειακής Διατροφής. Στόχος της ημερίδας ήταν η ενημέρωση για τη σωστή διατροφή. Μητέρες και παιδιά μαγείρεψαν με τρόφιμα που δώρισε ο Δήμος Αισωνίας. Τα γεύματα που κατανάλωσαν γονείς, μαθητές και εκπαιδευτικό προσωπικό ήταν: πρωινό, μεσημεριανό και ενδιάμεσα γεύματα. Το πρωινό αποτελούνταν από γάλα, ψωμί με βούτυρο και μέλι, το μεσημεριανό γεύμα επίσης ήταν ψαρόσουπα μαγειρεμένη από επίσης μητέρες των παιδιών και τα ενδιάμεσα γεύματα ήταν πίτες παρασκευασμένες από επίσης μητέρες των μικρών μαθητών και φρούτα. Στην ημερίδα συμμετείχε ο διατροφολόγος-διαιτολόγος ο οποίος ενημέρωσε επίσης τους παρευρισκόμενους για την Μεσογειακή Διατροφή και τις αξίες των τροφίμων, καθώς

και οι γυμναστές του σχολείου οι οποίοι γύμνασαν επίσης μαθητές μεταξύ των μικρών γευμάτων για να αισθανθούν ευεξία.

Στο τέλος της εκδήλωσης, η οποία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Διατρέφομαι Σωστά, διανεμήθηκαν έντυπα πληροφοριακού υλικού αναφορικά με την υγιεινή διατροφή και το μεσογειακό τρόπο ζωής που πρέπει να ακολουθούν καθημερινά. Το πληροφοριακό υλικό ήταν αποτέλεσμα της εκπαιδευτικής διαδικασίας κατά τη διάρκεια της χρονιάς. Η χρήση των υγιεινών διατροφικών προϊόντων στην προστασία της υγείας των παιδιών και η αποδοχή τους από τους μαθητές, την εκπαιδευτική κοινότητα και τους γονείς συνδυάστηκε στην πορεία με την ενσωμάτωση στην εκπαιδευτική διαδικασία ενός διατροφολόγου ο οποίος ανέλυε την ευεργετική επίδραση των τροφίμων στην υγεία του ανθρώπου καθώς και του γυμναστή ο οποίος επεσήμανε τη σημασία και τη συμβολή της άθλησης στην σωματική και πνευματική υγεία του ανθρώπου.

Κατά την εκπαιδευτική διαδικασία οι μαθητές σε συνεργασία με τους μαθητές παρασκευάζανε και κάποια προϊόντα, φαγητά, γεύματα. Μέσω αυτής της διαδικασίας άρχισε να εξοπλίζεται μια κουζίνα στο σχολείο και ένα μικρό εστιατόριο. Η επιτυχία του προγράμματος «Διατρέφομαι Σωστά», καθώς και των εκδηλώσεων που πραγματοποιήθηκαν αποφασίστηκε η παροχή σε καθημερινή βάση πρωινού για το σύνολο των μαθητών. Γεγονός που σημαίνει ότι στο χώρο του σχολείου διαμορφώθηκε ειδικός χώρος για την εφαρμογή του προγράμματος πρωινού: μια υποτυπώδη κουζίνα με βασικό εξοπλισμό (νεροχύτη, πάγκους, ηλεκτρική κουζίνα, πλυντήριο πιάτων, φούρνο μικροκυμάτων, τοστιέρα, ντουλάπια αποθήκευσης, κ.λπ.), ένας χώρος σερβιρίσματος με τραπεζοκαθίσματα, τραπεζομάντηλα, σερβίτσιο πιάτων, μαχαιροπίρουνα, κ.λπ., καθώς και μικροφωνική εγκατάσταση για να ακούγεται μουσική κατά την ώρα του φαγητού αλλά και για να γίνονται διαλέξεις. Οι καθηγητές συνέβαλαν στο σερβίρισμα του πρωινού, ενώ οι γονείς στην προετοιμασία του.

Εξαιτίας του ενδιαφέροντος που παρουσιάστηκε από μαθητές και εκπαιδευτικούς για την διατροφή, κατά περιόδους στο σχολείο διοργανώνονταν εκδηλώσεις για τον υγιεινό τρόπο διατροφής. Εκπαιδευτικοί και μαθητές αναζητούσαν και εκτελούσαν συνταγές βασισμένες στην απλή μεσογειακή διατροφή, οργανώθηκαν και πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις σε αγροκτήματα που καλλιεργούσαν προϊόντα με βιολογικό τρόπο αλλά και οργανώθηκαν και πραγματοποιήθηκαν εκδηλώσεις-ενημερώσεις για διάφορα θέματα

που σχετίζονται με την παραγωγή προϊόντων και την κατανάλωσή τους ως διατροφικά προϊόντα όπως τα γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα που καθημερινά καταναλώνουμε εν αγνοία επίσης.

Τα παιδιά είχαν μνηθεί και είχαν ωριμάσει αναφορικά με τα θέματα της διατροφής γιατί συνδυάστηκε επιτυχώς με την βοήθεια των ειδικών η διατροφή και η άσκηση. Επίσης έγινε έρευνα και για το σωματικό βάρος των παιδιών. Υπήρχαν 2-3 παιδιά παχύσαρκα στο σχολείο τα οποία μέσα από αυτή την προσπάθεια και με τη βοήθεια του δικού τους διατροφολόγου κατάφεραν να μειώσουν το σωματικό τους βάρος. Στο πλαίσιο του προγράμματος της μεσογειακής διατροφής το απόγευμα υπήρχε ενημέρωση στους γονείς για θέματα διατροφής.

Θα πρέπει να αναφερθεί επιπλέον πως η εφαρμογή της σίτισης στοίχιζε σε καθημερινή βάση 5ευρώ/μαθητή. Το κόστος επιμερίστηκε ως εξής: με 1ευρώ/μαθητή συνέβαλε ο γονιός και με 4ευρώ/μαθητή ο Δήμος. Η εφαρμογή της νέας διοικητικής μεταρρύθμισης (Καλλικράτης) άλλαξε τα διοικητικά όρια και τα οικονομικά δεδομένα με αποτέλεσμα να σταματήσει η συνεισφορά του Δήμου η οποία ήταν σημαντική και κατά συνέπεια να σταματήσει και η σίτιση. Τόσο η σχολική μονάδα όσο και οι τοπικοί φορείς, λόγω της γενικότερης θέλησης να συνεχιστεί η μαζική εστίαση στους μαθητές διότι εμφανίστηκαν θετικά αποτελέσματα όσο σε ζητήματα αντιμετώπισης παχυσαρκίας των παιδιών, αλλά και σε θέματα κοινωνικοποίησης των παιδιών και συλλογικής δράσης, απέστειλαν τα σε πολλούς φορείς προϊόντα αυτής της εφαρμογής. Το υλικό στάλθηκε στο Υπουργείο Παιδείας, στο Υπουργείο Εσωτερικών, στην Περιφέρεια Θεσσαλίας και στο Δήμο Βόλου, για να αναδειχθεί ως πιλοτική εφαρμογή και να συνεχιστεί η προσπάθεια. Δυστυχώς κανείς δεν απάντησε. Όλες οι προσπάθειες μείνανε μετέωρες και είναι λυπηρό το γεγονός της δημιουργίας μετά από πολύ κόπο και προσπάθεια μιας πολύ καλής υποδομής η οποία πλέον δεν αξιοποιείται.

Το ολοκληρωμένο πρόγραμμα διατροφής εφαρμόστηκε στο συγκεκριμένο σχολείο Σέσκλου με βασικούς συμμετέχοντες τους μαθητές, εκπαιδευτική κοινότητα και τους γονείς (σύλλογος γονέων και κηδεμόνων). Πέραν αυτών βασικό και αρκετές φορές καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε και η συμμετοχή:

- του Δήμου Αισωνίας, ο οποίος έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην εφαρμογή του συγκεκριμένου προγράμματος σίτισης διότι αποτέλεσε το βασικό χρηματοδότη. Ο δήμος χορηγούσε χρήματα στο Πολιτιστικό Κέντρο

Σέσκλου και αυτός πλήρωνε το Γυναικείο Συνεταιρισμό Σέσκλου για την παραγωγή των γευμάτων

- του Γυναικείου Συνεταιρισμού Σέσκλου «Το Φτάσμα» όπου ήταν υπεύθυνος για την Παρασκευή των γευμάτων υπό τις οδηγίες του διατροφολόγου
- του διατροφολόγου, ο οποίος συμμετείχε τόσο στην εκπαιδευτική διαδικασία με την ανάπτυξη θεμάτων περί της θρεπτικής αξίας των διατροφικών προϊόντων αλλά και στην σύνταξη του καθημερινού γεύματος και στην παρακολούθηση της πορείας της εφαρμογής της διατροφής στην υγεία των μαθητών
- της Διεύθυνσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Νομού Μαγνησίας, η οποία ενέκρινε και διευκόλυνε διαδικαστικά την εφαρμογή του προγράμματος εκπαίδευσης και διατροφής στο σχολείο. Η Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης ενδιαφέρεται να έχει ενεργούς και δραστήριους εκπαιδευτικούς και για αυτό το λόγο όταν της ζητηθεί αποτελεί αρωγό τέτοιων προσπαθειών. Σε μια προσπάθεια διάχυσης των αποτελεσμάτων κάποιων πετυχημένων προσπαθειών, η Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης είναι ο κατάλληλος φορέας για την υλοποίησή της μέσα από καλέσματα σε εκπαιδευτικούς, διευθυντές σχολείων κ.λπ.,
- της Σχολικής Συμβούλου Περιφερειακής Ενότητας Μαγνησίας, η οποία ενέκρινε και διευκόλυνε διαδικαστικά την εφαρμογή του προγράμματος εκπαίδευσης και διατροφής στο σχολείο και παρακολουθούσε τη διεξαγωγή του.

Η διευθύντρια εκτιμά ότι επιπλέον οι ακόλουθοι φορείς πρέπει να εμπλακούν στην εφαρμογή «διατροφή στο σχολείο»:

- η Περιφερειακή Διεύθυνση Εκπαίδευσης, η οποία θα μπορούσε να εμπλακεί στην εκπαιδευτική διαδικασία όσον αφορά την προώθηση θεμάτων διατροφής, υγείας και πρόληψης, με την έγκριση προγράμματος ή προγραμμάτων εκπαιδευτικών και την αίτηση προς την Πρωτοβάθμια Διεύθυνση Εκπαίδευσης και τις Σχολικές μονάδες να το υλοποιήσουν όσοι ενδιαφέρονται και με την διευκόλυνση των διαδικασιών υλοποίησης,

- η Περιφέρεια Θεσσαλίας η οποία θα μπορούσε να διευκολύνει και να ενθαρρύνει την πιλοτική ολοκληρωμένη εφαρμογή προγραμμάτων διατροφής, υγείας και πρόληψης, με τον ορισμό ενός ολοήμερου σχολείου για την εφαρμογή τους
- φορέων όπως το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Παιδαγωγικό, Γεωπονία, ΤΕΦΑΑ, το οποίο μπορεί να στρέψει μέρος των φοιτητών του για την υλοποίηση των πρακτικών τους σε σχολικές μονάδες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Η αποτίμηση του προγράμματος «Διατρέφομαι σωστά» από τους τοπικούς δρώντες

Όσον αφορά το εμπειρικό κομμάτι της η έρευνα βασίστηκε σε ημι-δομημένες συνεντεύξεις με πληροφορητές κλειδιά. Τα στοιχεία που αποκόμισα ήταν ενδεικτικά και κατά την άποψή μου επαρκούν για αυτή την πειραματική εφαρμογή. Παρακάτω, παραθέτω τις πληροφορίες που έλαβα από τους τοπικούς δρώντες: την διευθύντρια του δημοτικού σχολείου, τους δύο μαθητές, την πρόεδρο του γυναικείου συνεταιρισμού, τους δύο γονείς των μαθητών και την πρόεδρο των γονέων και κηδεμόνων του σχολείου.

Ένας από τους αρχικούς και σημαντικούς πληροφορητές κλειδιά ήταν η διευθύντρια του 3^{ου} δημοτικού σχολείου Σέσκλου. Αφού περιέγραψε λεπτομερώς το συγκεκριμένο εγχείρημα, που αναλύθηκε παραπάνω, επεσήμανε κάποιες μικρές δυσκολίες που με το πέρασμα του χρόνου ξεπεράστηκαν.

- Το γεγονός ότι πήγε σε ένα νέο Δήμο και σε ένα νέο σχολείο, όπου στην αρχή όλοι οι εκπαιδευτικοί ήταν άγνωστοι για την ίδια, σήμαινε αυτομάτως πως έπρεπε να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους και να τους φέρει κοντά της. Εκτός όμως από τους εκπαιδευτικούς, έπρεπε να κερδίσει την εμπιστοσύνη των γονιών, των παιδιών, της τοπικής αυτοδιοίκησης καθώς και του συλλόγου γονέων και κηδεμόνων. Όφειλε να τους πείσει για την ενέργεια αυτή και μέχρι να επιτευχθεί αυτό χρειάστηκε κάποιος χρόνος. Δυσκολεύτηκε σχετικά αλλά τα κατάφερε, εκτός από ελάχιστους γονείς που δεν πείστηκαν ούτε συμμετείχαν για άγνωστους λόγους

- Επίσης ως μια άλλη πρακτική δυσκολία ανέφερε την έλλειψη τραπεζοκόμου. Θεωρούσε πως έπρεπε να υπάρχει ένας τραπεζοκόμος για όλη τη διαδικασία της σίτισης. Αντιθέτως υπήρχε έντονο το στοιχείο του εθελοντισμού και οι τεχνικές υπηρεσίες στο βαθμό που ήταν εφικτό. Ως επί το πλείστον, οι εκπαιδευτικοί καθώς και η καθαρίστρια είχαν αναλάβει τα πάντα σχετικά με την κουζίνα, όπως π.χ. να στρωθούν τα τραπέζια, να μεταφερθούν τα φαγητά από την κουζίνα στα τραπέζια κ.λπ.
- Ακόμη επεσήμανε την έλλειψη κυλικείου
- Επιπλέον την δυσκολία στον τρόπο διοχέτευσης των χρημάτων από τη σχολική επιτροπή καθώς έπαιζε σημαντικό ρόλο ο αριθμός των παιδιών και η υποδομή και όχι τόσο το κόστος.

Στη συνέχεια της συνέντευξης της ζητήθηκε να εκφράσει τα θετικά και τα αρνητικά για την ίδια που αποκόμισε από το πρόγραμμα αυτό. Τα δύο αρνητικά που παραδέχτηκε ήταν ότι,

- έχασε πολύ χρόνο από την προσωπική της ζωή και από την οικογένειά της
- την είχαν καταβάλει το άγχος και η αγωνία όλη αυτή την περίοδο

Τα θετικά σαφώς ήταν και περισσότερα,

- το πιο σημαντικό ήταν ότι τα παιδιά έμαθαν να τρώνε όλα τα φαγητά, τις σαλάτες και τα φρούτα που τους παρείχαν. Ενώ στην αρχή υπήρχαν κάποια παιδιά που ήταν πολύ επιλεκτικά με το φαγητό, αργότερα, άρχισαν να γεύονται όλες τις τροφές. Σημαντικός παράγοντας σε αυτό στάθηκε και το γεγονός ότι καθόταν το ένα παιδί δίπλα στο άλλο και βλέποντας κάποιο να τρώει, συνειρμικά σε αυτή τη διαδικασία και το άλλο παιδί
- επίσης τα παιδιά έμαθαν να αποφεύγουν τα «κακά» φαγητά ή να τα καταναλώνουν σε μικρές ποσότητες και σε αραιά διαστήματα
- απέκτησαν διατροφικές συνήθειες που θα μείνουν στη μνήμη τους ως την εφηβεία αλλά και αργότερα που θα μεγαλώσουν
- έμαθαν να τηρούν τους κανόνες υγιεινής (π.χ. πλύσιμο χεριών)
- η ανακούφιση και η ηρεμία που υπήρχε από τους γονείς που τα παιδιά τους τρέφονταν υγιεινά στο σχολείο και δεν είχαν την αγωνία, τουλάχιστον οι μαμάδες, να έχουν έτοιμο καθημερινό φαγητό για τα παιδιά αποτελούσε άλλο ένα υπέρ

Δυστυχώς όμως το πρόγραμμα αυτό, που το αγκάλιασαν τόσο πολύ γονείς και μαθητές, έφτασε στο τέλος του. Έγιναν κάποιες προσπάθειες να συνεχιστεί αλλά στάθηκαν άκαρπες. Ο δήμος ήταν ο μοναδικός που στήριξε αυτή την προσπάθεια αλλά περαιτέρω ανταπόκριση δεν υπήρχε ούτε από το υπουργείο παιδείας, το υπουργείο οικονομικών, τα ΜΜΕ. Στάλθηκαν επιστολές και DVD με όλο το πρόγραμμα αλλά δεν ευαισθητοποιήθηκε κανείς.

Τέλος, η γεύση που άφησε στην ίδια όλο αυτό είναι σαφώς ικανοποίηση και μεγάλη χαρά που ανταπεξήλθε σε αυτό το εγχείρημα, αλλά από την άλλη στενοχώρια και πίκρα που δεν κατάφερε να συνεχιστεί και απογοήτευση από τους υπεύθυνους που δεν έστρεψαν περισσότερο την προσοχή τους σε κάτι τόσο σημαντικό και δίνουν καθημερινή σημασία σε υλικά πράγματα.

Ένας δεύτερος αλλά επίσης σημαντικός πληροφορητής κλειδί ήταν οι μαθητές του σχολείου. Σύμφωνα με τα παιδιά λοιπόν

- υπήρχε μεγάλη χαρά και ενθουσιασμός που πραγματοποιήθηκε αυτό το πρόγραμμα αλλά ταυτόχρονα
- λύπη και απογοήτευση που δεν συνεχίστηκε
- τους άρεσε που έτρωγαν όλοι μαζί σε ένα χώρο
- άρχισαν να καταλαβαίνουν την έννοια της κοινωνικοποίησης
- έμαθαν να τρέφονται υγιεινά και σωστά

Κάποια από τα παιδιά μάλιστα παραδέχτηκαν πως αρχικά δεν έτρωγαν πολλά φαγητά, ούτε καν τα δοκίμαζαν, όπως για παράδειγμα τα όσπρια, αλλά στο σχολείο άρχισαν να τα τρώνε τόσο πολύ που πολλές φορές όταν επέστρεφαν σπίτι ζητούσαν από την μητέρα τους να μαγειρέψει το ίδιο.

Επιπλέον, μερικά από τα παιδιά είχαν περισσότερο βάρος από το κανονικό αλλά με την συνεργασία των ίδιων και του διατροφολόγου που υπήρχε κατάφεραν να φτάσουν στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Ακόμη έμαθαν,

- να ξεχωρίζουν τι είναι σωστό για τον οργανισμό τους και τι όχι
- τι χρειάζεται να τρώγε και πόσο και τι δεν χρειάζεται
- ποιες τροφές πρέπει να τρώνε τακτικά και ποιες σπάνια
- πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος της άσκησης και τι προσφέρει στην υγεία τους και το σώμα τους

Σύμφωνα με τα παιδιά η υγιεινή διατροφή δίνει όλες τις θρεπτικές ουσίες που χρειάζεται το σώμα ώστε να είναι υγιές και είναι πλούσια σε λαχανικά, φρούτα, γαλακτοκομικά και κρέας. Πολλά από τα παιδιά ακόμη και τώρα που σταμάτησε το πρόγραμμα,

- συνεχίζουν να τρέφονται σωστά και στο σπίτι τους
- προσπαθούν να γίνουν παράδειγμα και για τα αδέρφια τους
- ασχολούνται με τον αθλητισμό

Εξάλλου όπως χαρακτηριστικά είπε και ένας από τους μαθητές «την υγιεινή διατροφή θα τη μάθω από τώρα που είμαι μικρός για να τη συνηθίσω και όταν μεγαλώσω».

Ο τρίτος κατά σειρά τοπικών δρων, που είναι και πληροφορητής κλειδί, είναι η πρόεδρος του γυναικείου συνεταιρισμού Σέσκλου. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρέθεσε η ίδια,

- συμμετείχαν ενεργά στον συνεταιρισμό 44 γυναίκες
- ετοίμαζαν καθημερινά 55 μερίδες και παρόλη την κούραση το έκαναν με πολύ χαρά και μεράκι
- το μενού της εβδομάδας το κανόνιζε ο διατροφολόγος όπου δεν στερούσε από τους μαθητές κανένα θρεπτικό στοιχείο. Ακόμη και κάθε Παρασκευή υπήρχε γλυκό στο μενού της ημέρας
- οι πρώτες ύλες που χρησιμοποιούσαν στα γεύματα ήταν πάντα τοπικές και δικής τους παραγωγής
- δεν ήθελαν κανένα γεύμα να αποτελείται από άλλες ύλες μη τοπικές
- σχετικά με το μαγείρεμα έβαζαν όλη τους την τέχνη και όλη τη διάθεση για να τα μαγειρέψουν όσο πιο καλά μπορούσαν
- ακολουθούσαν τον ίδιο τρόπο μαγειρέματος που ακολουθούσαν και στα σπίτια τους για τις οικογένειές τους.

Για τις ίδιες όσο σημαντικό ήταν να μαγειρεύουν για την οικογένειά τους άλλο τόσο ήταν και για τους μαθητές γιατί και εκείνους τους ένιωθαν πλέον οικογένειά τους. Μόνο κάποιες φορές και για κάποιες εξαιρετικές περιπτώσεις ο διατροφολόγος τους επεσήμανε κάποια πράγματα, όπως για παράδειγμα την ποσότητα λαδιού. Γενικά όμως μαγειρεύαν όπως γνώριζαν εκείνες.

Ένα θετικό στοιχείο από το εγχείρημα αυτό ήταν ότι

- όταν μαγείρευαν μεταξύ τους αντάλλασσαν και ιδέες στον τρόπο μαγειρέματος
- η μια «έκλεβε» τα μυστικά μαγειρέματος από την άλλη
- υπήρχε άψογη συνεργασία μεταξύ τους για τον ένα και μοναδικό σκοπό
- η συνεννόηση μεταξύ τους γινόταν με πολύ καλό τρόπο χωρίς γκρίνιες και τσακωμούς
- εξαιτίας των τόσων ωρών δουλειάς καθημερινά δημιουργήθηκαν φιλίες που κρατάνε και μέχρι σήμερα.

Το μόνο αρνητικό στοιχείο που μπορεί να σκεφτεί είναι η υπερβολική κούραση και εξάντληση από το καθημερινό μαγείρεμα. Όταν όμως έφτανε η ώρα και έβλεπαν τα πρόσωπα των παιδιών τότε η κούραση έφευγε μονομιάς.

Επιπρόσθετα, η πρόεδρος δήλωσε ότι αισθάνεται μεγάλη περηφάνεια που,

- ήταν υπεύθυνη για το συντονισμό του συνεταιρισμού
- κατάφεραν σαν σύνολο να φέρουν εις πέρας αυτό το δύσκολο έργο
- είχαν συνεχώς στο μυαλό τους πως με την στάση τους αυτή απέναντι στο σχολείο, έκαναν πολύ καλό στα παιδιά αλλά και στο μετέπειτα μέγάλωμά τους
- έβλεπαν στα μάτια των παιδιών να υπάρχει απερίγραπτη εκτίμηση
- η οικογένειά της ήταν συνεχώς δίπλα της, την υποστήριζε, την εμψύχωνε και την κατανοούσε
- οι κάτοικοι του χωριού στήριζαν το συνεταιρισμό. Ακόμη και κάποιοι που στην αρχή ήταν πολύ επιφυλακτικοί και διστακτικοί, αργότερα έγιναν θερμοί οπαδοί της ιδέας αυτής

Τώρα που το πρόγραμμα αυτό έφτασε στο τέλος του έτσι απροσδόκητα, αισθάνθηκε μεγάλη θλίψη. Είχε συνηθίσει και αγαπήσει πολύ τα παιδιά και εύχεται με τη σειρά της να πραγματοποιηθεί κάποια στιγμή το ίδιο. Εκείνο που θα της μείνει βαθιά χαραγμένο στο μυαλό είναι η ικανοποίηση και η χαρά που έβλεπε στα πρόσωπα των παιδιών κάθε μέρα. Ακόμη και τώρα που τη συναντούν τυχαία, την αποκαλούν «μαγείρισά τους».

Τέλος, όταν ρωτήθηκε για το αν θα συμμετείχε ξανά σε κάτι που θα αφορούσε τη μαζική εστίαση, απάντησε βεβαιότατα, χωρίς δεύτερη σκέψη.

Για το τέλος της έρευνάς μου άφησα τους δύο γονείς των παιδιών που και αυτοί με τη σειρά τους μου έδωσαν χρήσιμες πληροφορίες μιας και ήταν σημαντικοί πληροφορητές κλειδιά.

Όλοι οι γονείς αισθάνθηκαν πολύ τυχεροί που τα παιδιά τους συμμετείχαν στο «Διατρέφομαι σωστά» για ποικίλους λόγους,

- ο κύριος λόγος ήταν πως τα παιδιά τους από την μικρή τους κιόλας ηλικία μνήθηκαν στο σωστό τρόπο διατροφής και έμαθαν πολύ σημαντικά πράγματα που θα τους ωφελήσουν και στο μέλλον. Η διατροφή των μικρών παιδιών είναι δυστυχώς ένα θέμα που δυσκολεύει λίγο έως αρκετά όλους τους γονείς. Για τους συγκεκριμένους όμως αυτό δεν αποτελούσε πρόβλημα μιας και τα παιδιά τους είχαν αφιεθεί στα χέρια των ειδικών
- ένας δεύτερος λόγος ήταν πως οι μαμάδες κυρίως δεν είχαν το καθημερινό άγχος του σπιτιού, που ως γνωστόν είναι το μαγείρεμα
- γνωρίζοντας πως τα παιδιά τους θα τραφούν εκτός σπιτιού και πάνω απ' όλα υγιεινά απαλλάσσονταν από την ανησυχία και την έννοια που είχαν, να έχουν δηλαδή καθημερινά έτοιμο φαγητό. Σύμφωνα με κάποιες μαμάδες αυτό αποτελούσε τρομερή ξεκούραση και αποβολή του άγχους καθώς οι περισσότερες δούλευαν και δεν είχαν αρκετό ελεύθερο χρόνο. Έτσι και πιο ξεκούραστες ήταν αλλά είχαν και την ευκαιρία να βρίσκονται πιο κοντά στα παιδιά τους
- κάποιες από τις κυρίες παραδέχτηκαν πως τα παιδιά τους ξεκίνησαν να τρώνε κάποια φαγητά στο σχολείο ενώ στο σπίτι δεν τα έτρωγαν. Αυτό το γεγονός τις εξέπληξε πολύ και τις χαροποίησε ταυτόχρονα. Μέχρι που ζητούσαν κιόλας τα παιδιά τους να τους μαγειρεύουν το ίδιο φαγητό που έτρωγαν στο σχολείο
- ακόμη ακολουθώντας τις οδηγίες του διατροφολόγου άλλαξαν κάποιες συνήθειες που είχαν στον τρόπο μαγειρέματος
- πρόσεχαν περισσότερο τα υλικά και τις ποσότητες που χρησιμοποιούσαν
- μαζί με το παιδί άρχισε και όλη η οικογένεια να βαδίζει όλο και πιο πολύ στο δρόμο της σωστής και υγιεινής διατροφής
- ένιωθαν μεγάλη ανακούφιση που τα παιδιά τους δεν έτρωγαν πια ανθυγιεινές τροφές και ακόμη περισσότερο που δεν τις αναζητούσαν

Μάλιστα κάποιες από τις μητέρες ήταν και οι ίδιες στο συνεταιρισμό και μαγείρευαν για τα παιδιά τους. Η μόνη διαφορά ήταν ότι μαγείρευαν για περισσότερα παιδιά εκτός από το δικό τους. Αυτό τους γέμιζε ακόμη μεγαλύτερη χαρά καθώς έβλεπαν με τα μάτια τους ποιες τροφές ακριβώς έτρωγαν.

Εν κατακλείδι, όλοι οι γονείς έμειναν με τις καλύτερες εντυπώσεις καθώς τα παιδιά τους πήραν από τόσο νωρίς γερές βάσεις για την διατροφή και όνειρό τους είναι να ξεκινήσει ξανά κάποια στιγμή το πρόγραμμα «Διατρέφομαι σωστά» ή έστω κάτι παρόμοιο.

Αυτές ήταν οι πληροφορίες και τα πολύτιμα στοιχεία που συγκέντρωσα από τις ημι-δομημένες συνεντεύξεις των πληροφορητών-κλειδιά. Αυτά που αποκόμισαν οι τοπικοί δρώντες, και στην ουσία, αυτή η «γεύση» που τους άφησε η προσπάθεια αυτή, με καθοδήγησε στην εξαγωγή των συμπερασμάτων μου για την παρούσα μελέτη.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στόχος της έρευνας ήταν να αναδείξει την έμφυλη διάσταση της τοπικής ανάπτυξης και ειδικότερα το ρόλο των γυναικείων συνεταιρισμών που παράγουν τρόφιμα τόσο στην ανάδειξη αξιοποίησης τοπικών πόρων όσο και στην ανάδειξη διαδικασιών μιας σωστής και ισορροπημένης διατροφής μέσα από την κατάλληλη διαπαιδαγώγηση των παιδιών.

Από τα αποτελέσματα λοιπόν καταρχήν, προκύπτει ότι οι γυναίκες της υπαίθρου διαθέτουν τις δεξιότητες και τη γνώση ώστε να μετατρέπουν δραστηριότητες της οικιακής οικονομίας σε εμπορευματικά αγαθά και υπηρεσίες με ποιότητα και τοπική ταυτότητα. Οι επιχειρήσεις τροφίμου δημιουργούνται συνήθως από πρωτοβουλία των ίδιων των γυναικών προκειμένου να βοηθήσουν οικονομικά την οικογένειά τους αλλά και ως μια διέξοδος κοινωνικοποίησης ιδιαίτερα όταν περιορισθούν οι υποχρεώσεις τους απέναντι στα παιδιά τους.

Σε κάθε περίπτωση, οι γυναίκες αποκτούν επαγγελματική ταυτότητα μέσα από την αξιοποίηση δεξιοτήτων και άρρητων γνώσεων που κατέχουν. Πρόκειται για μια νέα γενιά καινοτόμων επιχειρήσεων τροφίμου που απαντά σε μια αυξανόμενη

καταναλωτική ζήτηση για τοπικά παραδοσιακά προϊόντα που υπόσχονται αγνά υλικά, σπιτικές συνταγές και διατροφική ασφάλεια.

Σύμφωνα με την έρευνα, η γυναικεία επιχειρηματικότητα, και δη, οι γυναικείοι αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί συμβάλλουν στην τοπική ανάπτυξη. Λειτουργώντας ως συνεργατικές κοινωνικές επιχειρήσεις στις οποίες τα μέλη τους προσφέρουν την εργασία τους και αμείβονται ανάλογα με το χρόνο απασχόλησής τους αντιμετωπίζουν πολλά προβλήματα φορολογικού, ασφαλιστικού χαρακτήρα τα οποία αν δεν λυθούν θα αναγκάσουν πολλούς από αυτούς να προβούν σε διάλυση, παρόλο που όπου δραστηριοποιούνται αποτελούν ίσως και τις μοναδικές παραγωγικές μονάδες που βοηθούν στην συγκράτηση του πληθυσμού και την απορρόφηση και αξιοποίηση των τοπικών προϊόντων. Δημιουργούν με αυτό τον τρόπο ευνοϊκότερες συνθήκες για την τοπική οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική συνοχή και τη συγκράτηση του πληθυσμού στην ύπαιθρο.

Επίσης, αυτό που προκύπτει είναι ότι μέσα από την «ποιοτική στροφή» των καταναλωτών προς τα τοπικά παραδοσιακά εδέσματα ανακαλύπτεται το «σπιτικό φαγητό» καθώς και τα «ντόπια αγνά υλικά». Αυτό αυτομάτως συνεπάγεται δημιουργία μικρών επιχειρήσεων παραγωγής τροφίμου από τις γυναίκες της υπαίθρου. Και όπως είναι ήδη αποδεκτό, τα τρόφιμα που προέρχονται από τα εργαστήρια των γυναικών συνιστούν από μόνα τους μια ιδιαίτερη κατηγορία στην ευρύτερη οικογένεια των «τοπικών παραδοσιακών προϊόντων». Η βιοτεχνική παραγωγή τροφίμων από τις γυναίκες της υπαίθρου τείνει να αποκτήσει από μόνη της το γνώρισμα μιας ξεχωριστής και άτυπης σήμανσης ποιότητας, που παραπέμπει στο «σπιτικό» και ως εκ τούτου παραδοσιακό, αγνό, υγιεινό προϊόν. Η δημιουργία μικρών εργαστηρίων τροφίμου στην ελληνική ύπαιθρο από γυναίκες σε συνεταιριστική βάση, όπως επίσης και χώρων εστίασης «παραδοσιακής γαστρονομίας» επιβεβαιώνει την τάση αυτή.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της επιτόπιας έρευνας, η λειτουργία ενός γυναικείου συνεταιρισμού βασίζεται στη λογική της αξιοποίησης τοπικών και υγιεινών προϊόντων για την παραγωγή διατροφικών προϊόντων ποιότητας. Έτσι λοιπόν, συμπεραίνουμε πως ένας γυναικείος συνεταιρισμός μπορεί να εμπλακεί στη διαδικασία σίτισης μιας σχολικής μονάδας παρασκευάζοντας τα γεύματά τους είτε παράγοντας κάποια διατροφικά προϊόντα κατάλληλα να καταναλωθούν από τους μαθητές. Η παρασκευή

διατροφικών προϊόντων υψηλής αξίας συνεισφέρει στα παιδιά την απαιτούμενη ενέργεια, τα προφυλάσσει από την παχυσαρκία και τους εξασφαλίζει την υγεία.

Η επιτυχία του προγράμματος «Διατρέφομαι σωστά» ήταν τέτοια που τα παιδιά είχαν μυηθεί και είχαν ωριμάσει αναφορικά με τα θέματα της διατροφής γιατί κατορθώθηκε να συνδυαστεί η διατροφή και η άσκηση. Αποκτήθηκαν πολύτιμες γνώσεις και οφέλη που θα τους συντροφεύουν σε όλη τους τη ζωή. Όλοι οι τοπικοί δρώντες βρέθηκαν απόλυτα ευχαριστημένοι και ικανοποιημένοι με την πρωτοβουλία αυτή.

Δυστυχώς όμως η εφαρμογή της νέας διοικητικής μεταρρύθμισης (Καλλικράτης) άλλαξε τα διοικητικά όρια και τα οικονομικά δεδομένα με αποτέλεσμα να σταματήσει η συνεισφορά του Δήμου η οποία ήταν σημαντική και κατά συνέπεια να σταματήσει και η σίτιση. Τόσο η σχολική μονάδα όσο και οι τοπικοί φορείς, λόγω της γενικότερης θέλησης να συνεχιστεί η μαζική σίτιση στους μαθητές διότι εμφανίστηκαν θετικά αποτελέσματα όσο σε ζητήματα αντιμετώπισης παχυσαρκίας των παιδιών, αλλά και σε θέματα κοινωνικοποίησης των παιδιών και συλλογικής δράσης, απέστειλαν τα προϊόντα αυτής της εφαρμογής (έντυπο υλικό, CD, καθώς και τα αποτελέσματα του έργου ειδικά για τα παιδιά που ακολούθησαν το πρόγραμμα από την Α' τάξη του δημοτικού μέχρι και την ΣΤ' τάξη του δημοτικού καθώς και την επιρροή που είχαν οι δράσεις αυτές στους γονείς) σε πολλούς φορείς.

Όλες οι προσπάθειες όμως μέινανε μετέωρες, αποτέλεσμα δεν υπήρξε και είναι λυπηρό το γεγονός της δημιουργίας μετά από πολύ κόπο και προσπάθεια μιας πολύ καλής υποδομής η οποία πλέον δεν αξιοποιείται. Τόσο οι γονείς όσο και οι εκπαιδευτικοί ήταν έτοιμοι να αναζητήσουν άλλους πόρους για τη συνέχιση του προγράμματος, αλλά η αλλαγή της Διευθύντριας του σχολείου αποτέλεσε βασικό παράγοντα να σταματήσει η όλη προσπάθεια.

Κλείνοντας λοιπόν, διερωτάται εάν αυτή η επιτυχημένη καινοτόμα προσπάθεια, θα μπορούσε να λειτουργήσει υποδειγματικά και για άλλους Δήμους (Σχολεία, Συνεταιρισμούς) και να υιοθετηθεί ως υποδειγματικό μοντέλο και από το ίδιο το Υπουργείο Παιδείας. Φαινομενικά, δυστυχώς, το πρόγραμμα αυτό «δεν είχε συνέχεια», όχι γιατί είχε προβλήματα και αστοχίες «εκ των έσω», αλλά για λόγους ανεξάρτητους από την πρόοδό του: γραφειοκρατικούς- διοικητικούς- θεσμικούς κλπ που αναδεικνύουν τις ανεπάρκειες των δημόσιων φορέων στην Ελλάδα στο να πλαισιώσουν

υλικοτεχνικά, να συντονίσουν και υποστηρίξουν ένα ολοκληρωμένο σχέδιο τοπικής ανάπτυξης με την συμμετοχή των τοπικών δρώντων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Θ. Ανθοπούλου, Η ανάδειξη της αγροτικής κληρονομιάς και η καινοτομία ως στοιχεία της χωροτοπικής ανάπτυξης. Η περίπτωση των ιδιότυπων αγροδιατροφικών προϊόντων, στο Α. Παπαδόπουλος (επιμ.), Η ανάπτυξη σε μια πολυλειτουργική ύπαιθρο, 2004, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Θ. Ανθοπούλου, Πολιτισμικές στάσεις και στερεοτυπικές αντιλήψεις για την επιχειρηματικότητα των γυναικών, 2005, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Θ. Ανθοπούλου, Όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή τροφίμων. Μια πρώτη εμπειρική προσέγγιση (Περιφέρεια Πελοποννήσου), στα Πρακτικά του 9^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Αγροτικής Οικονομίας, 2006, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών- ΕΤ.ΑΓΡ.Ο.
- Θ. Ανθοπούλου, Γυναίκες της υπαίθρου και τρόφιμα. Όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή τροφίμων, 2008, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Κ. Αποστολόπουλος- Δ. Γιάγκου, Αγροτουρισμός και αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί: Παράγοντες τοπικής ανάπτυξης του ελληνικού αγροτικού χώρου, Πρακτικά 4^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Αγροτικής Οικονομίας, 1998, Θεσσαλονίκη.
- Χ. Βλάχου- Ο. Ιακωβίδου, Γυναικεία επιχειρηματικότητα στην ελληνική ύπαιθρο. Η περίπτωση της Μαυροθάλασσας του Νομού Σερρών, Εισήγηση της ΕΤ.ΑΓΡ.Ο., 2002, Αθήνα, Γ.Π.Α.
- Β. Γιακουμάκη, Περί (δια)τροφής και εθνικής ταυτότητας. Οι διαστάσεις μιας νέας πολιτισμικής ποικιλότητας στη σημερινή Ελλάδα, στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα, 2006, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Ι. Γιδάρáκου, Εργασιακές σχέσεις στην οικογενειακή εκμετάλλευση: θέση και προοπτικές της γυναικείας παρουσίας, Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Αγροτικής Οικονομίας, 1994.
- Ι. Γιδάρáκου, Ενδογενής ανάπτυξη της υπαίθρου και γυναικεία απασχόληση στο “Υπαιθρος χώρα”, 1999, Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον.
- Ι. Γιδάρáκου, Ε. Δημοπούλου, Α. Καζακόπουλος, Ιδιοκτησία και επιχειρηματικότητα στον πρωτογενή τομέα, στο Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), Επιχειρηματικότητα γυναικών. Όψεις ιδιοκτησίας και διοίκησης, 2005, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Ι. Γιδάρáκου, Γυναικεία συνεταιριστική επιχειρηματικότητα: Θεωρία και πρακτική, στο: Κ. Παπαγεωργίου (επιμ.) Συνεταιριστικοί Προβληματισμοί. Ινστιτούτο Συνεταιριστικών Ερευνών και Μελετών, Εκδόσεις Σταμούλη.
- Σ. Δαμιανάκος, Από τον χωρικό στον αγρότη. Η ελληνική αγροτική κοινωνία απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, 2002, Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας.
- Ένωση Επιτροπή Ερευνών Πανεπιστημίου Θεσσαλίας – Α.Ν.ΚΑ. Α.Ε., Περιφερειακό Ταμείο Ανάπτυξης – Περιφέρεια Θεσσαλίας, Έργο «NOVAGRIMED: Innovations agricoles en territoires mediterraneens» του προγράμματος Programme MED, Θεματική: «Βιολογική

γεωργία-κτηνοτροφία», Παραδοτέο 3^{ης} Φάσης: Έκθεση Υλοποίησης Δράσεων-Προτάσεις, Λάρισα, Ιανουάριος 2012.

- Σ. Κουτσού, Γυναικείοι Αγροτουριστικοί Συνεταιρισμοί: Δυσκολίες διασύνδεσής τους με την τοπική ανάπτυξη, Αναζητώντας το αύριο της ελληνικής γεωργίας, Εκδόσεις Σταμούλης.
- Η. Λαΐου- Αντωνίου, Νέες μορφές γυναικείων συνεταιρισμών, Γενική Γραμματεία Ισότητας, 1985, Αθήνα.
- Λ. Λαμπριανίδης, Τοπικά προϊόντα ως μέσο για την υποβοήθηση της ανάπτυξης των ορεινών περιοχών της ευρωπαϊκής υπαίθρου, στο Ι. Σπιλάνης (επιμ.), Στρατηγικές ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές, 2004β, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Λ. Λουλούδης, Β. Γεωργιάδου, Σ. Σταυρακάκης, Φύση, Κοινωνία, Επιστήμη στην εποχή των «τρελών αγελάδων», 1999, Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.
- Α. Μπακαλάκη, Χρήσεις και Καταχρήσεις του κοινωνικού φύλου στην Ανθρωπολογία, 2003, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη.
- Α. Μουρίκη, «Η ισότητα των φύλων στις πολιτικές απασχόλησης», στο Μ. Καραμεσίνη, Γ. Κουζής (επιμ.), Πολιτική Απασχόλησης. Πεδίο σύζευξης της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής, 2005, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Α. Μωυσίδης, Σύγχρονα διαρθρωτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του αγροτικού χώρου. Σε αναζήτηση ενός νέου ρόλου για την αγροτική εκμετάλλευση, στο Θ. Ανθοπούλου- Α. Μωυσίδης (επιμ.), Από τον αγροτικό χώρο στην υπαίθρο χώρα. Μετασχηματισμοί και σύγχρονα δεδομένα του αγροτικού κόσμου στην Ελλάδα, 2001, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Μ. Παντελίδου -Μαλούτα, Η ανισότητα των φύλων ως πρόβλημα πολιτικής: Άρρητες παραδοχές της σύγχρονης πολιτικής ανάλυσης, 2003, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη.
- Α. Παπαδοπούλος, Το διακύβευμα της αγροτικής ανάπτυξης σε μια πολυλειτουργική ύπαιθρο, στο Α. Παπαδόπουλος (επιμ.), Η ανάπτυξη σε μια πολυλειτουργική ύπαιθρο, 2004, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Ε. Παπαταξιάρχης, Από τη σκοπιά του φύλου. Στο ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο: Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Κ. Σαφιλίου, Α. Παπαδόπουλος, Οι μικροί γεωργοί στην Ελλάδα. Ποιοι θα επιβιώσουν και πώς, 2004, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), Επιχειρηματικότητα γυναικών. Όψεις ιδιοκτησίας και διοίκησης, 2005, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Μ. Στρατηγάκη, Το Φύλο της Κοινωνικής Πολιτικής, 2006, Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Α. Τριχοπούλου, Μεσογειακή διατροφή, παραδοσιακά μεσογειακά τρόφιμα και υγεία, Ελληνική Επιθεώρηση Διαιτολογίας-Διατροφής 2010.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- T. Anthopoulou, Savoir-faire alimentaires et création d'entreprise par les femmes en milieu rural. Etude locale dans le Péloponnèse (Grèce), 2008, Cahiers Agricultures 17(6).
- T. Anthopoulou Stavriani, S. Koutsou, Local agri-food products of women's cooperatives. The 'feminine side' of quality (Greece), Localised sustainable agri-food systems in times of rural changes, 9th European IFSA Symposium, 4-7 July 2010, Vienna (Austria).
- B. Ashley, J. Hollows, S. Jones, Food and cultural studies, 2005, London and New York: Routledge.
- J. Bessière, Local development and heritage: traditional food and cuisine as tourist attractions in rural areas, 1998, Sociologia Ruralis 38 (1).
- B. Bock, Fitting in the multi-tasking: Dutch farm women strategies in rural entrepreneurship, 2004, Sociologia Ruralis.

- P. Bourdieu, *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. London, Melbourn and Henley: Routledge & Kegan Paul, 1984.
- B. Brandth, *Gender Identity in European Family Farming: A literature review*, 2002, *Sociologia Ruralis*.
- P. Cloke, *Country backwater to virtual village? Rural studies and the cultural turn*, 1997, *Journal of Rural Studies*.
- D. Goodman, *The quality turn and alternative food practices: reflections and agenda*, *Journal of Rural Studies*.
- C. Hinrichs, *Embeddedness and local food systems: notes on two types of direct agricultural market*, 2000, *Journal of Rural Studies* 16.
- L. Kazakopoulos and I. Gidarakou, *Women's cooperatives in Greece and the niche market challenge*. *Rural Cooperation*, 31(1), 2003.
- X. Medina, *L' alimentation mediterraneenne, patrimoine et tradition. Une vision anthropologique*, in N. Sekik (dir), *Patrimoine et co-developpement durable en Mediterranee occidentale*, 2000, Tunis-Barcelone.
- A. Oakley, *Sex, Gender and Society*, 1972, London: Temple Smith.
- E. Oughton, J. Wheelock, S. Baines, *Micro-business and social inclusion in rural households: a comparative analysis*, *Sociologia Ruralis*, 2003, 43 (4).
- C. Ray, *Culture, Intellectual Property and territorial rural development*, 1998, *Sociologia Ruralis*.
- C. Weatherell, A. Tregear, J. Allinson (2003) *In search of the concerned consumer: UK public perceptions of food, farming and buying local*, 2003, *Journal of Rural Studies* 19.
- S. Whatmore, *From women's roles to gender relations. Developing perspectives in the analysis of farm Women*, 1988, *Sociologia Ruralis* XXVIII-4.
- WC. Willett, F. Sacks, A. Trichopoulou, et al. *Mediterranean diet pyramid: a cultural model for healthy eating*. *American Journal of Clinical Nutrition* 1995; 61:1402S-1406S.
- M. Woods, *Rural Geography*, 2005, London: Sage Publications.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

- ¹ Θέματα διατροφής: Διατροφή των παιδιών και σχολικά κυλικεία, www.thematadiatrofis.blogspot.gr/2008/09/blog-post_11.html.
- Πανελλήνιος Σύλλογος Διαιτολόγων – Διατροφολόγων: Κυλικείο, μια μαθητική επιχείρηση, www.hda.gr/attachments/articles/8-kilikio.pdf.
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων: Σχολικά κυλικεία και κατάλογος επιτρεπόμενων ειδών που διατίθενται, www.archive.minedu.gov.gr/el_ec_pagessg274.htm.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Οδηγοί συνέντευξης στους πληροφορητές κλειδιά

1. Ερωτηματολόγιο για τη δασκάλα του δημοτικού σχολείου

- Περιγράψτε μου το πρόγραμμα
- Υπήρχαν εμπόδια;
- Ποιες ήταν οι δυσκολίες που συναντήσατε;
- Υπήρχε στήριξη από το οικογενειακό-φιλικό περιβάλλον;
- Ποια ήταν τα θετικά και αρνητικά του προγράμματος;
- Τι γεύση σας «έμεινε» από το συγκεκριμένο πρόγραμμα;

2. Ερωτηματολόγιο για τους μαθητές του σχολείου

- Τι σημαίνει υγιεινή διατροφή για σας;
- Σας άρεσε που τρώγατε όλοι μαζί;
- Ήταν ευχάριστο το ότι τρώγατε κάθε μέρα υγιεινά;
- Αυτά που τρώγατε στο σχολείο τα τρώγατε και στο σπίτι;
- Υπήρχε κάτι που δεν τρώγατε πριν ξεκινήσει το πρόγραμμα αυτό αλλά τώρα το τρώτε;
- Η μαμά στο σπίτι μαγειρεύει τα ίδια φαγητά;
- Ασχολείστε καθόλου με τον αθλητισμό;
- Τι ακριβώς μάθατε μέσα από αυτό το πρόγραμμα;
- Ήταν χρήσιμες οι πληροφορίες που λάβατε για το σώμα και την υγεία σας;
- Το γεγονός ότι το εγχείρημα αυτό έφτασε στο τέλος του σας προκάλεσε θλίψη;
- Θα θέλατε να συμβεί ξανά κάτι παρόμοιο;

3. Ερωτηματολόγιο για την πρόεδρο του συνεταιρισμού

- Πόσες γυναίκες συμμετείχαν;
- Πόσες μερίδες μαγειρεύατε καθημερινά;
- Τι περιλάμβανε το μενού;
- Τι περιλάμβανε το κάθε γεύμα;
- Ποιος σας πρότεινε το μενού;
- Ήταν τοπικές οι πρώτες ύλες;
- Σας υπέδειξε κάποιος τον τρόπο μαγειρέματος;

- Απαιτήθηκε επιπλέον τεχνογνωσία;
- Ποια ήταν τα θετικά και τα αρνητικά που συναντήσατε;
- Υπήρχε στήριξη και επιβράβευση από τους συγχωριανούς ή κακεντρεχή σχόλια;
- Τι σήμαινε αυτή η προσπάθεια για σας;
- Θα το ξανακάνατε;
- Θα προσπαθούσατε να βρείτε κάτι άλλο σχετικό με μαζική εστίαση;

4. Ερωτηματολόγιο για τους γονείς των παιδιών

- Βοήθησε καθόλου τη διατροφή του παιδιού σας το συγκεκριμένο πρόγραμμα;
- Τώρα πλέον μαγειρεύετε όπως συνηθίζατε;
- Έχετε αλλάξει κάποιες συνήθειες στο μαγείρεμά σας;
- Αυτά που έτρωγε το παιδί σας στο σχολείο συνεχίζει να τα τρώει και στο σπίτι;
- Αισθανόσασταν ανακούφιση που το παιδί σας τρέφονταν στο σχολείο;
- Υπήρχε χαρά που μάθαινε να τρώει σωστά ή που δεν είχατε την πίεση να μαγειρεύετε;
- Αλλάξατε διατροφικές συνήθειες εσείς και ο σύζυγός σας;
- Θα ευχόσασταν να συνεχιστεί η προσπάθεια αυτή και γιατί;
- Τι είναι αυτό που αποκομίσατε από την ενέργεια αυτή;

Women's cooperative in the production and promotion of local food and their contribution to the education of a balanced diet

Student name: Elisabeth Gkountana

ABSTRACT

In recent years the support for female entrepreneurship has been associated largely with the development of rural areas. The countryside gets a polydrastirio character where women can acquire a new role through agri-tourism activities. Women's cooperatives, which are an important form of agritourism business practice business activity related to nutrition and thus simultaneously achieve survival and development.

This thesis attempts to explore the gendered dimension of local development and in particular the role of women's cooperatives that produce food as the emergence of local resource utilization (utilization of agricultural raw materials, local know-how, etc.) and the emergence of proper procedures and balanced nutrition through proper upbringing of children. Also investigated how the consumer acquires the quality of the food produced by women and women's cooperatives. To achieve the research objectives, in addition to literature review, primary data were used. The fieldwork was conducted in June 2012 to a female and Agricultural Association in an educational community (elementary school). The concentration of responses was semi-structured interviews with key informants.

From this investigation it was concluded that the women of Greece agrotourist cooperatives have the potential to contribute to local development through entrepreneurship but also play an important role in educating children about a balanced diet.

Keywords: women association, local food, balanced diet, nutrition education, community Sesklou Magnesia.

ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

002000100461